

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΠΗΓΗ: http://greekworldhistory.blogspot.com/2016/01/blog-post_20.html

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έκταση των γραπτών Ελληνικών έργων που έχουμε στην κατοχή μας, όπως και η κατάσταση στην οποία μας παραδόθηκαν από τους προγενεστέρους, είναι απόρροια των ιστορικών συνθηκών που διαμορφώθηκαν επί χιλιάδες χρόνια υπό την επίδραση διαφόρων πολιτικών και πολιτιστικών παραγόντων. Η γραφική ύλη που χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες ακόμη και σε πολύ προχωρημένες φάσεις της αρχαιότητας ήταν ο πάπυρος. Οι Αιγύπτιοι γνώριζαν αυτήν τη γραφική ύλη από την 3η χιλιετία π.Χ. και είχαν το μονοπώλιο της εξαγωγής της, καθώς το φυτό του παπύρου ευδοκιμούσε μόνο στη χώρα τους. Τα φύλλα γραφής κατασκευάζονταν από τα στελέχη του φυτού, που σχίζονταν σε λεπτές λουρίδες. Δύο στρώσεις από τις ίνες αυτές τοποθετούνταν σταυρωτά η μια επάνω στην άλλη (οι οριζόντιες ίνες συνέθεταν την πρόσθια όψη και οι κάθετες ίνες την οπίσθια όψη) και πιέζονταν, ώστε να δημιουργηθεί το φύλλο γραφής...

Η συγκόλληση περισσότερων φύλλων, του ενός δίπλα στο άλλο, γεννούσε το αρχαίο βιβλίο, τον κύλινδρο. Όπως γίνεται αντιληπτό από τα ανωτέρω, οι συγγραφείς της αρχαιότητας σχεδίαζαν και έδιναν την οριστική μορφή στα έργα τους σε ένα υλικό φθαρτό, και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό, γεγονός που εξηγεί το γιατί δεν μπορούμε ποτέ να φθάσουμε έως το ιδίόχειρο του συγγραφέα, το αρχικό αυτόγραφο του. Πάντως, γνωρίζουμε ότι οι μεγάλοι ποιητές της Κλασικής Περιόδου χρησιμοποιούσαν στα χειρόγραφα τους μόνον κεφαλαία γράμματα, που συνεχίζονταν το ένα πίσω από το άλλο, χωρίς χωρισμό των λέξεων, χωρίς τόνους και πνεύματα.

Ξέρουμε, επίσης, πως σε Αττικά πεζά κείμενα της εποχής του Ισοκράτη (436 π.Χ. - 338 π.Χ.) ένα σημάδι στο περιθώριο του κειμένου ήταν αυτό που φανέρωνε το τέλος της περιόδου. Στα κείμενα των δραμάτων πάλι η αλλαγή των προσώπων δηλωνόταν απλώς με μια οριζόντια παύλα, την παράγραφον. Είναι αυτονόητο ότι οι προαναφερθείσες ιδιορρυθμίες προκαλούσαν δυσκολίες στο διάβασμα των κειμένων και αποτελούσαν την αιτία πολυάριθμων λαθών. Το ζήτημα του ακριβούς καθορισμού της εμφάνισης των βιβλιοσχημικών συγγραμμάτων, με άλλα λόγια της εποχής κατά την οποία οι αρχαίοι Έλληνες άρχισαν να κρατούν στα χέρια τους φιλολογικά έργα που είχαν τη μορφή βιβλίου, παραμένει ανοιχτό.

Σύμφωνα πάντως με ορισμένες ενδείξεις, η απαρχή του Ελληνικού βιβλίου πρέπει να αναζητηθεί στο χώρο της πρώιμης Ιωνικής φιλοσοφίας και επιστήμης, στον 6ο αιώνα π.Χ. Στην Αθήνα, ειδικότερα, το βιβλίο εμφανίστηκε κατά πάσαν πιθανότητα τον 5ο αιώνα π.Χ., όταν το κλεινόν άστυ βρέθηκε στο επίκεντρο της Ελληνικής πνευματικής ζωής και προσωπικότητες όπως ο φιλόσοφος Αναξαγόρας από τις Κλαζομενές της Ιωνίας διέθεταν μεγάλη επιρροή στην πόλη. Η εξάπλωση της χρήσης του βιβλίου τον 4ο αιώνα π.Χ. ήταν ραγδαία, με αναπόφευκτη συνέπεια την αλλοίωση των κειμένων που είχαν μεγάλη διάδοση.

Το γεγονός αυτό οδήγησε τον μεν Πλάτωνα να κάνει λόγο στον Φαίδρο για τα μειονεκτήματα που απορρέουν από τη γραπτή μετάδοση της γνώσης, τον δε Αθηναίο ρήτορα και πολιτικό Λυκούργο να προβεί στην κατάρτιση ενός κρατικού αντιγράφου των κειμένων των μεγάλων τραγικών ποιητών (Αισχύλου, Σοφοκλή και Ευριπίδη). Στους κατοπινούς αιώνες, η συγκέντρωση όλης της Ελληνικής γραμματείας στη Βιβλιοθήκη της Αλε-

ξανδρείας, που ιδρύθηκε από τον Πτολεμαίο Β' τον Φιλάδελφο και αποτέλεσε τη σημαντι-

κότερη από την άποψη της έκτασης και της οργάνωσης αρχαία βιβλιοθήκη, ήταν εξαιρετικής κρισιμότητας για την Ελληνική φιλολογία.

Μολονότι εκατοντάδες χιλιάδες τόμοι Ελληνικών συγγραμμάτων -καρπός μιας εργώδους συλλεκτικής δραστηριότητας-, χάθηκαν γύρω στο 47 π.Χ., όταν καταστράφηκε από πυρκαγιά η Βιβλιοθήκη της Αλεξανδρείας, οι κριτικές εκδόσεις των Αλεξανδρινών λογίων συνέβαλαν καθοριστικά στη μερική διάσωση των κειμένων των μεγάλων Ελλήνων συγγραφέων. Όμως, πέραν της καταστροφής της Βιβλιοθήκης της Αλεξανδρείας, πολυάριθμες απώλειες στη γραμματεία των Ελλήνων προξένησε και η μεταβολή της μορφής του βιβλίου, που άρχισε στο β' μισό του 1ου αιώνα μ.Χ. και ολοκληρώθηκε τον 4ο αιώνα μ.Χ.

Τον κύλινδρο διαδέχτηκε ο κώδικας, ο οποίος ήταν πιο εύκολος στη χρήση και σχηματιζόταν από περισσότερες σειρές φύλλων γραφής, που ήταν δυνατόν να γραφούν και στην οπίσθια όψη. Ο νέος τύπος βιβλίου εκτόπισε σταδιακά τον παλαιό, και καθετί που δεν ταίριαζε σε αυτήν τη μεταβολή χάθηκε. Σε ό,τι αφορούσε τη γραφική ύλη, ο πάπυρος συνέχισε να χρησιμοποιείται και για τους κώδικες, αλλά τη θέση του, ως κατάλληλο υλικό για τη νέα μορφή του βιβλίου, έπαιρνε ολοένα και περισσότερο η περγαμινή. Αυτή η λευκή στιλπνή μεμβράνη από κατεργασμένο δέρμα χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά ως γραφική ύλη στην Πέργαμο της Μυσίας, τελειοποιήθηκε δε εκεί σε μια εποχή κατά την οποία η Αίγυπτος απαγόρευε την εξαγωγή παπύρου.

Σήμερα η διάδοση και η χρήση του βιβλίου θεωρείται μια σύγχρονη σχετικά ανακάλυψη, η σημασία της οποίας σηματοδοτήθηκε ύστερα από την ανακάλυψη της τυπογραφίας από τον Γουτεμβέργιο. Ωστόσο, η διάδοση και η χρήση του βιβλίου εντοπίζεται αρκετά πρώιμα, ήδη από την αρχαιότητα. Κύρια πηγή των πληροφοριών μας για την διερεύνηση των παραπάνω παραμέτρων είναι οι γραπτές πηγές. Ωστόσο, οι ελλειπείς ή αποσπασματικές πληροφορίες των γραπτών κειμένων συμπληρώνονται από τις αγγειογραφίες, επιγραφικές μαρτυρίες και τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Από την εξέταση των πληροφοριών γίνεται αντιληπτό ότι η σύγχρονη παραγωγή του βιβλίου, η οποία στηρίζεται στην χρήση της μηχανής, οφείλει την σύλληψη του τρόπου παραγωγής και διάδοσης του βιβλίου στην αρχαία σκέψη. (Εναλλακτικά: Η εξέταση των πληροφοριών για την παραγωγή, την διάδοση και την χρήση του βιβλίου από την αρχαία Ελλάδα μέχρι την Ρώμη κάνει την σύγχρονη διαδικασία της παραγωγής, της διάδοσης και της χρήσης του βιβλίου να φαίνεται κοινότοπη και να αναδεικνύει την μοναδικότητα της αρχαίας Ελληνικής σκέψης και την θεμελίωση των ιδεών αυτής στο πέρασμα των αιώνων).

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Αρχαία Ελλάδα

Στην προσπάθεια να οριοθετήσει κάποιος την πρώτη εμφάνιση του βιβλίου ανατρέχει στην εποχή της επινοήσεως της γραφής. Είναι γνωστό ότι οι Αρχαίοι Έλληνες δανείστηκαν το Φοινικικό αλφάβητο από τους Φοίνικες και το προσάρμοσαν στην Ελληνική γλώσσα με την συμπλήρωση του από τα επτά φωνήεντα. Θα μπορούσε να υποθέσει κάποιος ότι η χρήση της γραφής σηματοδότησε ταυτόχρονα και την έναρξη της συγγραφής και της διάδοσης του βιβλίου. Ο σημερινός αναγνώστης με την χρήση του όρου βιβλίου αναφέρεται κυρίως στο λογοτεχνικό, επιστημονικό ή σχολικό βιβλίο. Στην αρχαία, όμως, Ελληνική κοινωνία δεν συνέβαινε το ίδιο, ιδίως στα πρώτα στάδια της διαμόρφωσης και της χρήσης της γραφής.

Ομοίως γίνεται αντιληπτό ότι η παραγωγή και η διάδοση του βιβλίου ακολούθησε αργούς ρυθμούς. Κάποιος θα μπορούσε τότε να ισχυριστεί ότι πρόκειται για μια κοινωνία με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Ο ισχυρισμός αυτός μπορεί να ενισχυθεί από την έλλειψη στοιχείων και την αδυναμία του χρονικού προσδιορισμού της εμφάνισης ενός συστηματικού εκπαιδευτικού μοντέλου. Ο Rosalind Thomas απορρίπτει αυτούς τους ισχυρισμούς και σκιαγραφεί την σταδιακή υιοθέτηση της χρήσης της γραφής και της εξέλιξης της παιδείας σε μια κοινωνία, η οποία χαρακτηρίζεται προφορική.

Οι μαρτυρίες για την ύπαρξη βιβλίων τοποθετείται στα μέσα του 6ου αιώνα, κατά την διάρκεια της διακυβέρνησης της Αθήνας από τον τύραννο Πεισίστρατο, ο οποίος διέταξε την γραπτή καταχώριση των Ομηρικών Επών με αφορμή την απαγγελία αυτών στην γιορτή των Παναθηναίων. Προκύπτει, λοιπόν, το ερώτημα, αν υπήρχαν βιβλία από τον 8ο αιώνα, όταν υιοθετείται η Ελληνική γραφή μέχρι τον 6ο αιώνα που σταδιακά εμφανίζεται η ανάγκη της καταγραφής και της μελέτης των κειμένων της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας σε βιβλία. Τα Ομηρικά Έπη είναι τα πρώτα γνωστά λογοτεχνικά Ελληνικά κείμενα, το περιεχόμενο των οποίων αναπαράγονταν και διαδιδόταν συνεχώς.

Βέβαια, είναι γνωστή η προφορική αναπαραγωγή και η διάδοση αυτών. Αναλογιζόμενοι την μεγάλη έκταση των Ομηρικών Επών και την από στήθους απαγγελία αυτών από τους ραψωδούς φαίνεται αδύνατον η προφορική αναπαραγωγή τους να ήταν αποκλειστικά αποτέλεσμα της προφορικής εκμάθησης, αφού η ύπαρξης της γραφής μπορούσε να διευκολύνει την καταγραφή και την εκμάθηση αυτών. Κατ' επέκταση, λοιπόν, αφού η χρήση της γραφής συνυπήρχε με την προφορική συνήθεια της διάδοσης των λογοτεχνικών έργων, αυτό που συμπεραίνει κανείς είναι ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν ένιωθαν την ανάγκη να μελετήσουν το κείμενο των Ομηρικών Επών, αλλά να το αναπαράγουν και να το μάθουν προφορικά.

Ακόμη και η Κλασική Αθήνα του 4ου αιώνα με την έντονη πνευματική ανάπτυξη στηριζόταν στην προφορική διάδοση και εκμάθηση του περιεχομένου των λογοτεχνικών έργων και την προφορική πνευματική εξάσκηση. Αυτή η αντίληψη και συνήθεια εξηγεί την περιορισμένη διάδοση και χρήση του βιβλίων μέχρι τον 5ο αιώνα. Ο Αριστοφάνης ειρωνεύεται τους κατόχους των βιβλίων, αφού, όπως φαίνεται, η γνώση δεν στηριζόταν στην μελέτη των βιβλίων. Η προτίμηση της προφορικής έναντι της γραπτής αναπαραγωγής, ως αντίληψη της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας, καταδεικνύεται και από την άποψη του Πλάτωνα, όπως αυτή εκφράζεται στο έργο του Φαίδρος.

Όπου ο Σωκράτης κατακρίνει την εξάρτηση κάποιου από το βιβλίο και την αδυναμία αξιοποίησης της μνήμης του. Εν γένει, εκφράζει την προτίμησή του για τον προφορικό λόγο έναντι του γραπτού και συνακόλουθα την αξία την μνημοτεχνικής μεθόδου. Σ' αυτό συνηγορεί και ο Ισοκράτης, ο οποίος αποδέχεται την ανωτερότητα του προφορικού έναντι

του γραπτού λόγου. Οι μαρτυρίες για την ύπαρξη βιβλίων πληθαίνουν τον 5ο αιώνα και συνοδεύονται από αγγειογραφίες που μαρτυρούν την χρήση του βιβλίου, ιδιαίτερα σε ένα μαθησιακό περιβάλλον, η ανάπτυξη του οποίου φαίνεται να εξελίσσεται συστηματικά τότε.

Η εξοικείωση με την γραφή και η σταδιακή ανάπτυξη της παιδείας εντατικοποιείται και ενισχύεται με την ανάπτυξη της Αθηναϊκής δημοκρατίας, όπως μαρτυρούν τα ακόλουθα γεγονότα. Έτσι, προέκυψε η ανάγκη της διαμόρφωσης ενός δημοσίου αρχείου με το χτίσιμο του βουλευτηρίου και την φύλαξη ενός αρχειακού υλικού σχετικά με τα ζητήματα που θέτονταν υπό συζήτηση. Επίσης, για την αποτελεσματικότερη απονομή της δικαιοσύνης προβλέφθηκε η γραπτή καταχώρηση των καταθέσεων των μαρτύρων στα πλαίσια μιας δίκης, ώστε να μην μπορεί στην συνέχεια ο μάρτυρας να αλλάξει την κατάθεσή του ή να προσποιηθεί την άγνοια κάποιων στοιχείων.

Μεγάλης σημασίας αποδείχτηκε ο νόμος που εισήγαγε ο Λυκούργος, σύμφωνα με τον οποίο έπρεπε να καταγράφονται όλα τα έργα που παίζονταν στο θέατρο και να φυλάσσονται αυτά ως αρχεία από την πόλη. Οι ρήτορες της εποχής επικαλούνταν το περιεχόμενο των επιγραφών των δημοσίων μνημείων και συνακόλουθα ο γραπτός λόγος άρχισε να αποκτά μεγαλύτερη ισχύ από τον προφορικό. Ο Αισχίνης ήταν ένας από τους πρώτους ρήτορες, ο οποίος έκανε χρήση των επιγραφών των δημόσιων μνημείων για την απόδειξη ή την ενίσχυση των λεγόμενων του. Η συνήθεια αυτή των ρητόρων αναδεικνύει μια νέα ανάγκη τους, αφού προτιμούν την επίκληση του γραπτού λόγου για να ενισχύσουν την αποδεικτική ισχύ των επιχειρημάτων τους έναντι του προφορικού λόγου.

Επιπρόσθετα, καταγράφονται οι οφειλές, οι ευεργέτες και τα ιστορικά διατάγματα, τα οποία συνοδεύονται και από την δημόσια ανάγνωσή τους από τον γραμματέα στην συνέλευση και στο συμβούλιο. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, την σταδιακή ανάδειξη της σημασίας του γραπτού λόγου παράλληλα με την χρήση των μεθόδων του προφορικού. Η σημασία του προφορικού λόγου έγκειται στην γνώση και στην διάδοση του γραπτού λόγου. Εκτός, όμως από την συνήθεια του προφορικού λόγου για την απόκτηση της γνώσης, σταδιακά αναδεικνύεται η σημασία της ανάγνωσης των βιβλίων, τα οποία αποτελούσαν κτήμα

κυρίως των λογίων της εποχής, και συνακόλουθα της μελέτης αυτών.

Ο Πλάτων σε αρκετά έργα του αναφέρεται στην συνήθεια της ανάγνωσης από τα βιβλία. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία που αντλούμε από τον Αριστοφάνη, σύμφωνα με τον οποίο ο κάθε ηθοποιός είχε ένα χειρόγραφο το οποίο συμβουλευόνταν οι ηθοποιοί για την εκμάθηση του ρόλου τους, στα πλαίσια της διδασκαλίας του δράματος. Σε άλλο έργο του, αναφέρει ότι οι Αθηναίοι πολίτες μπορούσαν να διαβάζουν τα θεατρικά έργα μόνοι τους για την προσωπική τους ευχαρίστηση. Ο Σωκράτης στον Φαίδωνα του Πλάτωνα αναφέρει ότι άκουσε να διαβάζεται και στην συνέχεια να αγοράζεται ένα βιβλίο του Αναξαγόρα.

Ο Ευκλείδης από τα Μέγαρα στον Θεαίτητο του Πλάτωνα ανακαλεί την συζήτηση του Σωκράτη με τον Θεαίτητο, την οποία είχε καταγράψει την ίδια στιγμή και ζητά από έναν δούλο να του την αναγνώσει. Παράλληλα

με την αύξηση των μαρτυριών για την ύπαρξη και την χρήση του βιβλίου πληθαίνουν οι πληροφορίες για την εκπαίδευση των νέων. Ο Ηρόδοτος αναφέρεται στην ύπαρξη διδασκαλείων, όπως και ο Πανσανίας. Αυτές τις μαρτυρίες επιβεβαιώνουν και αγγειογραφίες της εποχής, οι οποίες απεικονίζουν νέους να μελετούν κρατώντας στα χέρια τους παπύρους.

Η σημασία της παιδείας αναδεικνύεται με την παράλληλη αύξηση του ενδιαφέροντος για τα γραπτά κείμενα και την διαμόρφωση του γυμνασίου. Κομβικό ρόλο θα διαδραματίσουν δύο γνωστά γυμνάσια της αρχαιότητας, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, τα οποία θα αποτελέσουν τα ανώτερα πνευματικά ιδρύματα της εποχής. Ιδιαίτερα η βιβλιοθήκη του γυμνασίου του Αριστοτέλη θα διαδραματίσει ιδιαίτερο ρόλο και στην μετέπειτα δημιουργία της πρώτης αρχαίας Ελληνικής βιβλιοθήκης, εκείνης της Αλεξάνδρειας.

Τα πολυποίκιλα ενδιαφέροντα του Αριστοτέλη και η έντονη αναζήτηση της αλήθειας βασισμένη στην λογική θα τον οδηγήσουν να συγκεντρώσει μεγάλο αριθμό βιβλίων στην βιβλιοθήκη του γυμνασίου. Ο Kenyon, υποστηρίζει ότι ο Αριστοτέλης συνέβαλε στην ουσιαστική μετάβαση της αρχαίας κοινωνίας από την προφορικότητα στην συνήθεια της ανάγνωσης και της μελέτης των βιβλίων.

Αρχαία Ρώμη

Οι Ρωμαίοι μιμήθηκαν την συνήθεια των αρχαίων Ελλήνων να παράγουν και να συλλέγουν βιβλία, όπως αποδεικνύεται και από τα λογοτεχνικά έργα που παρήγαγαν οι πρώτοι Ρωμαίοι λόγιοι. Οι πληροφορίες που αντλούνται από τους λόγιους της εποχής σκιαγραφούν αποκλειστικά μια κοινωνία λογίων, η οποία επικοινωνεί με την προφορική συζήτηση και χρησιμοποιεί την απαγγελία ως μέσο διάδοσης της λογοτεχνικής παραγωγής, η οποία ξεκινά τον 3ο π.Χ. αιώνα με τον Λίβιο Ανδρόνικο, τον Ναίβιο, τον Κάτωνα κ.ά.. Οι λόγιοι Ρωμαίοι στην διοργάνωση διάφορων δείπνων συμπεριελάμβαναν την απαγγελία κάποιου λογοτεχνικού αποσπάσματος από ένα χειρόγραφο.

Επίσης, σε κλειστό κύκλο προσκεκλημένων λογίων, απαγγέλλονταν τα αποσπάσματα ενός βιβλίου, το οποίο βρισκόταν υπό συγγραφή από τον ίδιο τον δημιουργό του, ώστε ο συγγραφέας να εξαγάγει χρήσιμα συμπεράσματα για την ευρύτερη μελλοντική πρόσληψη του έργου του. Η Ρωμαϊκή κοινωνία υιοθέτησε την συνήθεια της παραγωγής του βιβλίου και ασχολήθηκε κυρίως με την μελέτη του περιεχομένου του βιβλίου, παρά την έντονη ανάπτυξη της προφορικής διάδοσης της γνώσης, όπως εκείνη των αρχαίων Ελλήνων. Αυτή την εικόνα της κλειστής ομάδας των διαλεγόμενων λογίων που εξετάζουν τα κείμενα και προωθούν την γνώση σκιαγραφεί ο Αίλιος Γέλλιος στο έργο του Αττικές Νύχτες.

Η ανάγνωση διαφόρων αποσπασμάτων από ένα βιβλίο είναι η αφορμή για την διατύπωση μιας ερώτησης και την έναρξη μιας συζήτησης που προωθεί την γνώση. Η συζήτηση αυτή αποτελεί μια φιλολογική έρευνα του νοήματος του σχετικού αποσπάσματος, το οποίο αναγνώστηκε και για το οποίο διατυπώθηκε η ερώτηση με απώτερο στόχο οι συζητητές να εξελίσσουν τον τρόπο σκέψης τους. Αφορμή για την έναρξη μιας συζήτησης αποτελεί και η διατύπωση μιας ερώτησης για την προέλευση μιας λέξης και την ανάδειξη των γνώσεων ενός προσώπου έναντι άλλου, εντάσσοντας την μελέτη των βιβλίων μέσα σ' ένα κοινωνικό πλαίσιο ανταγωνισμού και αναγνώρισης.

Κατ' επέκταση η σημασία του βιβλίου για τους Ρωμαίους εδράζεται στην αρχική απόκτηση γνώσεων, για να διακριθεί στην συνέχεια το άτομο και να αναγνωριστεί από την κοινότητα. Ο Οράτιος στις επιστολές του αναφέρει ότι έδωσε το βιβλίο με τα ποιήματά του στον Αύγουστο και εκείνος δέχτηκε να το τοποθετήσει στην βιβλιοθήκη του στον Παλατι-

νό λοφο. Τα κίνητρα είναι προφανή, αφού ο Αυτοκράτορας θα συμπληρώσει την συλλογή του και έτσι θα αποκτήσει την αναγνώριση του λαού για την ίδρυση ενός νέου οικοδομήματος και παράλληλα ο ποιητής θα καταξιωθεί, αφού θα συγκαταλέγεται το βιβλίο του σε μια βιβλιοθήκη ανάμεσα στα έργα άλλων αναγνωρισμένων ποιητών και συγγραφέων.

Ο Σενέκας πολλές φορές σχολίαζε καυστικά με αφορμή την ίδρυση τόσο κάποιας δημόσιας όσο και ιδιωτικής βιβλιοθήκης ότι τα βιβλία δεν συγκεντρώνονταν για να διαβάζονται, αλλά για να δείχνονται. Εκτός από την μελέτη του περιεχομένου των βιβλίων μαρτυρείται η εκτίμηση του βιβλίου ως υλική κατασκευή, αφού πολλές φορές αποτελέσε αντικείμενο δώρου, όπως εκείνα που δώρισε ο Κάτουλλος. Επίσης, ο Μαρτιάλης παρουσιάζεται ως θαυμαστής του υλικού του βιβλίου, όπως φαίνεται από τις περιγραφές των βιβλίων στα ποιήματά του.

Οι Ρωμαίοι, λοιπόν, απέδιδαν μεγαλύτερη σημασία στο υλικό του βιβλίου από την ουσιαστική μελέτη αυτού και προσανατολίζονταν στην απόδειξη βαθμού της γνώσης που κατείχε ο καθένας, ορμώμενοι από την θέληση να ξεχωρίσουν και να αναδειχτούν κοινωνικά έναντι άλλων Ρωμαίων πολιτών. Επιπλέον, η πληθώρα των βιβλιοθηκών που έχτισαν οι Ρωμαίοι και η προσήλωσή τους στην οικοδομική αρτιότητα και μεγαλοπρέπεια αυτών, αλλά και η επιθυμία τους να συγκεντρώσουν τα περισσότερα υπαρκτά χειρόγραφα αποδεικνύουν τα εξωτερικά κίνητρα των Ρωμαίων παρά την ουσιαστική αγάπη τους για γνώση που προέρχεται από αυτά.

ΥΛΙΚΑ ΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΥ

Όταν ακούει κανείς για γραπτά κείμενα στην αρχαία Ελλάδα, σκέπτεται συνήθως επιγραφές σε μάρμαρο ή συγγράμματα γραμμένα σε παπύρους ή περγαμηνές. Υπήρχαν όμως και κείμενα γραμμένα επί ποικίλης ύλης. Οι νόμοι του Σόλωνα π.χ. είχαν γραφεί σε ξύλινους κυλίνδρους, που ονομάζονταν «άξονες», καθώς και σε τριγωνόμορφες πινακίδες, τις «κύρβεις» που είχαν στηθεί πάνω στην Ακρόπολη. Ο Πλίνιος κάνει λόγο για επιγραφές χαραγμένες σε πλάκες μολύβδου, σώθηκε δε και μια πλάκα ανεπίγραφη χαλκού και άλλη σιδήρου. Ο Ιώσηπος αναφέρει μολύβδινους χάρτες και ο Πλούταρχος ιστορεί ότι η ποιήτρια Αριστομάχη αφιέρωσε στους Δελφούς σύγγραμμα, που είχε μορφή μεταλλικού ειληταρίου.

Άλλη χάλκινη πινακίδα βρέθηκε στην Ολυμπία με χαραγμένο επάνω τις ένα κείμενο συνθήκης, που έγινε μεταξύ Ηλείων και αντιπάλων τους. Χαραζόνταν ακόμη επιγραφές πάνω σε πήλινες πλάκες (επί κεράμους), σε δέρματα, σε θαλασσινά όστρακα και σε οστά. Αλλά και πάνω σε ελάσματα χρυσού χαράσσονταν κείμενα, όπως π.χ. στα Ορφικά χρυσά πλακίδια, τα γνωστά τόσο από την Κρήτη όσο και από την Ιταλία. Ως καθαρή όμως, Ελληνική επινόηση μπορούν να θεωρηθούν οι ξύλινες πινακίδες, οι επαλειμμένες με κερί. Οι πινακίδες αυτές επέτρεπαν τη συνεχή επανεγγραφή κειμένων μετά την απόσβεσή τους, γι' αυτό και τις χρησιμοποιούσαν κυρίως οι μαθητές για εξάσκηση.

Όλες αυτές οι πληροφορίες προκύπτουν από τη μελέτη των φιλολογικών και των επιγραφικών πηγών. Από τις επιγραφές έχουμε και την πληροφορία ότι οι βιβλιοθηκάριοι των αρχαίων Ελληνικών βιβλιοθηκών ονομάζονταν γραμματείς και επιμελητές των βιβλιοφυλακίων.

Τα Υλικά Γραφής

Τα πρώτα κείμενα χαραχτήκαν σε διάφορα υλικά μέχρι την καθιέρωση και την διάδοση του κυριότερου υλικού γραφής, του παπύρου. Από τα πρώτα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν τα όστρακα, τα οποία ήταν κομμάτια από θραύσματα πήλινων αγγείων. Επίσης, η χάραξη των κειμένων γινόταν σε πέτρες αλλά και σε τοίχους. Είναι γνωστές οι πήλινες πινακίδες της Κνωσού, όπου πρέπει να είναι χαραγμένοι διάφοροι λογαριασμοί, σαν ένα είδος αρχείου του δημοσίου, αλλά η αδυναμία αποκρυπτογράφησης του περιεχομένου τους, δεν οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα. Ένα επίσης διαδεδομένο υλικό γραφής ήταν τα μεταλλικά φύλλα από διάφορα μέταλλα, όπως χαλκό, κασσίτερο, ορείχαλκο, σίδηρο, καθώς και χρυσό.

Δύο ενεπίγραφα χρυσά ελάσματα βρέθηκαν από ανασκαφές στα τέλη του 4ου αιώνα σ' ένα χωριό των Τρικάλων. Άλλα υλικά γραφής ήταν το ξύλο και οι αλειμμένες με κερί πινακίδες, οι οποίες χρησίμευαν και στην εκπαίδευση των νέων για την επίλυση ασκήσεων, αλλά και ως σημειωματάρια για την σύνθεση προσχεδιασμάτων λογοτεχνικών κειμένων ή ποιημάτων. Κάποιες φορές ένωναν δύο ή περισσότερες ξύλινες πινακίδες και αφού τρυπούσαν την μια πλευρά, με ένα κορδόνι ένωναν τις πινακίδες μεταξύ τους σχηματίζοντας δίπτυχα και πολύπτυχα. Δύο τέτοια βιβλία βρέθηκαν την Αίγυπτο, τον 20ο αιώνα, όπου το ένα περιείχε λογαριασμούς, ενώ το άλλο ένα λόγο του Ισοκράτη, ο οποίος τοποθετείται τον 4ο αιώνα.

Ο Ηρόδοτος αναφέρει την χρήση δερμάτων από αίγες και πρόβατα ως υλικά γραφής στην Ιωνία, τα ονομαζόμενα διφθέρες, μέχρι την εμφάνιση και την χρήση του παπύρου ως βασικού υλικού γραφής. Ιδιαίτερα, όμως, διαδεδομένο υλικό στην αρχαία Ελλάδα από τον 6ο αιώνα ήταν ο πάπυρος, ο οποίος παραγόταν σε αφθονία στην Αίγυπτο, κοντά στο Δέλτα του Νείλου. Ήδη από το 12 αιώνα π. Χ. οι Αιγύπτιοι εξήγαγαν τον πάπυρο σε χώρες της Ανατολικής Μεσογείου και λίγο αργότερα, κυρίως τον 6ο αιώνα, στον ελληνικό κόσμο. Ο Θεόφραστος και ο Πλίνιος περιγράφουν ενδελεχώς το φυτό από το οποίο παραγόταν ο πάπυρος.

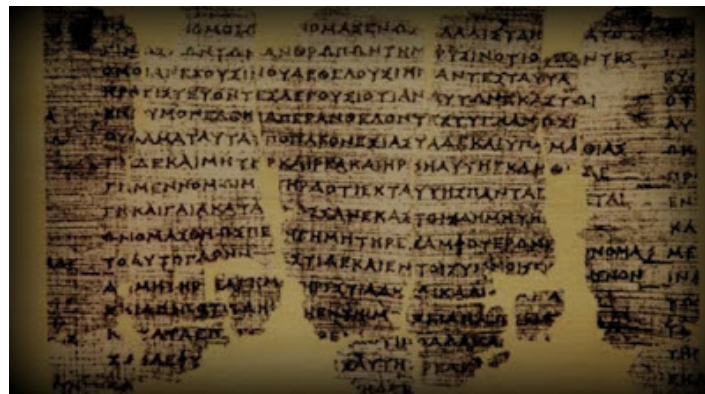
Τα παράγωγα του φυτού του παπύρου χρησίμευαν και για άλλες χρήσεις, αλλά η παραγωγή του χαρτιού ήταν η πιο διαδεδομένη. Ο ψηλός, ξύλινος κορμός του, ο οποίος έφτανε μέχρι τα δεκαπέντε μέτρα χρησίμευε για την άντληση του υλικού εκείνου που επεξεργάζονταν για την παραγωγή του παπύρου. Το στέλεχος του φυτού κοβόταν σε λωρίδες τις οποίες έστρωναν σε μια βρεγμένη οριζόντια σανίδα, σχηματίζοντας μια στρώση από λωρίδες. Στη συνέχεια, τοποθετούσαν ένα δεύτερο στρώμα λωρίδων κάθετα στην πρώτη στρώση. Πίεζαν τις λωρίδες, ώστε να απελευθερωθεί μια κολλώδης ουσία που περιείχε το

φυτό και μ' αυτό τον τρόπο να ενωθούν τα δύο στρώματα, ώστε να αποτελέσουν ένα ενιαίο φύλλο, το κόλλημα.

Η πλευρά του παπύρου με τις κάθετες λωρίδες ήταν η εξωτερική (verso) και η πλευρά με την οριζόντια φορά των λωρίδων η εσωτερική (recto). Πάνω σ' αυτό το φύλλο, αφού στέγνωνε στον ήλιο, κολλούσαν κι άλλα φύλλα στη συνέχεια αυτού, τα οποία κυμαίνονταν σε αριθμό από είκοσι μέχρι πενήντα. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να σχηματίζονται φύλλα παπύρου μήκους τριών μέτρων, αν και κάποιες φορές έφταναν τα έξι μέτρα. Ανάλογη ήταν και η ποικιλία του πλάτους των παπύρων, που κυμαινόταν από έντεκα μέχρι είκοσι εκατοστά. Ο πάπυρος που είχε πλάτος εικοσιτέσσερα εκατοστά θεωρείτο άριστης ποιότητας και τον χρησιμοποιούσαν για την καταγραφή κειμένων λατρείας.

Εξαιτίας του περιεχομένου αυτού του παπύρου ονομάστηκε *charta hieratica*. Την περίοδο της βασιλείας των Πτολεμαίων η ποιότητα του παπύρου ήταν εξαιρετική και παχύτερη. Η χρήση του παπύρου διατηρήθηκε μέχρι τον 3ο μ. Χ. αιώνα, αλλά έπαψε οριστικά τον 10ο αιώνα, όπως θα αναφερθεί και στη συνέχεια. Από τον 5ο π.Χ. αιώνα οι επιγραφικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν τη χρήση παπύρου στον Ελληνικό χώρο, κυρίως για την διατήρηση κρατικών αρχείων. Ένα ακόμη υλικό γραφής ήταν τα δέρματα και η περγαμηνή. Ωστόσο, η περγαμηνή διέφερε από τα υπόλοιπα δέρματα των ζώων, ως προς την προέλευσή της και την επεξεργασία της.

Η περγαμηνή προερχόταν από δέρματα βοειδών, προβάτων, αιγών, καθώς και των μικρών τους. Τα δέρματα, μετά την κατεργασία τους με ασβέστη, τα άφηναν τεντωμένα για να αφυδατωθούν πλήρως και στη συνέχεια τα έζυναν και τα λείαιναν, με αποτέλεσμα η επιφάνειά τους να αποκτά ένα άσπρο χρώμα και να είναι έτοιμη για να δεχτεί τη γραφή. Την περγαμηνή χρησιμοποίησε ο βασιλιάς της Περγάμου, Ευμένης, όταν ο βασιλιάς της Αλεξάνδρειας, Πτολεμαίος Α' ο Σωτήρ, ανέστειλε την εξαγωγή του παπύρου -το μονοπώλιο του οποίου έλεγχε η Αίγυπτος- ως επακόλουθο του ανταγωνισμού μεταξύ των δύο βασιλείων για την ανάδειξη των βιβλιοθηκών τους.

Ωστόσο, η ευρεία χρήση και διάδοση της περγαμηνής θα συνδεθεί με την εξέλιξη του σχήματος του βιβλίου, από τον κύλινδρο στον κώδικα και την οριστική κυριαρχία του έναντι του παπύρου, τον 3ο μ. Χ. αιώνα καθώς και με την επικράτηση του Χριστιανισμού. Ιδιαίτερα σημαντική για την εξέλιξη της διάδοσης του βιβλίου ήταν η αλλαγή του σχήματος του βιβλίου από τον κύλινδρο στον κώδικα. Ο κώδικας έχει τις ρίζες της εμφάνισής του στις ξύλινες πινακίδες, οι οποίες, όταν δένονταν μεταξύ τους, σχημάτιζαν τα δίπτυχα και τα πολύπτυχα σημειωματάρια ή τα αρχεία. Ο κώδικας εμφανίζεται με δύο μορφές:

- Στην πρώτη μορφή του αποτελείται από αρκετά φύλλα παπύρου, τα οποία διπλώνονταν όλα μαζί στη μέση και ράβονταν με κλωστή στο σημείο της δίπλωσης. Πολλές

φορές περνούσαν ταινία δέρματος ή περγαμινής για να είναι πιο ανθεκτική η ράχη του βιβλίου, ώστε να μην σπάει από την χρήση και το βάρος του.

- Η δεύτερη μορφή του κώδικα διασφαλίζει ένα πιο επιμελημένο βιβλίο. Κάθε φύλλο παπύρου διπλωνόταν στην μέση και αφού στοιβαζόταν το ένα διπλωμένο φύλλο παπύρου πάνω στο άλλο τότε ράβονταν μεταξύ τους στη ράχη του βιβλίου. Έτσι, ο κώδικας ήταν πιο ανθεκτικός από τον κύλινδρο, αφού το εξωτερικό μέρος του βιβλίου, το εξώφυλλο, καλυπτόταν από περγαμινή.

Η περγαμινή, η οποία θα αποτελούσε το κάλυμμα του βιβλίου ήταν μεγαλύτερη από την έκταση του βιβλίου και στην αριστερή πλευρά κατέληγε σε ένα τριγωνικό ξέφτισμα. Στην εσωτερική πλευρά του βιβλίου κολλούσαν πάνω στην περγαμινή παπύρινο χαρτόνι και γύριζαν τις ξεφτισμένες άκρες της περγαμινής προς το εσωτερικό. Με αιχμηρό εργαλείο διατρυπούσαν τα φύλλα του βιβλίου και με δερμάτινα λουριά στερέωναν σταθερά τα φύλλα του βιβλίου μεταξύ τους. Στη συνέχεια διατρυπούσαν την ράχη του βιβλίου, περνούσαν εξωτερικά τα δερμάτινα λουράκια, τα οποία έδεναν απ' έξω μεταξύ τους, κάνοντας το δέσιμο του βιβλίου πιο ανθεκτικό.

Όταν έκλειναν το βιβλίο, μπορούσαν να δέσουν τα δερμάτινα λουράκια στα οποία κατέληγε το ξέφτισμα της περγαμινής, σταθεροποιώντας τις άκρες του και προστατεύοντας το βιβλίο. Κατ' επέκταση, είναι αντιληπτά τα πλεονεκτήματα από την χρήση του κώδικα έναντι του κυλίνδρου, ο οποίος εμφανίζεται από τον 3ο αιώνα μ. Χ. και αυξάνεται η χρήση του διαρκώς από τον 4ο αιώνα. Σ' αυτή την αυξανόμενη χρήση συντελούν, εκτός από τα πλεονεκτήματα του νέου σχήματος, οι επιλογές των Χριστιανικών συγγραφέων να γράφουν τα έργα τους σε κώδικες. Έτσι, ο κώδικας συνδέθηκε με τη Χριστιανική διδασκαλία και σηματοδότησε ταυτόχρονα το πέρασμα από τον παγανισμό και την ειδωλολατρία στον Χριστιανισμό.

Μέσα από την περιγραφή της κατασκευής του κώδικα και την δυνατότητα προστασίας του περιεχομένου του, είναι φανερό ότι ο κώδικας είναι πιο ανθεκτικός σε σχέση με τον εύθραυστο κύλινδρο και πιο εύκολος στην χρήση του. Ο Μαρτιάλης επισημαίνει την σημασία του κώδικα, που εξαιτίας του μικρού μεγέθους και του σχήματος του βιβλίου, μπορεί εύκολα η ποιητική του συλλογή να μεταφερθεί μέσα στην τσέπη του αναγνώστη. Η δυνατότητα της γραφής των φύλλων του κώδικα και από τις δύο όψεις του εξασφαλίζει την δυνατότητα της καταγραφής κειμένου μεγάλης έκτασης σε λιγότερες σελίδες, εξοικονομώντας ταυτόχρονα υλικό και χρήματα.

Επίσης, ο κώδικας είναι εύκολος στην ανάγνωση, αφού ο χρήστης ξεφυλλίζει το βιβλίο και απελευθερώνει το ένα του χέρι, εξασφαλίζοντάς του την δυνατότητα σωματικών κινήσεων. Αντίθετα, για την ανάγνωση του κυλίνδρου ήταν αναγκαίο το κράτημα του παπύρου με το ένα χέρι και το ξετύλιγμά του με το άλλο. Ταυτόχρονα το χέρι που κρατούσε σταθερά τον κύλινδρο, δίπλωνε τον πάπυρο μετά την ανάγνωση κάποιου τμήματός του, διαδικασία κουραστική και χρονοβόρα. Επίσης, όταν χρειαζόταν κάποιος να γράψει στο πάπυρο, έπρεπε να χρησιμοποιεί την ποδιά του, ενώ με την εισαγωγή του κώδικα αρχίζει η χρήση του τραπεζιού και του αναλογίου.

Εξαιτίας του συγκεκριμένου τρόπου ξετυλίγματος του παπύρου, η ανάγνωση ενός κυλίνδρου διαρκούσε περισσότερο. Το σύνολο των πλεονεκτημάτων του κώδικα αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι επικράτησε ως σχήμα του βιβλίου μέχρι τις μέρες μας.

Όργανα και Τρόπος Γραφής

Στον πάπυρο έγραφαν με μελάνι χρησιμοποιώντας μια πένα, η οποία προερχόταν από ένα καλάμι με επεξεργασμένη οξεία μύτη και με μια μικρή σχισμή στην άκρη της. Έγραφαν από την εσωτερική πλευρά (recto) του παπύρου, για να κυλά το μελάνι ομοιόμορφα κατά μήκος των λωρίδων, σχηματίζοντας στήλες (column). Το εύρος των στηλών ποίκιλε ανάλογα με το γραμματειακό είδος. Οι στήλες με λογοτεχνικό περιεχόμενο ήταν ευρύτερες (τέσσερα με πεντέμισι εκατοστά) σε σχέση με τις στήλες που περιείχαν ποιητικά κείμενα (τρία με δύο εκατοστά). Το μέγεθος των γραμμάτων επηρέαζε το μέγεθος του πλάτους των στηλών.

Βέβαια, έχουν βρεθεί πάπυροι οι οποίοι στην εξωτερική πλευρά τους διασώζουν διαφορετικό έργο από εκείνο της εσωτερικής πλευράς του παπύρου, όπως το έργο του Αριστοτέλη, Αθηναίων Πολιτεία, έχει σωθεί στην εξωτερική πλευρά ενός παπύρου που περιείχε τον Επιτάφιο του Υπερείδη. Επίσης, στο εξωτερικό μέρος ενός παπύρου που περιείχε μια αστρολογική πραγματεία, ένα παιδί έχει σημειώσει διάφορες ασκήσεις. Επίσης, έχουν βρεθεί πάπυροι, από τους οποίους έχει σβηστεί το αρχικό τους περιεχόμενο και έχουν ξαναγραφεί, αυτοί είναι οι ονομαζόμενοι παλίμψηστοι.

Στην περίπτωση που δεν αρκούσε το μέγεθος ενός παπύρου για την καταγραφή ενός λογοτεχνικού έργου, χρησιμοποιούνταν και άλλοι πάπυροι, με αποτέλεσμα ένα λογοτεχνικό έργο να περιέχεται σε μια σειρά παπύρων. Έτσι, υποστηρίζεται ότι η διαίρεση των Ομηρικών Επών σε εικοσιτέσσερις ραψώδιες στηρίζεται στην ύπαρξη εικοσιτεσσάρων παπύρινων κυλίνδρων. Ωστόσο, η διαίρεση ενός έργου σε περισσότερους από έναν κυλίνδρους υπήρξε η αίτια, για να χαθεί η συνέχεια διάφορων έργων. Την περίοδο της συγγραφής των παπύρων, για να είναι εφικτή η διάσωση ενός έργου που εκτεινόταν σε πολλούς κυλίνδρους παπύρων, φυλάσσονταν σε κυλινδρικά δοχεία από ξύλο ή δέρμα, τις κίστες ή κιβωτούς.

Ο Μαρτιάλης αναφέρει ότι για την φύλαξη και την προστασία του κυλίνδρου από την φθορά τον τύλιγαν με μια χρωματιστή μεμβράνη. Έτσι, το παπύρινο αυτό βιβλίο, που τυλιγόταν γύρω από μια λεπτή ράβδο, τον ομφαλό, έπαιρνε το σχήμα του κυλίνδρου. Στα φύλλα της περγαμηνής έγραφαν σε κάθε φύλλο του κώδικα με μυτερό κονδύλι, σε μονές

στήλες, ενώ υπάρχει μαρτυρία για την ύπαρξη πορφυρών κωδίκων, οι οποίοι είναι γραμμένοι με χρυσή γραφή. Επίσης, από περγαμινή ήταν η μικρή πινακίδα που κρεμούσαν έξω από κάθε παπύρινο κύλινδρο με το τίτλο του έργου που εκείνος περιείχε (σίλλυβος).

Η ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΕΜΠΟΡΙΟΥ

Δεν είναι μόνο ότι μέχρι τα μέσα του 5ου αιώνα ή λίγο αργότερα ότι το εμπόριο στο βιβλίο μπορεί να θεωρηθεί ότι υπήρχε στην Ελλάδα, θα βρει κανείς αναφορές σε ένα τμήμα της Αθηναϊκής αγοράς, όπου τα βιβλία μπορούν να αγοραστούν και ο Σωκράτης που εκπροσωπείται από τον Πλάτωνα, και όπως λέει στην απολογία του ότι ο καθένας μπορεί να αγοράσει έργα Αναξαγόρα για μια δραχμή. Η αύξηση του εμπορίου του βιβλίου έδωσε τη δυνατότητα σε ιδιώτες να δημιουργήσουν βιβλιοθήκες. Ακόμα και αν η παράδοση που έκτου αιώνα αναφέρει ότι οι τύραννοι, όπως Πεισίστρατος και ο Πολυκράτης της Σάμου κατείχαν μεγάλες συλλογές βιβλίων, είναι σαφές ότι μέχρι το τέλος του πέμπτου αιώνα ιδιωτικές βιβλιοθήκες υπήρχαν.

Ο Αριστοφάνης κοροϊδεύει τον Ευριπίδη για την κατάρτιση του σε μεγάλο βαθμό από φιλολογικές πηγές, για να μπορέσει να συνθέσει τις τραγωδίες του, και το δικό του έργο, είναι γεμάτο παρωδία και υπαινιγμούς και θα πρέπει να εξαρτάται σε κάποιο βαθμό σε μια προσωπική συλλογή βιβλίων. Δεν υπάρχει κανένα ίχνος σχετικά με τις δημόσιες βιβλιοθήκες να διατηρούνται με δημοσία δαπάνη στην Αθήνα, αλλά είναι πιθανό ότι αντίγραφα των θεατρικών δρώμενων που διενεργούνται στα κορυφαία φεστιβάλ, όπως τα Διονύσια κρατήθηκαν αντίγραφα στο θέατρο ή στο δημόσιο αρχείο του κράτους.

Ο Ψευδο-Πλούταρχος (Βίοι των δέκα ρητόρων) αποδίδει ότι ο ρήτορας Λυκούργος (390 - 324 π.Χ.), έκανε μια πρόταση για να κρατήσει το κράτος επίσημα αντίγραφα με αυτό τον τρόπο, αλλά η ανάγκη θα μπορούσε πιθανότατα να έχουν προκύψει νωρίτερα. Γνωρίζουμε ότι μετά την αρχική παράσταση ενός θεατρικού δρώμενου για να γίνει σωστά η απόδοση όταν το αναβίωναν από καιρό σε καιρό το δρώμενο, νέα αντίγραφα του κειμένου πρέπει να ήταν απαραίτητα για τους ηθοποιούς, και αν είχαν την υποχρέωση να αποκτήσουν τις εν λόγω πληροφορίες του δρώμενου από μια διαδικασία μεταγραφής από την ιδιωτική αντιγραφή, θα ήταν έκπληξη το γεγονός ότι ένα σχεδόν πλήρες φάσμα των θεατρικών δρώμενων επέζησε έως την Ελληνιστική εποχή.

Στη Ανάβαση του, Έλληνας ιστορικός Ξενοφών αναφέρει ότι τα βιβλία (από πάπυρο), αποτελούν μέρος του φορτίου των πλοίων ναυάγησαν στα ανοικτά της Σαλμυδησσούστη βόρεια ακτή της Θράκης - απόδειξη ότι τα βιβλία εξήχθησαν από την Αθήνα για την Εύξεινο ακτή από την ημερομηνία αυτή, είναι αντανάκλαση μιας τάσης εξάπλωσης του εμπορίου του βιβλίου.

Στην Αρχαία Ελλάδα

Οι γραπτές πηγές μαρτυρούν ότι από τον 5ο αιώνα π. Χ. είχε προκύψει η ανάγκη της αγοράς του βιβλίου και είχε αναπτυχθεί ιδιαίτερα το εμπόριο του βιβλίου. Παρατηρείται η σταδιακή μετάβαση από την προφορική διάδοση της γνώσης στην καταγραφή της γνώσης και στην ανάγκη του ανθρώπου για μελέτη. Η παράλληλη χρήση της προφορικής και γραπτής παράδοσης είχε σαν αποτέλεσμα την περιορισμένη παραγωγή χειρόγραφων, τα οποία κυρίως είναι δημιουργήματα των πνευματικών ανθρώπων, που διερευνούν διάφορους τομείς της γνώσης και αποτελούν τους λόγιους της εποχής. Η Αθήνα τον 5ο αιώνα π. Χ. έχει αναδειχτεί σε "σχολείον τῆς Ἑλλάδος" και προσελκύει ανθρώπους του πνεύματος και της τέχνης.

Εκεί αναπτύσσεται έντονα η διάδοση του βιβλίου και του βιβλιομπορίου. Ο φιλόσοφος Ηράκλειτος ο Εφέσιος και ο ιστορικός και γεωγράφος Εκαταίος ο Μιλήσιος διάβάζαν τα έργα τους σε κοινό και τα κατέγραφαν. Ο Ζήνων ως έμπορος, όταν έφτασε στην Αθήνα, επισκέφτηκε έναν βιβλιοπώλη, τον οποίο άκουσε να διαβάζει φωναχτά σε κοινό το δεύτερο βιβλίο των Απομνημονευμάτων του Σωκράτη, τα οποία είχε συγγράψει ο Ξενοφώντας, το γεγονός αυτό αποτέλεσε το έναυσμα για να ασχοληθεί ο Ζήνων με την φιλοσοφία. Ο Ηρόδοτος, κατά την περίοδο της συγγραφής του έργου του, διάβαζε αποσπάσματα αυτού σε κοινό.

Η ανάγνωση από το βιβλίο αποτελεί μια καινούρια συνήθεια, την οποία διακωμωδεί ο Αριστοφάνης στους Βατράχους, όπου κάνει λόγο για τους βιβλιοφάγους, αναφερόμενος στον Ευριπίδη, ο οποίος έστυβε τα βιβλία του για να συνθέσει τα έργα του. Στο ίδιο έργο ο Διόνυσος ζυγίζει τους στίχους του Αισχύλου και του Ευριπίδη για την ανάδειξη του καλύτερου ποιητή. Ο Αισχύλος διαμαρτύρεται για την νίκη του Ευριπίδη, γιατί, αν ανέβει στη ζυγαριά ο ίδιος ο Ευριπίδης με την οικογένειά του, τον φίλο του Κτησιφώντα και όλα τα βιβλία του, δεν είναι δυνατό να υπερβεί το βάρος των στίχων του Αισχύλου.

Η συγγραφή των βιβλίων και η ανάγνωση αυτών είτε από τους ίδιους είτε από τους βιβλιοπώλες, όπως προαναφέρθηκε, ήταν κάποιοι παράγοντες, οι οποίοι συντέλεσαν στην ανάπτυξη της συνήθειας της ανάγνωσης, στην γνωστοποίηση του περιεχομένου των βιβλίων και στην καλλιέργεια του ενδιαφέροντος για την απόκτηση και την μελέτη αυτών. Αν κάποιος επιθυμούσε να αποκτήσει ένα βιβλίο, μπορούσε ή να το αντιγράψει ο ίδιος ο ενδιαφερόμενος ή να αναθέσει την αντιγραφή του σε έναν βιβλιοπώλη. Ο Λουκιανός αναφέρει ότι ο Δημοσθένης είχε αντιγράψει ο ίδιος οχτώ φορές το έργο του Θουκυδίδη, υλοποιώντας παράλληλα τον στόχο του Θουκυδίδη να αποτελέσει, δηλαδή, το έργο του *“κτῆμα ἐς αἰεί”*.

Όμοια ο Κάσσανδρος ο Μακεδόνας είχε αντιγράψει ολόκληρα τα δύο Ομηρικά Έπη. Ο Αντίγονος ο Γονατάς είχε στείλει στον Ζήνωνα μερικούς σκλάβους για την δουλειά της βιβλιογραφίας, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει. Εκτός, όμως από την ιδιωτική αντιγραφή των βιβλίων, κάποιος μπορούσε να προμηθευτεί το βιβλίο που επιθυμούσε από τα βιβλιοπωλεία. Ο Σωκράτης στην Απολογία αναφέρει ότι κάποιος θα μπορούσε να αγοράσει τα βιβλία του Αναξαγόρα με μια δραχμή, ιδιαίτερα σημαντικό ποσό για την εποχή. Επίσης, μαθαίνουμε για την ύπαρξη βιβλιοπωλών από ένα σπάραγμα κάποιου έργου του Εύπολη. Οι βιβλιοπώλες δεν διέθεταν τα βιβλία στην τοπική μόνο αγορά, αλλά τα μετέφεραν και σε άλλες περιοχές, μέσω του εμπορίου.

Στην Κύρου Ανάβαση του Ξενοφώντα, ο συγγραφέας αφηγείται την άφιξη του Κύρου με το στράτευμά του στα παράλια της Σαλμυδησσού, όπου αντίκρισαν το φορτίο ενός ναυαγισμένου πλοίου. Ανάμεσα στα αντικείμενα που επέπλεαν ήταν πολλά γραμμένα βιβλία. Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεάς μαρτυρά την περιπλάνηση των βιβλιοπωλών, οι οποίοι πουλούσαν τα βιβλία που περιείχαν τους ρητορικούς λόγους του Ισοκράτη. Ωστόσο, προκύπτει το ερώτημα πώς και από πού οι βιβλιοπώλες προμηθεύονταν τα χειρόγραφα, για να τα αντιγράψουν και να παραγάγουν πολλαπλά αντίτυπα, αλλά και για την ποιότητα του χειρόγραφου που παρέδιδαν.

Βέβαια, οι γραπτές πηγές δεν δίνουν σαφή απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα και μόνο υποθέσεις θα μπορούσε να κάνει κάποιος. Θα μπορούσε, λοιπόν, να υποθέσει κάποιος ότι η αυξανόμενη συγγραφή των βιβλίων από τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, οδήγησε στην δημιουργία μιας δημόσιας βιβλιοθήκης, όπου συγκεντρώθηκαν όλα αυτά τα βιβλία. Εκεί οι βιβλιοπώλες θα μπορούσαν να βρουν το βιβλίο που τους ενδιέφερε και να το αντιγράψουν. Εντούτοις δεν υπάρχουν στοιχεία για την ύπαρξη δημόσιας Ελληνικής βιβλιοθήκης μέχρι τον 4ο π. Χ. αιώνα, όταν χτίζεται η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας στην Αίγυπτο.

Όπως θα αναφερθεί, οι Πτολεμαίοι με την ίδρυση της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας επιδίωξαν να συγκεντρώσουν όλα τα βιβλία που υπήρχαν στην αρχαιότητα. Εκεί, όπως θα επισημανθεί και στην συνέχεια, θα αναπτυχθεί η φιλολογική κριτική με τη συστηματική και επιστημονική εργασία των Αλεξανδρινών φιλολόγων, οι οποίοι μελετούσαν, διόρθωναν τα λάθη των διαφόρων αντιγράφων, συμπλήρωναν τα φθαρμένα σημεία των χειρογράφων, συνέτασσαν σχόλια και υπομνήματα και παρέδιδαν ένα αντιγραμμένο χειρόγραφο όσο πιο πιστό στο πρωτότυπο.

Ενώ δεν υπάρχουν μαρτυρίες για την ύπαρξη μιας δημόσιας βιβλιοθήκης μέχρι τον 4ο π. Χ. αιώνα, λίγες είναι οι γραπτές μαρτυρίες, οι οποίες μας πληροφορούν για την διαμόρφωση ιδιωτικών βιβλιοθηκών. Μπορεί, λοιπόν, να υποθέσει κάποιος ότι οι κάτοχοι αυτών είτε θα έδιναν ένα αντίγραφο κάποιου έργου στον βιβλιοπώλη για την παραγωγή αντιγράφων και την πώληση αυτών, είτε θα δανείζονταν οι βιβλιοπώλες το βιβλίο που ήθελαν να αντιγράψουν από τους ιδιώτες και θα το επέστρεφαν μετά την αντιγραφή του. Στους Δεινοσοφιστές του Αθηναίου αναφέρονται ονομαστικά οι κάτοχοι ιδιωτικών βιβλιοθηκών, όπως ο Πεισίστρατος, ο Πολυκράτης ο Σάμιος, ο Ευκλείδης, ο Ευριπίδης, ο Αριστοτέλης και ο Θεόφραστος.

Όμοια θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι και άλλοι πνευματικοί άνδρες της εποχής με έντονα ερευνητικά ενδιαφέροντα θα διέθεταν μια ιδιωτική βιβλιοθήκη. Ωστόσο, αυτό που είναι αβέβαιο είναι αν οι βιβλιοπώλες μπορούσαν να δανειστούν τα βιβλία των κατόχων των ιδιωτικών βιβλιοθηκών για τους σκοπούς της αντιγραφής. Το βιβλιοεμπόριο, όπως προαναφέρθηκε, θα μπορούσε να είναι ένας τρόπος προμήθειας βιβλίων για τους βιβλιοπώλες. Πιο σαφή εικόνα για την προμήθεια και την συνακόλουθη αύξηση των βιβλίων προς πώληση αποκτούμε από τις γραπτές πηγές της Λατινικής γραμματολογίας που μπορούν να μας διαφωτίσουν για το τι ίσχυε και στον Ελλαδικό χώρο, χωρίς ωστόσο αυτό να οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα.

Στην Αρχαία Ρώμη

Τα έργα του Κικέρωνα αποτελούν την βασικότερη πηγή για την άντληση πληροφοριών σχετικά με την ύπαρξη του βιβλίου και την διάδοσή του, αλλά και για την ύπαρξη των βιβλιοθηκών στην Ρώμη. Αυτές οι πληροφορίες, λοιπόν, αφορούν μια μικρή σχετικά χρονική περίοδο, από τον 2ο π. Χ. μέχρι τον 1ο μ. Χ. αιώνα. Ο ίδιος ο Κικέρωνας διέθετε προσωπική βιβλιοθήκη και μάλιστα παραπάνω από μία, αφού, όπως διαπιστώνεται από τις πηγές, σε καθεμιά από τις επαύλεις του διαμόρφωνε και μια βιβλιοθήκη.

Ο Κικέρωνας σε μια επιστολή του προς τον φίλο του τον Αττικό, ο οποίος βοηθούσε τον Κικέρωνα στην οργάνωση και στον εμπλουτισμό των βιβλιοθηκών του, τον ευχαριστεί για την αποστολή ενός ποιητικού έργου του γεωγράφου Αλέξανδρου Εφέσιου, ο Κικέρωνας, αν και δεν εκτιμούσε τον προαναφερθέντα γεωγράφο, αντέγραψε το έργο του. Ο Αττικός φαίνεται ότι διέθετε μεγάλη βιβλιοθήκη και γνώριζε τον τρόπο οργάνωσης αυτής, γι' αυτό ο Κικέρων του ζητάει την πολύτιμη βοήθειά του. Όπως θα παρουσιαστεί και παρακάτω, οι ιδιώτες ανέθεταν σε μορφωμένους σκλάβους τους την αντιγραφή διάφορων χειρογράφων.

Εκτός από τον δανεισμό των χειρογράφων μεταξύ φίλων για την παραγωγή αντιγράφων και στην Ρώμη είχε αναπτυχθεί το εμπόριο του βιβλίου. Σε άλλη επιστολή του προς τον Αττικό, ο Κικέρωνας εκφράζει την ευγνωμοσύνη του προς τον Αττικό, ο οποίος του είχε στείλει το έργο του γεωγράφου Σεραπίωνα και του αναφέρει ότι θα του στείλει το ποσό που ξόδεψε για την αγορά του βιβλίου. Όπως στον Ελληνικό χώρο, έτσι και στην Ρώμη υπήρχαν διάφορα βιβλιοπωλεία, όπου οι ίδιοι οι συγγραφείς των έργων διάβαζαν τα

έργα τους στο κοινό, για να γνωστοποιήσουν το περιεχόμενό τους και στη συνέχεια παρέδιδαν στον βιβλιοπώλη το έργο για να δημιουργήσει διάφορα αντίγραφα, -να τα εκδώσει, σύμφωνα με σημερινούς όρους- και να τα διαθέσει προς πώληση.

Στην αρχαιότητα τα πνευματικά δικαιώματα του συγγραφέα δεν προστατεύονταν γιατί η παραγωγή αντιγράφων ήταν επιτρεπτή από τον καθένα. Επίσης, ο συγγραφέας δεν κέρδιζε κάποια χρηματική απολαβή από την πώληση των βιβλίων του, αλλά το χρηματικό όφελος το γευόταν μόνο ο βιβλιοπώλης. Εκείνο που αποκόμιζε ο συγγραφέας ήταν η γνωστοποίηση του έργου του στο κοινό και η αναγνώρισή του από εκείνο. Ο Peter White αναφέρει ότι στις δημόσιες αναγνώσεις ο λόγιος διάβαζε ένα απόσπασμα του έργου του, που ακόμα δεν είχε ολοκληρώσει, σε ένα εκλεπτυσμένο πνευματικό κοινό για να γνωρίσει τις αντιδράσεις τους σχετικά με το έργο του.

Αν το κοινό γοητευόταν από την ανάγνωση του αποσπάσματος, παράγγελλε το βιβλίο στον βιβλιοπώλη, στον οποίο ο λόγιος συγγραφέας ανέθετε την παραγωγή και την πώληση του βιβλίου. Η ταυτόχρονη, όμως, αύξηση του ενδιαφέροντος για την απόκτηση βιβλίων από το κοινό, οδηγούσε πολλούς βιβλιοπώλες στην πρόχειρη ή βιαστική παραγωγή διαφόρων αντιγράφων με αποτέλεσμα να γίνονται πολλά λάθη κατά την αντιγραφή. Αυτό αναφέρει ο Κικέρωνας στον αδελφό του καθώς και ο Στράβων και ο Γέλλιος. Οι βιβλιοπώλες ήταν οι περισσότεροι απελεύθεροι, οι οποίοι δεν είχαν λάβει την ανάλογη εκπαίδευση, με αποτέλεσμα κατά τον Λουκιανό να αγνοούν την ύπαρξη κάποιων βιβλίων και να κάνουν λάθη κατά την αντιγραφή τους.

Εκτός από τις εκδόσεις των νεοεμφανιζόμενων έργων, οι βιβλιοπώλες πωλούσαν και παλιά βιβλία, που διέθεταν στους πάγκους ή στα ράφια τους ή κατόπιν παραγγελίας, γιατί τα βιβλιοπωλεία διέθεταν εργαστήρια αντιγραφής χειρόγραφων. Οι βιβλιοπώλες για να αποκτήσουν κάποιο χειρόγραφο, το οποίο δεν διέθεταν προσέγγιζαν τους βιβλιοθηκάρχους των ιδιωτικών βιβλιοθηκών και προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν το χειρόγραφο που αναζητούσαν και να το αντιγράψουν. Ο Σενέκας αναφέρει ότι κάποιος βιβλιοπώλης, ονόματι Δώρος, έχει πουλήσει το ιστορικό έργο του Λίβιου και διέθετε τα συγγράμματα του Κικέρωνα. Ο ποιητής Μαρτιάλης μας παρέχει αρκετές πληροφορίες για την ύπαρξη βιβλιοπωλείων στην Ρώμη.

Σε ποίημά του αναφέρει τον βιβλιοπώλη Τρύφωνα, απ' όπου κάποιος μπορεί να αγοράσει μια φτηνή ποιητική συλλογή, αντίθετα, από το βιβλιοπωλείο του Άτρεκτου κάποιος μπορεί να προμηθευτεί πολυτελή αντίγραφα ποιητικών συλλογών, πιο ακριβών εξαιτίας της επιμελημένης αντιγραφής. Επίσης, ο Μαρτιάλης αναφέρει ότι την προσωπική ποιητική συλλογή του διέθετε ο βιβλιοπώλης Σεκούνδος, σε περγαμινό κώδικα, ο οποίος βρι-

σκόταν στην Αγορά κοντά στους ναούς της Ειρήνης και της Αθηνάς. Ένα ακόμη γνωστό βιβλιοπωλείο της Ρώμης ήταν των Σωσύνων, οι οποίοι εξέδωσαν τις επιστολές του Οράτιου.

Το τελευταίο τμήμα ενός παπύρου, ο οποίος βρέθηκε στην Αίγυπτο, συνοδεύει η υπογραφή των Σωσύνων μαζί με σχόλια του Απολλόδωρου Αθηναίου στο δέκατο τέταρτο βιβλίο της Ιλιάδας. Εκτός, από την παραγωγή αντιγράφων και την πώληση αυτών, τα βιβλιοπωλεία χρησίμευαν και ως χώρος συγκέντρωσης και συνάντησης των διαφόρων λογίων της εποχής, οι οποίοι κάθονταν συζητούσαν και σχολίαζαν τα νέα βιβλία. Στην Ρώμη παράγονταν αντίγραφα των έργων των σύγχρονων λογίων, ενώ η παραγωγή ελληνικών ήταν πολύ μικρότερη και δύσκολη. Ο Holt Parker συμπεκνώνει και παρουσιάζει την χρήση του βιβλίου στην Ρώμη, ανάλογα με τον σκοπό του καθενός και τον τρόπο υλοποίησης καθενός από τους σκοπούς που θέτει κάποιος, όπως παρουσιάζεται στην συνέχεια.

Έτσι, αν κάποιος επιθυμεί να απομνημονεύσει το περιεχόμενο ενός βιβλίου θα πρέπει να ασχοληθεί προσωπικά με την μελέτη του βιβλίου. Αν πάλι επιθυμεί μόνο να ακούσει ή να πληροφορηθεί για το περιεχόμενο ενός βιβλίου, αρκεί να παραβρεθεί σε μια δημόσια ανάγνωση αυτού. Ακολουθώντας, αν κάποιος επιθυμεί να γνωρίσει το σύνολο του έργου ενός δημιουργού, απόσπασμα του οποίου άκουσε ή το σύνολο της συγγραφικής παραγωγής ενός δημιουργού, θα πρέπει τότε να αγοράσει όλα τα βιβλία από ένα βιβλιοπωλείο. Αν κάποιος επιθυμεί να γνωρίσει ένα Ελληνικό έργο τότε θα πρέπει να το αναζητήσει επίμονα, για να μπορέσει να προμηθευτεί από κάπου το συγκεκριμένο βιβλίο.

Αν πάλι επιθυμεί να γνωρίσει ένα έργο του Μαρτιάλη ή άλλων σύγχρονων Ρωμαίων αποθανόντων, για να το προμηθευτεί θα πρέπει να ψάξει να το βρει. Η ανάδειξη της σημασίας της σταδιακής διάδοσης και της απόκτησης των βιβλίων αναδεικνύεται από την μετέπειτα θέληση των βασιλιάδων και των αυτοκρατόρων να συλλέξουν όλα τα βιβλία της αρχαιότητας και να τα συγκεντρώσουν σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους, οι οποίοι ονομάστηκαν βιβλιοθήκες. Οι βιβλιοθήκες θα αποτελέσουν το αντικείμενο της έρευνάς μου στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας.

ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε μια χώρα που γεννήθηκε το πνεύμα της επιστήμης και η φιλοσοφία, που η τέχνη έφτασε στο αποκορύφωμα της, που το θέατρο αποτέλεσε σχολείο υψηλού επιπέδου για όλες τις ηλικίες, σε μια χώρα που δεν υπήρξε πόλη χωρίς θέατρο -μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία του πολιτισμού- δεν θα ήταν δυνατό να μην έχουν υπάρξει και αγαπηθεί και οι βιβλιοθήκες. Υπήρχαν βιβλιοθήκες στις αρχαίες Ελληνικές πόλεις; Εκτός από σποραδικές περιπτώσεις, οι αρχαίοι συγγραφείς δεν αναφέρονται στο θέμα αυτό. Υπάρχουν όμως, ευτυχώς, επιγραφικές πηγές που έρχονται να συμπληρώσουν το κενό.

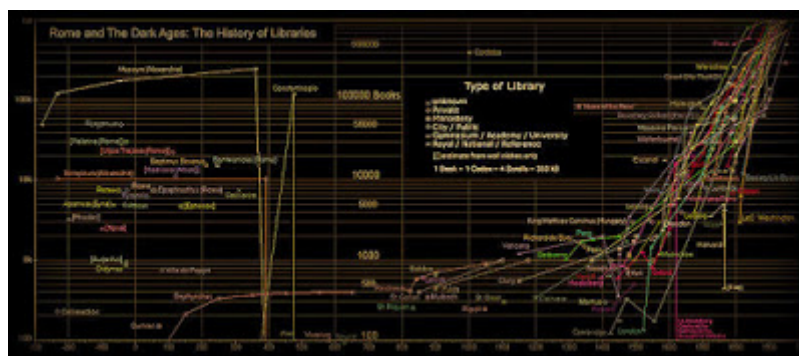
Οι αρχαίοι Έλληνες που τόσο καλλιέργησαν τις τέχνες και τα γράμματα, ήταν επόμενο να εκτιμήσουν την επινόηση και τη χρήση του αλφαβήτου σε τέτοιο σημείο, ώστε ο Σοφοκλής να βάλει στη χαμένη τραγωδία του «Αμφιάραος» ένα ηθοποιό να σχηματίζει με κινήσεις του χορού τα γράμματα, ενώ σε άλλη τραγωδία επίσης χαμένη - του Αθηναίου Καλλία, μέλη χορού υποδύονταν τα ισάριθμα γράμματα του αλφάβητου, χαρακτηριστική άλλωστε της γοητείας που είχε στους αρχαίους Έλληνες η χρήση των γραμμάτων είναι και η ωδή του Πινδάρου στο γράμμα Σ. Από χρόνους παλαιότατους πρώτοι οι τύραννοι ενδιαφέρθηκαν για τη διάδοση των Ομηρικών Επών, τα οποία φρόντισαν να περισυλλέξουν και να διασώσουν.

Σ' αυτούς ακριβώς τους χρόνους και μάλιστα στη διάρκεια της τυραννίδας, στην Αθήνα, του Πεισιστράτου, πρέπει να τοποθετηθεί και η ίδρυση των πρώτων βιβλιοθηκών στην Ελλάδα. Όταν γίνεται λόγος για βιβλιοθήκες στην αρχαία Ελλάδα, η σκέψη μας ανατρέχει συνήθως στις γνωστές βιβλιοθήκες της Αλεξάνδρειας, της Αντιόχειας, της Περγάμου και ίσως το πολύ-πολύ στις βιβλιοθήκες του Πανταίνου και του Αδριανού στην Αθήνα. Αλλά τόσο στην Αθήνα όσο και στις άλλες Ελληνικές πόλεις, όχι μόνο του μητροπολιτικού αλλά και του αποικιακού Ελληνισμού, υπήρξε ένας πολύ μεγάλος αριθμός βιβλιοθηκών, για τις οποίες δεν ξέρουμε σχεδόν τίποτε εκτός από την ύπαρξή τους.

Την ύπαρξη αυτών των βιβλιοθηκών βεβαιώνουν περισσότερο επιγραφικές και λιγότερο φιλολογικές πηγές. Την ύπαρξη βιβλιοθηκών στην Αθήνα μαρτυρεί ο ιστορικός Πολύβιος μνημονεύοντας τον επίσης αρχαίο ιστορικό Τίμαιο. Λέει δηλαδή ο Πολύβιος ότι, όταν ο Τίμαιος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις Συρακούσες, για να αποφύγει την πίεση του τυράννου Αγαθοκλή, κατέφυγε στην Αθήνα, όπου έζησε 50 χρόνια ερευνώντας τις βιβλιοθήκες της πόλης του Κέκροπα. Από άλλες σποραδικές πληροφορίες που βρίσκονται σε φιλολογικές πάλι πηγές συμπεραίνεται ότι υπήρχε μεγάλος αριθμός βιβλιοθηκών στον εκτός της μητροπολιτικής Ελλάδας ελληνισμό.

Συγκεκριμένα στην Ασία είχαν βιβλιοθήκες οι ελληνικές πόλεις Έφεσος, Μιλήτος, Αλικαρνασός, Ηράκλεια του Πόντου, Κνίδος, Μύλασα, Νύσσα, Πέργαμος, Πριήνη, Προύσα, Σινώπη, Σμύρνη, Τέως, Αντιόχεια, Αφροδισιάδα, Καισαρεία, Ταρσός, Μαγνησία του Μαιάνδρου, Μαγνησία Σιτύλου, Ιασός, Θυάτεια, Άσσος και Λάμψακος. Ανάλογες βιβλιοθήκες πρέπει να είχαν και οι Ελληνικές αποικίες στη Δύση και στα παράλια της Β. Αφρικής. Κατά κάποιο περίεργη όμως σύμπτωση δεν μνημονεύεται στις σωζόμενες επιγραφικές και φιλολογικές πηγές βιβλιοθήκη άλλη πλην εκείνης των Συρακουσών.

Στην κυρίως Ελλάδα δεν υπήρχε πόλη χωρίς βιβλιοθήκη ή τουλάχιστον χωρίς δημόσιο αρχείο, συμπεριλαμβανομένων και των πιο μικρών πόλεων. Και είναι χαρακτηριστικό ότι τα πρώτα συγγράμματα βιβλιοθηκονομίας γράφτηκαν από τον Έλληνα Αρτέμωνα, που καταγόταν από την Κασσάνδρεια. Ο Αρτέμων έγραψε δύο τέτοια συγγράμματα, που είχαν τίτλους «Περί βιβλίων συναγωγής» και «Περί βιβλίων χρήσεως».

Ο αριθμός των βιβλίων της αρχαιότητας συγκρίνεται μόνο με αυτόν του 19ου αιώνα

ΟΙ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Οι Ιδιωτικές Βιβλιοθήκες και οι Βιβλιοθήκες των Γυμνασίων

Στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας αναφέρθηκαν οι παράγοντες εκείνοι που καλλιέργησαν στους αρχαίους Έλληνες την έντονη ανάγκη της προφορικής μετάδοσης και ε-

ξέλιξης της γνώσης και την σταδιακή αξιοποίηση του γραπτού λόγου μέσω της χρήσης του βιβλίου. Η διάδοση του εμπορίου του βιβλίου τον 5ο κυρίως αιώνα σε συνδυασμό με την πνευματική ανάπτυξη της κλασικής Αθήνας συνέβαλαν στην ευρύτερη χρήση του βιβλίου και τη διάδοση της γνώσης. Πληροφορίες για την αγορά βιβλίων από τους πνευματικούς και ισχυρούς άνδρες της αρχαιότητάς μας παρέχουν αρκετές πηγές κυρίως όμως ο Αθήναιος.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Αθήναιου, ιδιωτικές βιβλιοθήκες διέθεταν ο τύραννος της Αθήνας κατά τον 6ο αιώνα, ο Πεισίστρατος, ο τύραννος της Σάμου κατά το β' μισό του 6ου αιώνα, ο Πολυκράτης, ο τραγικός ποιητής του 5ου αιώνα, ο Ευριπίδης, ο φιλόσοφος του 4ου αιώνα, ο Αριστοτέλης και ο μαθητής του, Θεόφραστος καθώς και ο μαθηματικός του 2ου αιώνα, ο Ευκλείδης. Ο Ξενοφώντας μας διασώζει την έντονη επιθυμία και λαχτάρα του Ευθύδημου, μαθητή του Σωκράτη, για την απόκτηση βιβλίων. Ιδιωτική βιβλιοθήκη διέθεταν οι φιλόσοφοι και μαθηματικοί του 5ου αιώνα Πυθαγόρας και Σπεύσιππος, του 4ου αιώνα Ξενοκράτης και ο φιλόσοφος του 3ου αιώνα Αρκεσίλαος.

Ο Διογένης ο Λαέρτιος παραδίδει σχετικές πληροφορίες για την διαμόρφωση βιβλιοθήκης από τους παραπάνω φιλόσοφους και μαθηματικούς, τα βιβλία των οποίων αγόρασε ο Πλάτωνας, όπως θα παρουσιαστεί στη συνέχεια. Οι δύο φιλόσοφοι του 5ου και του 4ου αιώνα, ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης είναι συνδεδεμένοι με την δημιουργία των ακαδημαϊκών, όπως θα λέγαμε με σημερινούς όρους, σχολών τα δύο πιο γνωστά γυμνάσια της αρχαιότητας, την Ακαδημία και το Λύκειο. Ο Πλάτωνας είχε ιδρύσει την σχολή του στο χώρο του γυμνασίου, το οποίο βρισκόταν στο άλσος κοντά στον Κηφισό ποταμό. Η Ακαδημία πήρε το όνομά της από το ιερό του ήρωα Εκάδημου ή Ακάδημου, το οποίο βρισκόταν εκεί.

Στο χώρο υπήρχε ένα ορθογώνιο οικοδόμημα, διαστάσεων σαράντα επί σαράντα μέτρα, το οποίο αποτελούσε το γυμνάσιο, και ένα τετράγωνο οικοδόμημα με περιστύλιο, το οποίο χρησίμευε ως παλαίστρα. Σύμφωνα με τις ανασκαφές του Τραυλού στο χώρο του γυμνασίου, υπήρχε ένα ορθογώνιο οικοδόμημα, τριάντα επί εξήντα μέτρα, με δύο εφαπτόμενα ορθογώνια κτίσματα. Το πρώτο εφαπτόμενο ορθογώνιο οικοδόμημα αποτελείτο από μια περίστυλη στοά, στο κέντρο της οποίας βρισκόταν το πρόπυλο και αποτελούσε την είσοδο της Ακαδημίας. Στο κέντρο του ορθογώνιου αυτού κτίσματος βρισκόταν η στέρνα και, στη συνέχεια αυτού, ο βωμός των Μουσών που είχε κτίσει ο Πλάτωνας, το λεγόμενο Μουσείο.

Στη στοά στεγάζονταν δωμάτια, τα οποία αποτελούσαν χώρους μελέτης και αντιγραφής των βιβλίων. Στο τέρμα της περίστυλης στοάς υπήρχε το δεύτερο εφαπτόμενο ορθογώνιο οικοδόμημα, στο οποίο βρισκόταν η βιβλιοθήκη και από δύο αίθουσες εφαπτόμενες στις δύο πλευρές της βιβλιοθήκης, οι οποίες πρέπει να χρησίμευαν ως χώροι αποθήκευσης των βιβλίων και ως αίθουσες διδασκαλίας. Ανάμεσα σ' αυτά τα κτίσματα και στις δύο άκρες του τελειώματος της περίστυλης στοάς βρίσκονταν δύο αίθουσες, οι οποίες πρέπει να χρησίμευαν ως χώροι συγκέντρωσης και διαλέξεων. Αυτές πρέπει να αποτελούσαν τον οίκο του αναγνώστη, όπως παραδίδεται.

Η βιβλιοθήκη του Πλάτωνα αποτέλεσε την βιβλιοθήκη της Ακαδημίας την οποία μπορούσαν να χρησιμοποιούν οι μαθητές της σχολής. Όπως προαναφέρθηκε, ο Διογένης ο Λαέρτιος σχετικά με το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης του Πλάτωνα αναφέρει ότι αγόρασε τα βιβλία του Πυθαγόρα από τον Φιλόλαο, για τα οποία κατέβαλε εκατό μνες. Επίσης, απέκτησε τους Μίμους του Σώφρονα, οι οποίοι τον ενέπνευσαν να διαμορφώσει τους χαρακτήρες των διάλογων του, ενώ η διαλογική μορφή των κωμωδιών του Επίχαρμου φαίνεται ότι επηρέασαν την διαμόρφωση των διαλογικών σκηνών των έργων του.

Ο Πρόκλος στα σχόλιά του για τον Πλατωνικό Τίμαιο, αναφέρει ότι ο Πλάτωνας είχε αναθέσει στον Ηρακλείδη Ποντικό την εξασφάλιση των ποιημάτων του Αντίμαχου

Κολοφώνιου. Τα υπομνήματα κάποιου συγγραφέα από την Μύρα διέθετε ο Πλάτωνας στην βιβλιοθήκη του και τα απέστειλε στον Αρχύτα, ο οποίος με επιστολή του τον ευχαριστεί. Δεν είναι γνωστό τι απέγινε η βιβλιοθήκη του Πλάτωνα ύστερα από τον θάνατό του, παρά μόνο ότι διαδοχικά την κληρονομούσε και την εμπλούτιζε με τα προσωπικά του βιβλία κα-θένας από τους διαδόχους της σχολής. Ο Σπεύσιππος εμπλούτισε την βιβλιοθήκη της Ακαδημίας με εβδομήντα προσωπικούς παπύρους, ο Ξενοκράτης με διακόσιους πενήντα καθώς και ο Αρκεσίλαος, χωρίς να είναι γνωστός ο ακριβής αριθμός.

Εκτός, από τα βιβλία που παραδίδουν οι γραπτές πηγές, ο Πλάτωνας πρέπει να διέ-θετε και άλλα βιβλία, όπως υποδηλώνεται από το περιεχόμενο των έργων του στο σύνολό τους και από τα διάφορα ζητήματα και τις απόψεις άλλων φιλοσόφων που διερευνά. Αντί-θετα, είναι γνωστή η εξέλιξη της βιβλιοθήκης του Αριστοτέλη, μαθητή του Πλάτωνα, αλλά όχι διαδόχου της Ακαδημίας στην οποία μαθήτευσε. Ο Αριστοτέλης δεν ανέλαβε την διεύ-θυνση της σχολής του Πλάτωνα αλλά ίδρυσε το δεύτερο γνωστό γυμνάσιο της αρχαιότη-τας, το Λύκειο. Ήταν αφιερωμένο στον θεό Απόλλωνα και βρισκόταν έξω από την πύλη του Διόχαρη.

Ανασκαφές του 20ου αιώνα έφεραν στην επιφάνεια τα ερείπια του Λυκείου, πίσω από την πλατεία Συντάγματος, στον Εθνικό κήπο και εντόπισαν την παλαιότερα και μια μα-κρόστενη αίθουσα δίπλα από το εφηβαίο που πρέπει να περιελάμβανε την βιβλιοθήκη. Πα-λαιότερα είχε βρεθεί ενεπίγραφη πέτρα, όπου πάνω σ' αυτή είχε χαραχτεί η φράση ότι εκεί βρίσκονταν τα όρια του κήπου των Μουσών. Σύμφωνα με τον Διογένη τον Λαέρτιο, το Λύκειο διέθετε μια κιονοστοιχία, η οποία θα χρησίμευε για τους περιπάτους των μελών του και τις συζητήσεις τους, δωμάτια μελέτης, διδασκαλίας, ένα μουσείο και μια εξέδρα για τις διαλέξεις. Αργότερα ο Θεόφραστος, μαθητής και διάδοχος του Λυκείου, ανοικοδόμησε την στοά δίπλα στο Μουσείο και αποκατέστησε κάποιους χάρτες.

Τέλος, διαμόρφωσε έναν κήπο για την περιδιάβαση των φιλοσοφούντων μαθητών. Για την βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη κάνει λόγο ο Αθήναιος, η οποία πρέπει να υπήρξε μία από τις μεγαλύτερες ιδιωτικές βιβλιοθήκες, αφού αποτέλεσε την βάση για την διαμόρφωση της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Οι Πτολεμαίοι είχαν θέσει ως στόχο να οικοδομήσουν μια βιβλιοθήκη, η οποία θα ξεπερνούσε εκείνες της κλασικής Αθήνας. Όπως συνέβη με την διεύθυνση και την βιβλιοθήκη της Ακαδημίας του Πλάτωνα, όμοια και με το Λύκειο του Αριστοτέλη, διάφοροι μαθητές του υπήρξαν οι διάδοχοι της διεύθυνσης του Λυκείου και της βιβλιοθήκης του.

Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και ο Θεόφραστος, ο οποίος διατηρούσε προσωπική βι-βλιοθήκη με την οποία εμπλούτισε την βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη. Το τρίτο από τα πιο γνωστά γυμνάσια της Αθήνας υπήρξε το γυμνάσιο στο Κυνόσαργες, κοντά στο Ιλισό πο-ταμό. Το γυμνάσιο ήταν αφιερωμένο στον Ηρακλή. Εκεί σύχναζαν τα νόθα παιδιά της Α-θήνας, γιατί ο Ηρακλής ήταν νόθος γιος ανάμεσα στους θεούς, γεννημένος από θνητή γυ-ναίκα. Ωστόσο, ο Θεμιστοκλής, ο οποίος ως νόθος σύχναζε εκεί, είχε πείσει τους γνήσιους Αθηναίους φίλους του να τον ακολουθούν μετριάζοντας την κοινωνική διάκριση που υ-πήρχε μεταξύ γνήσιων και νόθων Αθηναίων.

Πράγματι, οι μελετητές υποστηρίζουν ότι δεν χρησιμοποιείτο το συγκεκριμένο γυ-μνάσιο μόνο από νόθους Αθηναίους, αλλά και από τους υπόλοιπους πολίτες. Νόθος ορί-στηκε όποιος δεν ήταν γεννημένος από Αθηναίους γονείς με τον νόμο του Περικλή το 451 π. Χ.. Στο γυμνάσιο μπορεί να σύχναζαν και εκείνοι που είχαν γεννηθεί εκτός γάμου και έτσι χαρακτηρίστηκαν νόθοι, όπως υποστηρίζεται και για τον Θεμιστοκλή. Η Ακαδημία του Πλάτωνα και το Λύκειο του Αριστοτέλη υπήρξαν σημαντικά πνευματικά κέντρα της εποχής, αφού η άθληση των νέων στις παλαιότερες συνοδευόταν από μελέτες, διαλέξεις και διδασκαλίες.

Δεν είναι, όμως, δυνατό να σκιαγραφηθεί μια ανάλογη εικόνα για το γυμνάσιο στο Κυνόσαργες, αφού οι παρεχόμενες πληροφορίες είναι ελλιπείς. Εντούτοις, είναι γνωστό ότι στο γυμνάσιο στο Κυνόσαργες είχε διδάξει ο Αντισθένης ο Κυνικός τον 4ο π. Χ. αιώνα και ο Αρίστων ο Χίος τον 3ο π. Χ. αιώνα. Η πραγμάτωση αυτών των διαλέξεων υποδεικνύουν την χρήση του γυμνασίου και ως πνευματικού κέντρου, αλλά η έλλειψη πληροφοριών δεν μας επιτρέπει κάποια περαιτέρω διαπίστωση.

Τα Γυμνάσια κατά την Ελληνιστική Περίοδο

Το εκπαιδευτικό μοντέλο που ανέπτυξαν οι αρχαίοι Έλληνες μέσω των γυμνασίων συνεχίστηκε και ενισχύθηκε κατά τα ελληνιστικά χρόνια και από τους ξένους ηγεμόνες, οι οποίοι θεωρούσαν την Αθήνα ως πολιτιστικό κέντρο του κόσμου. Αυτοί οι ξένοι ηγεμόνες ίδρυσαν κατά την ελληνιστική εποχή στην Αθήνα γυμνάσια. Ένα από αυτά ήταν το «έν Πτολεμαίω» γυμνάσιο στην Αθήνα. Αβέβαιο παραμένει ποιος βασιλιάς της Αιγύπτου, ο Πτολεμαίος Β' Φιλάделφος ή ο Πτολεμαίος Στ' Φιλομήτωρ έχτισε το γυμνάσιο στο κέντρο της Αθήνας, στα μέσα του 3ου αιώνα.

Ο Πλούταρχος στο βίο του Θησέα, αναφέρει ότι ο τάφος του βασιλιά της Αθήνας βρισκόταν πίσω από το γυμνάσιο. Αυτό το γυμνάσιο δεν θα μπορούσε να είναι άλλο από το γυμνάσιο του Πτολεμαίου. Μελετώντας τα γυμνάσια της Πριήνης και της Μιλήτου, διαπιστώνουμε ότι τα γυμνάσια χτίζονταν γύρω από ορθογώνια περίστυλη στοά, διέθεταν εξέδρες και δωμάτια προς τον βορρά, τα οποία χρησιμοποιούσαν για την άθληση και την μελέτη. Επίσης, προς τον νότο υπήρχε ένα επιβλητικό οικοδόμημα που περιείχε διάφορα δωμάτια, ανάμεσα στα οποία το μεγαλύτερο ήταν το εφηβείο, στο οποίο λάμβαναν χώρα οι διαλέξεις.

Ο Κικέρων παραδίδει ότι υπήρχε φιλοσοφική σχολή στο Πτολεμαίο γυμνάσιο της Αθήνας με ηγετική φυσιογνωμία τον Αντίοχο, ο οποίος έδινε διαλέξεις στη σχολή. Χρήσιμες πληροφορίες αντλούνται από επιγραφές που σχετίζονται με το γυμνάσιο του Πτολεμαίου και αφορούν τις δωρεές των βιβλίων και τους τίτλους των βιβλίων που υπήρχαν στην βιβλιοθήκη του γυμνασίου. Σύμφωνα, λοιπόν, με τις επιγραφικές μαρτυρίες όσοι έφηβοι αποφοιτούσαν από το γυμνάσιο έπρεπε να δωρίζουν εκατό κυλίνδρους -βιβλία- στην βιβλιοθήκη του γυμνασίου. Ανάμεσά τους υπήρχε ένα αντίγραφο της Ιλιάδας και ένα του Ευριπίδη. Επίσης, παραδίδεται ένας ελλιπής κατάλογος με τίτλους βιβλίων που υπήρχαν στην βιβλιοθήκη κυρίως κωμικών και τραγικών ποιητών.

Περισσότεροι από είκοσι τίτλοι αφορούσαν έργα του Ευριπίδη, πάνω από δέκα του Σόλωνα, δέκα βιβλία περιείχαν έργα του κωμικού της Ελληνιστικής εποχής Δίφιλου και τρία του επίσης κωμικού ποιητή Μένανδρου. Μία ακόμη επιγραφή μαρτυρεί την ύπαρξη γυμνασίου στον Πειραιά καθώς και τον κατάλογο των βιβλίων που περιείχε η βιβλιοθήκη του. Ανάμεσα στα βιβλία που περιλαμβάνει ο κατάλογος βρίσκουμε βιβλία του Σοφοκλή, του Ευριπίδη, του Μένανδρου, του Δίφιλου, του Νικόμαχου, του Άμφη, φιλοσόφων και ρητόρων. Ένας εκτενέστερος και πιο επιμελημένος κατάλογος από εκείνον που βρέθηκε στον Πειραιά εντοπίστηκε στην Ρόδο και χρονολογείται στον 2ο π. Χ. αιώνα.

Σ' αυτόν παρουσιάζονται με αλφαβητική σειρά τα ονόματα των συγγραφέων των οποίων τα έργα τους βρίσκονταν στην συγκεκριμένη βιβλιοθήκη, ο τίτλος του έργου και ο αριθμός των αντιτύπων που υπήρχαν εκεί. Συνολικά υπήρχαν στην βιβλιοθήκη πενήντα βιβλία. Η συγκεκριμένη επιγραφή συσχετίζεται με τα θραύσματα άλλης επιγραφής στην οποία αναφέρεται ο όρος γυμνασίαρχος, στοιχείο που πιστοποιεί την ύπαρξη γυμνασίου στην περιοχή. Στο νησί της Κω βρέθηκε μια επιγραφή του 2ου π. Χ. αιώνα, η οποία αναφέρει τα ονόματα των δωρητών, οι οποίοι έκτισαν την βιβλιοθήκη και δώρισαν τα βιβλία της.

Έτσι, ο Διοκλής και ο υιός του Απολλόδωρος δώρισαν εκατό βιβλία στην βιβλιοθήκη, ο Εκαταίος διακόσια και ο Ξενοκλής εκατό.

Ωστόσο, δεν αναφέρεται ο συνολικός αριθμός των βιβλίων που περιείχε η βιβλιοθήκη του γυμνασίου. Παραμένοντας στον 2ο π. Χ. αιώνα, βρέθηκε στο Ταυρομένιο, την σημερινή περιοχή της Ταυρομίνας στη Σικελία, μια ιδιαίτερη επιγραφή κόκκινου χρώματος τοποθετημένη στον τοίχο ενός περιστυλίου, στην οποία αναφέρονται τα Ελληνικά ονόματα ιστοριογράφων συνοδευμένα από ένα σύντομο βιογραφικό για τον καθένα. Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των διάφορων Ελληνιστικών γυμνασίων με την πλούσια βιβλιοθήκη τους αξίζει να σημειωθεί η ύπαρξη ενός παράξενου γυμνασίου, όπως αναφέρει ο Αθήναιος.

Σύμφωνα με τον Αθήναιο ο τύραννος των Συρακουσών Ιέρων παρήγγειλε την κατασκευή ενός τεράστιου εμπορικού πλοίου, την Συρακουσία, το οποίο ήταν ένα πολυτελές επιβατικό και εμπορικό πλοίο, που δώρισε ο τύραννος στον Πτολεμαίο Γ', αφού σε κανένα λιμάνι της Μεσογείου δεν μπορούσε να ελλιμενιστεί λόγω του μεγέθους. Στο πλοίο αυτό υπήρχαν μεταξύ άλλων μια στοά καλυπτόμενη από τεράστια φυτά, όπου στεγαζόταν ένας ναός αφιερωμένος στην Αφροδίτη, ένα γυμνάσιο και ένα σχολαστήριο, όπου μπορούσαν να αναπαυτούν οι ταξιδιώτες, διαβάζοντας ένα βιβλίο από την βιβλιοθήκη που υπήρχε εκεί.

Με την συγκεκριμένη ιστορία παρουσιάζεται μια διαφορετική χρήση θα μπορούσαμε να πούμε του βιβλίου, η οποία σχετίζεται με την αναψυχή. Παράλληλα, η ύπαρξη του πλωτού γυμνασίου καθρεφτίζει την ανάγκη μορφωμένου ταξιδιώτη για εκπαίδευση και διαρκή μόρφωση. Ωστόσο, η έλλειψη περισσότερων πληροφοριών για την λειτουργία και την χρήση αυτού του πλωτού γυμνασίου μας οδηγεί μόνο σε εικασίες. Εξετάζοντας τις παραπάνω πληροφορίες, διαπιστώνουμε ότι δεν μας παραδίδεται καμιά πληροφορία για τις ιδιωτικές βιβλιοθήκες των ανδρών που αναφέρθηκαν στην αρχή του κεφαλαίου.

Ενώ οι γνώσεις που διαθέτουμε για την βιβλιοθήκη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη εντάσσονται στον ευρύτερο χώρο του γυμνασίου, όπου σύχναζαν ώριμοι και νεαροί άνδρες της αρχαιότητας. Μαθητές της Ακαδημίας και του Λυκείου μελετούσαν τα βιβλία της βιβλιοθήκης του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη αντίστοιχα. Κατ' επέκταση οι ιδιωτικές βιβλιοθήκες των δύο φιλοσόφων χρησιμοποιούνταν από ένα ευρύτερο κοινό, αλλά η χρήση αυτή περιοριζόταν στο αυστηρό πλαίσιο των μελών της καθεμιάς σχολής.

Επίσης, ο εμπλουτισμός των βιβλιοθηκών από τα άτομα που διαδοχικά αναλάμβαναν την διεύθυνση της καθεμιάς σχολής, ενισχύει την ιδέα μιας κοινής βιβλιοθήκης, αλλά στα αυστηρά όρια των μελών της σχολής, χωρίς να μπορούν να χαρακτηριστούν δημόσιες βιβλιοθήκες. Η απομάκρυνση των βιβλίων του Αριστοτέλη από τον περιορισμό της «ιδιωτικής» χρήσης των μελών της σχολής και η συνακόλουθη μεταφορά τους στην Αλεξάνδρεια έθεσε τα θεμέλια για την πρώτη δημόσια, όπως χαρακτηρίζεται, βιβλιοθήκη της αρχαιότητας, την βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας.

ΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας

- **Η Δημιουργία της Βιβλιοθήκης**

Κατά την περίοδο των Ελληνιστικών χρόνων η Αλεξάνδρεια είχε αναδειχθεί σε αξιόλογο πνευματικό κέντρο και ταυτόχρονα σε πνευματικό εργαστήριο που συντέλεσε στην εξέλιξη της φιλολογικής έρευνας. Οι κτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου είχαν επεκτείνει τα σύνορα του Ελληνισμού και είχαν συμβάλει στη διάδοση του Ελληνικού πολιτισμού ως τα βάθη της Ανατολής. Μετά τον θάνατό του, το 323 π. Χ., οι κατεκτημένες περιοχές μοιράστηκαν

για να δημιουργηθούν τελικά τέσσερα βασίλεια, καθένα από τα οποία είχε μια σημαντική πόλη για πρωτεύουσα:

- Το βασίλειο των Πτολεμαίων στη βόρεια Αφρική είχε πρωτεύουσα την Αλεξάνδρεια.
- Το βασίλειο των Σελευκιδών στη Συρία είχε πρωτεύουσα την Αντιόχεια.
- Το βασίλειο των Ατταλιδών στη Μικρά Ασία είχε πρωτεύουσα την Πέργαμο.
- Το βασίλειο των Αντιγονίδων στην Μακεδονία είχε πρωτεύουσα την Πέλλα.

Κοινό στοιχείο των ηγεμόνων του κάθε βασιλείου ήταν η αγάπη και το ενδιαφέρον τους για την καλλιέργεια των γραμμάτων, γεγονός που αποδεικνύεται και από την ύπαρξη βιβλιοθήκης σε κάθε βασίλειό. Αρχικά, οι Πτολεμαίοι θέλησαν να συγκεντρώσουν όλα τα βιβλία του αρχαίου κόσμου στην Αλεξάνδρεια και στη συνέχεια να μελετηθούν και να μεταγραφούν. Φαίνεται ότι είχαν επηρεαστεί από τον Μεγάλο Αλέξανδρο, ο οποίος θέλησε να συγκεντρώσει όλα τα Περσικά βιβλία για να μεταφραστούν και να μεταφερθούν στην Αλεξάνδρεια, την οποία είχε ιδρύσει το 331 π. Χ.

Ένας ακόμη πόθος που παρακίνησε τους Πτολεμαίους για να δημιουργήσουν την βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, η οποία θα στέγαζε τα βιβλία που θα συγκεντρώνονταν εκεί, ήταν η επιθυμία τους να ξεπεράσει η δική τους βιβλιοθήκη σε αίγλη και σε αριθμό βιβλίων τις βιβλιοθήκες των Ελληνικών φιλοσοφικών σχολών εκείνης της εποχής, της Ακαδημίας του Πλάτωνα και του Λυκείου του Αριστοτέλη. Αυτό αποδεικνύεται αφενός από το γεγονός ότι οι Πτολεμαίοι είχαν συμβουλευτεί τον Αριστοτέλη για το πώς θα πρέπει να οργανώσουν την βιβλιοθήκη τους και αφετέρου από την πρόσκληση ενός μαθητή του Αριστοτέλη, του Δημήτριου Φαληρέα να συνδράμει σ' αυτό το εγχείρημα.

Έτσι, ο Πτολεμαίος Α' ο Λάγος ή Σωτήρ (305 - 282 π.Χ.), πρώην στρατηγός του Μεγάλου Αλεξάνδρου, προσκάλεσε στην αυλή του τον Δημήτριο Φαληρέα, ο οποίος υπήρξε τύραννος της Αθήνας και μαθητής του Αριστοτέλη για να ιδρύσει και να οργανώσει την βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Η βιβλιοθήκη θα αποτελούσε τον χώρο αποθήκευσης των βιβλίων που θα συγκεντρώνονταν εκεί και ο Δημήτριος ο Φαληρέας θα οργάνωνε και θα τακτοποιούσε τα βιβλία στο χώρο, παίζοντας έτσι τον ρόλο του πρώτου βιβλιοθηκάρου. Δεν είναι γνωστή η ακριβής τοποθεσία της βιβλιοθήκης, αλλά εκτιμάται ότι βρισκόταν στο κέντρο της πόλης, κοντά στο λιμάνι στην περιοχή Βρουχίων.

Ο Στράβων είχε επισκεφτεί το χώρο της βιβλιοθήκης, αλλά δεν μας παρέχει ακριβείς πληροφορίες για την τοποθεσία της και τον τρόπος δόμησής της. Αναφέρει έναν περίπατο, μια εξέδρα και έναν μεγάλο οίκο, ο οποίος πρέπει να αποτελούσε το χώρο του Μουσείου, για το οποίο γίνεται λόγος παρακάτω. Ο Macleod επισημαίνει ότι η βιβλιοθήκη αποτελούσε μέρος ενός ιδιόμορφου συγκροτήματος, σύμφωνα με τη δομή της Πλατωνικής Ακαδημίας, το οποίο περιελάμβανε το παλάτι, το Μουσείο και ένα ιερό αφιερωμένο στην Αθηνά. Έξω από την βιβλιοθήκη υπήρχαν αίθουσες που χρησίμευαν ως αίθουσες διδασκαλίας και στις οποίες δίδασκαν οι διάφοροι πνευματικοί άνθρωποι, οι οποίοι είχαν προσκληθεί εκείνη την εποχή.

Βέβαια, όπως διευκρινίζει ο Macleod η βιβλιοθήκη δεν άνηκε σε κάποια σχολή και δεν πρόσβενε κάποιο συγκεκριμένο δόγμα. Εκτός από την βασιλική βιβλιοθήκη υπήρχε και μια δεύτερη βιβλιοθήκη για την οποία αντλούμε περισσότερες πληροφορίες από τα ευρήματα, που η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως στην περιοχή κοντά στο ναό του Σέραπη, τον ονομαζόμενο Σεράπειο ναό. Εκεί είχε χτιστεί μια βιβλιοθήκη από το γιο του Σωτήρος, τον Πτολεμαίο Β' Φιλάδελφο (282 - 246 π.Χ.). Η Σεράπεια βιβλιοθήκη ήταν θυγατρική της βασιλικής, η δίδυμη, όπως έχει επικρατήσει να ονομάζεται, βιβλιοθήκη του παλατιού.

Ο διαρκώς αυξανόμενος αριθμός των βιβλίων που έφταναν στην Αλεξάνδρεια δημιούργησε την ανάγκη ανέγερσης αυτής της δεύτερης βιβλιοθήκης που στην ουσία ήταν ένας χώρος φύλαξης των βιβλίων. Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές πληροφορίες στο νότιο μέρος της περιοχής υπήρχαν δύο μεγάλοι διάδρομοι που οδηγούσαν σε μια σειρά από δεκαεννιά ομοιόμορφα δωμάτια, καθένα από τα οποία είχε τρία ή τέσσερα μέτρα μήκος. Μέσα στα δωμάτια υπήρχαν ράφια στους τοίχους, όπου φυλάσσονταν οι κύλινδροι. Ανάμεσα στα ράφια υπήρχαν κιονοστοιχίες που εξασφάλιζαν χώρο για την ανάγνωση των κυλίνδρων.

Η βιβλιοθήκη του Σεράπειου πιθανολογείται ότι αποτελούσε μια εξωτερική βιβλιοθήκη, η οποία προμήθευε την εσωτερική βιβλιοθήκη του ανακτόρου.

• Η Προμήθεια των Βιβλίων

Χρήσιμες πληροφορίες παρέχονται από τις γραπτές πηγές για την προμήθεια των βιβλίων της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Σύμφωνα με τα όσα παραδίδει ο Στράβωνας, τα βιβλία του Αριστοτέλη αποτέλεσαν την βάση της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Ο Στράβων μας πληροφορεί ότι ο Θεόφραστος, που διαδέχτηκε τον Αριστοτέλη στην διεύθυνση του Λυκείου, παρείχε οδηγίες στους Αιγύπτιους βασιλείς να συλλέξουν βιβλία και να οργανώσουν μια βιβλιοθήκη, όπως έκανε και ο ίδιος. Ο Αθήναιος, από την άλλη πλευρά, μας πληροφορεί ότι ο Φιλάδελφος, ο γιος του Πτολεμαίου Α', ήταν εκείνος που αγόρασε τα βιβλία του Αριστοτέλη από τον Νηλέα, τον κληρονόμο της βιβλιοθήκης του Αριστοτέλη και του Θεόφραστου.

Τα βιβλία του Αριστοτέλη και του Θεόφραστου τα είχε κληρονομήσει ο Νηλέας από την Σκήψη, ο οποίος τα μετέφερε στο τόπο της καταγωγής του το 285 π.Χ.. Μετά τον θάνατο του Νηλέα, οι συγγενείς του έθαψαν τα βιβλία από τον φόβο που τους προκάλεσε η εντολή του βασιλιά Άτταλου να κατάσχονται οποιαδήποτε βιβλία βρίσκονται στην επικράτεια του βασιλείου του για να αποτελέσουν το υλικό της βιβλιοθήκης της Περγάμου, που επρόκειτο να χτίσουν. Στη συνέχεια, οι συγγενείς του Νηλέα πούλησαν τα βιβλία στον Αθηναίο βιβλιόφιλο Απελλικίωνα από την Τήιο, ο οποίος τα μετέφερε στην Αθήνα και άρχισε να τα αντιγράφει για να μπορέσει να διασώσει όσα έργα μπορούσαν να διασωθούν.

Οι επιπτώσεις της υγρασίας και οι άσχημες συνθήκες στις οποίες είχαν εκτεθεί ήταν ορατές, επίσης ο Απελλικίωνας προσπάθησε να τα αποκαταστήσει κατά το δυνατόν συμπληρώνοντας τα κενά που είχαν προκύψει από την φθορά των παπύρων, έτσι προχώρησε στην φιλολογική επιμέλεια των έργων του Αριστοτέλη. Με τη σειρά του ο Σύλλας, όταν κυριεύσε την Αθήνα μετέφερε τα έργα του Αριστοτέλη στην Ρώμη και εκεί ο φιλαριστοτελιστής γραμματικός Τυραννίων επιμελήθηκε τα κείμενα. Αυτός με τη σειρά του τα κληροδότησε στον Απολλώνιο τον Ρόδιο, ο οποίος κατέγραψε τα έργα σε ένα κατάλογο, που θα αξιοποιούσε αργότερα ο Καλλίμαχος.

Επίσης, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Γαληνού, ο Πτολεμαίος Α' επιθυμώντας να συλλέξει στην Αλεξάνδρεια όλα τα βιβλία που κυκλοφορούσαν ζήτησε να του αποσταλούν τα Αθηναϊκά αρχεία με τις υποθέσεις των έργων των τραγικών ποιητών έναντι αμοιβής, οι τραγωδίες όλες καταγράφονταν και φυλάσσονταν μετά την εισαγωγή και την εφαρμογή του σχετικού νόμου του Λυκούργου. Ενώ ο βασιλιάς είχε υποσχεθεί ότι θα επιστρέψει τα αυθεντικά χειρόγραφα, αφού τα αντιγράψει, τελικά κράτησε τα αυθεντικά βιβλία και επέστρεψε τα αντίγραφα.

Ακόμη, με εντολή του βασιλιά υπάλληλοι έλεγχαν το εμπόρευμα των πλοίων που αγκυροβολούσαν στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας, συγκέντρωναν όσα βιβλία βρίσκονταν σ' αυτά και τα κατάτασσαν μαζί με άλλα που είχαν κατασχέσει στην κατηγορία από άλλα πλοία. Τότε αφού τα διαχωρίζαν από τα υπόλοιπα βιβλία, τα κατέτασσαν σύμφωνα με την προέλευσή τους, σημειώνοντας σε κάθε κύλινδρο την ένδειξη "Έκ πλοίων". Ένας ακόμη

τρόπος για να προμηθευτούν τα βιβλία ήταν να τα αγοράσουν από τους βιβλιοπώλες. Συγκεκριμένα είχαν αγοραστεί βιβλία από την Αθήνα και την Ρόδο. Ο συνολικός αριθμός των βιβλίων που είχαν συγκεντρωθεί στην Αλεξάνδρεια ποικίλει.

Σύμφωνα με τον Ιωάννη Τζέτζη, υπολογίζεται ότι την εποχή του Καλλίμαχου στην βιβλιοθήκη είχαν συγκεντρωθεί 490.000 κύλινδροι, 400.000 μεικτοί και 90.000 μονοί κύλινδροι. Ενώ, ο Αίλιος Γέλλιος αναφέρει ότι οι Πτολεμαίοι είχαν συγκεντρώσει 700.000 κυλίνδρους την εποχή του Αυγούστου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας δεν συγκεντρώνονταν μόνο βιβλία γραμμένα στα Ελληνικά, αλλά και έργα μεταφρασμένα στα Ελληνικά, όπως ήταν και η επιθυμία του Αλεξάνδρου. Γραπτές πηγές μας πληροφορούν για την ύπαρξη αυτών των μεταφρασμένων έργων στα Ελληνικά, όπως η επιστολή του Αριστέα, σύμφωνα με την οποία στην βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας υπήρχε η μετάφραση των Εβδομήκοντα.

Επίσης, ο Πλίνιος Πρεσβύτερος σε μια επιστολή του αναφέρει ότι είχε γράψει τα σχόλια του Ζωροαστέρα, ενός Ιρακινού κειμένου του οποίου η μετάφρασή βρισκόταν στην βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Τέλος, αρκετά μεταγενέστερα ο καλόγερος Σινκίλος στο έργο του Χρονογραφία του αναφέρει ότι στην βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας ήταν συγκεντρωμένα Ελληνικά βιβλία, βιβλία των Χαλδαίων, των Ρωμαίων και των Αιγυπτίων.

• Η Ίδρυση του Μουσείου

Την βιβλιοθήκη του ανακτόρου χρησιμοποιούσαν τα μέλη του Μουσείου, το οποίο ίδρυσε ο Πτολεμαίος Α'. Το Μουσείο αποτέλεσε έναν χώρο, όπου καλλιεργούσαν τις τέχνες και τις επιστήμες. Υπήρχε ένα ιερό αφιερωμένο στις Μούσες, σαν αυτό που υπήρχε στην Ακαδημία του Πλάτωνα, καθώς και ένας ιερέας. Στην αίθουσα του Μουσείου, στον οίκο, λάμβαναν χώρα διάφορα γεύματα πνευματικών ανδρών, ανάλογα των συμποσίων της κλασικής εποχής, κατά την διάρκεια των οποίων οι συνδαιτυμόνες συζητούσαν διάφορα πνευματικά και επιστημονικά θέματα. Σ' αυτό συνέρρεαν πνευματικοί άνθρωποι της εποχής, από διάφορα μέρη, με έντονα ερευνητικά ενδιαφέροντα, οι οποίοι είχαν συγκεντρωθεί στην Αλεξάνδρεια και κάποιοι από αυτούς αποτέλεσαν τα μέλη του Μουσείου.

Τα μέλη αυτά διορίζονταν ισόβια από τον βασιλιά και απολάμβαναν κάποια προνόμια, όπως ήταν η απαλλαγή από την πληρωμή των φόρων και η παράλληλη χορήγηση ενός επιδόματος και η δωρεάν διανομή και σίτιση. Έργο αυτών των μελών ήταν η μελέτη και η προώθηση της επιστήμης που υπηρετούσαν. Πολλές φορές αυτή η ομάδα ερευνητών δέ-

χτηκε έντονες επικρίσεις από το κοινό αίσθημα, όπως χαρακτηριστικά αποδίδεται στους στίχους του σκωπτικού ποιητή Τίμωνα τους οποίους μεταφέρει ο Αθήναιος:

*Στην Αίγυπτο την τρυφή
πατρίδα όλων των φυλών
βιβλιοδίφες παχυλοί
βόσκουν στην κλούβα των Μουσών
ερίζοντας στη διαπασών.*

Η χαρακτηριστική παρομοίωση του Μουσείου ως κλουβιού, αφενός αποδίδει την ισόβια ιδιότητα που είχαν τα μέλη του και αφετέρου συμφωνεί με την περιγραφή του χώρου του Μουσείου από τον Στράβωνα. Στον χώρο αυτό εργάζονταν τα μέλη του Μουσείου και προωθούσαν τις διάφορες επιστήμες. Η αστρονομία, η γεωμετρία και η ιατρική καλλιεργήθηκαν από τους πνευματικούς ανθρώπους που συνέρρεαν στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας. Ο ιατρός Γαληνός ήταν ένας από αυτούς που είχε επισκεφτεί το Μουσείο, για να καλλιεργήσει και να προωθήσει την επιστήμη του και το έργο του αποτελεί πηγή άντλησης πληροφοριών για το Μουσείο και την βασιλική βιβλιοθήκη.

Ο Φιλίτας από την Κω, ο Τιμόχαρις, ο Αρίσταρχος, ο Ίππαρχος, ο Ερασίστρατος ήταν κάποιοι από τους πνευματικούς άνδρες της εποχής που επισκέφτηκαν το Μουσείο της Αλεξάνδρειας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η βιβλιοθήκη και το Μουσείο αποτελούσαν δύο ξεχωριστούς χώρους στο ίδιο όμως συγκρότημα κτισμάτων. Τα μέλη του Μουσείου μάλλον χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά την βασιλική βιβλιοθήκη την οποία προμήθευε με βιβλία η εξωτερική βιβλιοθήκη του Σέραπη. Οι πνευματικοί άνθρωποι πρέπει να πραγματοποιούσαν διαλέξεις στις αίθουσες που βρίσκονταν έξω από την βιβλιοθήκη, όπως περιγράφηκε παραπάνω.

- **Το Μουσείο της Αλεξάνδρειας ως το Μεγάλο Εκδοτικό Κέντρο του Αρχαίου Κόσμου**

Ένα από τα σημαντικά έργα του διοικητικού προσωπικού του Μουσείου ήταν εκτός από την συλλογή και την φύλαξη των κειμένων, η κωδικοποίηση και η συστηματοποίηση αυτών. Ο Τζέτζης μας πληροφορεί ότι ο Πτολεμαίος Β' είχε αναθέσει στον Αλέξανδρο από την Αιτωλία την επεξεργασία των κειμένων των τραγικών, στον Λυκόφρονα από την Χαλκίδα τα κείμενα της κωμωδίας και στον Ζηνόδοτο από την Έφεσο τα Ομηρικά Έπη καθώς και τα επικά ποιήματα άλλων ποιητών. Ο Ζηνόδοτος υπήρξε ο πρώτος βιβλιοθηκάριος, δηλαδή διευθυντής της βιβλιοθήκης του Μουσείου, που επιμελήθηκε την έκδοση των Ομηρικών κειμένων. Τον απασχόλησε ιδιαίτερα η γλώσσα των κειμένων.

Ο Macleod αναφέρει ότι βοηθός του Ζηνόδοτου και όχι διάδοχός του ήταν ο Καλλίμαχος, ο οποίος συνέταξε τους Πίνακες "των εν πάση παιδεία διαλαμψάντων και ὦν" συνέγραψαν σε εκατόν είκοσι τόμους. Πρόκειται για την μία συστηματική προσπάθεια συγκέντρωσης των τίτλων των λογοτεχνικών έργων της αρχαιότητας, συνοδευόμενων από το όνομα του συγγραφέα τους και μια σύντομη βιογραφία. Στη συνέχεια τοποθέτησε αλφαβητικά τα βιβλία στα ράφια της βιβλιοθήκης, ομαδοποιώντας τα, με κριτήριο το είδος στο οποίο άνηκαν. Διάδοχος του Ζηνόδοτου υπήρξε ο Απολλώνιος Ρόδιος.

Ο Απολλώνιος ήταν εκείνος που είχε συντάξει έναν κατάλογο με τα έργα της βιβλιοθήκης, τον οποίο παρέλαβε ο Καλλίμαχος και τον εξέλιξε. Ένας ακόμη από τους διευθυντές της βιβλιοθήκης και διάδοχος του Απολλωνίου ήταν ο Ερατοσθένης, ο οποίος διέφερε από τους υπόλοιπους γραμματικούς, διότι εκτός από μελετητής και ποιητής ήταν και επιστήμονας, με αποτέλεσμα να προωθήσει τις θετικές επιστήμες. Στην διαδοχή ακολουθεί ο

Αριστοφάνης Βυζάντιος, η συμβολή του οποίου ήταν καθοριστική για την επιμέλεια και την έκδοση του κειμένου.

Επιμελήθηκε την έκδοση των επών του Ομήρου, του Ησιόδου, των έργων των λυρικών ποιητών, του Ευριπίδη και του Αριστοφάνη, συντάσσοντας πάνω στο κείμενο διάφορα υπομνήματα με τα οποία σχολίαζε το κείμενο. Για την αποτελεσματικότερη επεξεργασία των κειμένων ο Αριστοφάνης επινόησε τους τόνους και τα πνεύματα. Επίσης, συνέταξε για κάθε έργο που εξέδιδε μια περίληψη της υπόθεσής του. Άξιοι διάδοχοι και συνεχιστές των Αλεξανδρινών γραμματικών που αναφέρθηκαν ήταν ο Διονύσιος Θρᾷξ και ο Δίδυμος. Ο Διονύσιος έγραψε ένα από τα σημαντικότερα εγχειρίδια, την Τέχνη γραμματική.

Σχολίασε τον Όμηρο ακόμα και μετά τον διωγμό του από την Αλεξάνδρεια και δίδαξε σ' ένα άλλο σημαντικό πνευματικό κέντρο της εποχής, την Ρόδο. Οι γλωσσικές του απόψεις ήταν αντίθετες από αυτές του Κάλη στην Πέργαμο, γεγονός για το οποίο κατακρίθηκε. Ο Αλεξανδρινός Δίδυμος εργάστηκε διαρκώς πάνω σε γλωσσικά ζητήματα και υπήρξε παραγωγικότατος, αφού υποστηρίζεται ότι συνέγραψε τριάμισι χιλιάδες έργα και γι' αυτό ονομάστηκε χαλκέντερος. Αναπόδραστα η συμβολή των Αλεξανδρινών φιλόλογων στην ανάπτυξη και στην εδραίωση της φιλολογικής επιστήμης είναι αναμφισβήτητη.

Οι συμπληρώσεις και οι διορθώσεις των κειμένων, η επινόηση των τόνων και των πνευμάτων, η σύνταξη υπομνημάτων και λεξικών, η επιμελής αναζήτηση του αυθεντικού κειμένου έθεσαν τις βάσεις για την μετέπειτα συστηματική εργασία στην παράδοση του στερεότυπου κειμένου και στην λογοτεχνική κριτική αυτού. Η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας αποτέλεσε ένα πρότυπο εκδοτικού κέντρου και το Μουσείο ένα πρότυπο ερευνητικού κέντρου της αρχαιότητας, τα οποία συντέλεσαν στην ανάδειξη της Αλεξάνδρειας ως ενός κομβικού κέντρου της επιστήμης και του πολιτισμού στον τότε κόσμο, όπως την είχε οραματιστεί ο Αλέξανδρος.

Η Καταστροφή της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας

Ένα μυστήριο καλύπτει την πυρκαγιά που σημειώθηκε το 48 π. Χ. στην Αλεξάνδρεια και προκάλεσε την καταστροφή της βιβλιοθήκης. Οι ασαφείς πληροφορίες των γραπτών

πηγών δυσχεραίνουν την εξαγωγή βέβαιου συμπεράσματος σχετικά με την καταστροφή ή όχι της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Το μυστήριο αυτό υπήρξε για κάποιους πνευματικούς ανθρώπους πηγή μυθιστορηματικής έμπνευσης και αφορμή για την λογοτεχνική ενατένιση των πληροφοριών που παραδίδουν οι διάφορες πηγές. Κατ' επέκταση προκύπτει το ερώτημα σχετικά με το πότε καταστράφηκε η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας.

Λακωνική είναι η πληροφορία που παρέχει ο Πλούταρχος σχετικά με την καταστροφή της μεγάλης βιβλιοθήκης, για την οποία ευθυνόταν η φωτιά που προκάλεσε ο Καίσαρας στις αποβάθρες, για να ανακόψει την προέλαση του εχθρικού στόλου. Η φωτιά ξέφυγε από τον έλεγχο και έκαψε κτίσματα γύρω από το λιμάνι. Κάποια από αυτά ήταν οι αποθήκες των σιτηρών και των βιβλίων που υπήρχαν στο λιμάνι. Οι αναφορές για τα αποθηκευμένα βιβλία κοντά στην περιοχή του λιμανιού, σε συνδυασμό με τις περιγραφές για την τοποθεσία και τον σκοπό της ίδρυσης της βιβλιοθήκης του Σεράπειου δίπλα από το λιμάνι, φαίνεται να υποδεικνύουν την καταστροφή της θυγατρικής και όχι της βασιλικής βιβλιοθήκης.

Ο Στράβωνα που επισκέφτηκε το Μουσείο την εποχή του Αύγουστου δεν αναφέρει κάποια πληροφορία σχετικά με φθορές που πιθανόν να είχε υποστεί η βασιλική βιβλιοθήκη. Ο Canfora υποστηρίζει ότι το 48 / 47 π.Χ. καταστράφηκε μια μικρή αποθήκη 40.000 βιβλίων δίπλα στο λιμάνι και το 272 μ.Χ., κατά τη διάρκεια των εμφυλίων πολέμων της δυναστείας του Μάρκου Αυρηλίου, καταστράφηκε ολοσχερώς η βασιλική βιβλιοθήκη του Μουσείου, αφού καταστράφηκε ολόκληρη η περιοχή του Βουκχείου, όπου υποστηρίζεται ότι βρισκόταν το παλάτι, το Μουσείο και η βασιλική βιβλιοθήκη.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι ταυτίζεται η καταστροφή της βιβλιοθήκης του Σεραπείου, που βρισκόταν κοντά στο λιμάνι, με την καταστροφή της βασιλικής βιβλιοθήκης που βρισκόταν στο παλάτι. Ωστόσο, μια καταστροφή της βασιλικής βιβλιοθήκης θα επηρέαζε άμεσα και τα υπόλοιπα κτίρια που βρίσκονται εκεί και ιδιαίτερα το παλάτι, κάτι το οποίο δεν επιβεβαιώνουν οι γραπτές πηγές.

Η Βιβλιοθήκη της Περγάμου

Στον αντίποδα της βιβλιοθήκης των Πτολεμαίων στην Αλεξάνδρεια βρισκόταν η βιβλιοθήκη των Ατταλιδών στην Πέργαμο. Οι Ατταλίδες ήθελαν να δημιουργήσουν μια βιβλιοθήκη που θα ξεπερνούσε σε φήμη αυτή της Αλεξάνδρειας. Ιδρυτής της βιβλιοθήκης της Περγάμου ήταν ο Ευμένης Β' (197 - 159 π. Χ.). Όπως προαναφέρθηκε ο σφοδρός ανταγωνισμός των δύο βασιλείων αποδεικνύεται από τον διακαή πόθο τους να αποκτήσουν όσα βιβλία κυκλοφορούσαν ακόμα κι αν χρειαζόταν να πληρώσουν ένα υψηλό χρηματικό αντίτιμο. Βέβαια, αυτό είχε σαν συνέπεια την παραγωγή πλαστών αντιγράφων τα οποία οι αντιγραφείς τους τα πωλούσαν ως αυθεντικά.

Η κατάληξη της βιβλιοθήκης του Αριστοτέλη αποτελεί απόδειξη του σφοδρού ανταγωνισμού των δύο βασιλείων, αφού ο φόβος που κυρίευσε τους κληρονόμους του Νηλέα, εξαιτίας των απειλών του βασιλιά Ευμένη Β', τους οδήγησε να θάψουν τα βιβλία του Αριστοτέλη με αποτέλεσμα να καταστραφεί μέρος αυτών. Η ανερχόμενη δύναμη των Ατταλιδών καταθρούνησε τους Πτολεμαίους, οι οποίοι για να την ανακόψουν σταμάτησαν την εξαγωγή του παπύρου, το μονοπώλιο του οποίου έλεγχε η Αίγυπτος, στην ουσία οι Πτολεμαίοι.

Ωστόσο, αυτή η απόφαση των Πτολεμαίων δεν συνέβαλε στην αναστολή της παραγωγής του βιβλίου, αφού οι Ατταλίδες επανέφεραν στο εμπόριο, μια παλιά γραφική ύλη, την διφθέρα και ανέπτυξαν την επεξεργασία του δέρματος με αποτέλεσμα να αναδειχτεί η Πέργαμος ως σημαντικό κέντρο επεξεργασίας των δερμάτων, από όπου πιθανολογείται ότι προέκυψε η ονομασία της περγαμηνής. Επίσης, οι Ατταλίδες ως λάτρεις της τέχνης κατα-

σκεύασαν μια σειρά από θαυμαστά κτήρια στην ακρόπολη της Περγάμου. Ανάμεσα σ' αυτά δέσποζε ο ναός της Αθηνάς, ο οποίος περιβαλλόταν από στοές, όπου πίσω από την βόρεια στοά βρέθηκαν ερείπια από τέσσερα συνεχόμενα δωμάτια.

Το ανατολικότερο από αυτά ήταν και το μεγαλύτερο, αφού είχε δεκαέξι μέτρα μήκος και δεκατέσσερα πλάτος, ενώ τα άλλα τρία δωμάτια είχαν περίπου δεκατρία μέτρα μήκος και εφτά με δέκα μέτρα πλάτος. Στο μεγαλύτερο δωμάτιο υπήρχε μια εξέδρα και ένα βάθρο στο οποίο ήταν τοποθετημένο ένα άγαλμα της Αθηνάς, ενώ οι βάσεις που βρέθηκαν με χαραγμένα τα ονόματα του Ομήρου και του Ηροδότου αποδεικνύουν ότι χρησίμευαν για την έκθεση των προτομών σπουδαίων πνευματικών ανδρών. Ο χώρος αυτός πρέπει να χρησίμευε ως χώρος συνάντησης και συζήτησης των μορφωμένων επισκεπτών της βιβλιοθήκης.

Τα τρία δωμάτια που βρίσκονταν στην συνέχεια του μεγάλουωματίου αποτελούσαν τους χώρους τοποθέτησης και φύλαξης των βιβλίων της βιβλιοθήκης. Κάθε δωμάτιο οδηγούσε σε μια στοά, όπου μπορούσαν οι ενδιαφερόμενοι να επεξεργαστούν τα βιβλία και να τα διαβάσουν. Εύκολα μπορεί κάποιος να συγκρίνει αυτό το χώρο με τον αντίστοιχο του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, όπου διάφοροι επιστήμονες μελετούσαν τα κείμενα των βιβλίων που είχαν αποθηκευτεί εκεί και στην συνέχεια εργάζονταν για την προώθηση της επιστήμης τους μέσα από την έρευνά τους. Στο ίδιο χώρο, όπου στεγάζονταν τα τέσσερα παραπάνω δωμάτια, υπήρχε μια πινακοθήκη και τα βασιλικά ανάκτορα.

Αυτό το σύμπλεγμα παραπέμπει στο αντίστοιχο της Αλεξάνδρειας με το παλάτι, την βιβλιοθήκη, το μουσείο και το ναό της Αθηνάς. Δεν είναι γνωστός ο αριθμός των βιβλίων που περιείχε η βιβλιοθήκη, αλλά πρέπει να ήταν μικρότερος από αυτόν της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Υπήρχε έντονη φημολογία ότι ο Μάρκος Αντώνιος είχε δωρίσει στην Κλεοπάτρα 200.000 βιβλία, εκδοχή που Πλούταρχος φαίνεται να απορρίπτει. Από τη βιβλιοθήκη της Περγάμου μας είναι γνωστά τα ονόματα δύο γραμματικών που εργάστηκαν εκεί, του Αθηνόδωρου και του Κράτη. Ο Κράτης μελέτησε τον Όμηρο, τον Ησίοδο, τον Ευριπίδη, τον Αριστοφάνη και τον Άρατο, αλλά από διαφορετική οπτική γωνία από εκείνη των Αλεξανδρινών φιλολόγων.

Επηρεασμένος από την φιλοσοφία των Στωικών αναζητούσε να επιβεβαιώσει τα στωικά φιλοσοφικά αξιώματα στα κείμενα που μελετούσε. Έτσι, εφάρμοσε την αλληγορική ερμηνεία των κειμένων, η οποία δέχτηκε την έντονη κριτική των μελετητών της Αλεξανδρινής βιβλιοθήκης. Επίσης, ερμήνευσε τα γλωσσικά λάθη των κειμένων ως φυσικό και αποδεκτό, αφού προέρχεται από τον χρήση της γλώσσας. Βέβαια, μετά τον θάνατο του Κράτη ατόνησε η πνευματική κίνηση στην βιβλιοθήκη της Περγάμου, σε αντίθεση με την βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, όπου συνεχιζόταν δυναμικά.

Ο Διογένης Λαέρτιος παρουσιάζει τον Αθηνόδωρο ως διευθυντή της βιβλιοθήκης της Περγάμου, ο οποίος αφαιρούσε από τα κείμενα τα χωρία εκείνα που δεν συμφωνούσαν με την στωική φιλοσοφία και εξαιτίας αυτής της επιλογής του οδηγήθηκε σε δίκη. Η μέθοδος αυτών των γραμματικών άρχισε να αποκτά υποστηρικτές στην Ρώμη, την οποία επισκέφτηκε ο Κράτης το 168 π. Χ. ως απεσταλμένος του Ευμένη Β' και ο Αθηνόδωρος το 70 π.Χ. μετά από πρόσκληση του Κάτωνα.

Η Βιβλιοθήκη της Αντιόχειας

Ελάχιστες πληροφορίες είναι γνωστές για την βιβλιοθήκη του βασιλείου των Σελευκιδών. Κατά την διάρκεια της βασιλείας του Αντίοχου Γ' (222 - 187 π.Χ.) διευθυντής της βιβλιοθήκης είχε οριστεί ο ποιητής Ευφορίων από την Χαλκίδα.

ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΡΩΜΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος αυτού του κεφαλαίου αποτελεί η παρουσίαση των βιβλιοθηκών που υπήρχαν στην πόλη της Ρώμης από τον 2ο π. Χ. αιώνα μέχρι τον 2ο μ. Χ. αιώνα, αφού οι μαρτυρίες των επιγραφών δεν παρέχουν κάποια πληροφορία σχετικά με την ύπαρξη Ρωμαϊκών βιβλιοθηκών μετά από τον τρίτο αιώνα. Θα μελετηθεί η αρχιτεκτονική των βιβλιοθηκών, θα γίνει λόγος για τα βιβλία που περιείχαν και τη δυνατότητα δανεισμού ή μη βιβλίων και θα εντοπιστούν οι διαφορές των Ρωμαϊκών βιβλιοθηκών από τις αντίστοιχες Ελληνικές βιβλιοθήκες. Στον Ελλαδικό χώρο, η ιδέα της βιβλιοθήκης προέκυψε από την ανάγκη για τη συγκέντρωση διαφόρων βιβλίων από ιδιώτες, τους μορφωμένους ανθρώπους της εποχής.

Αντίθετα, στην Ρώμη, οι πρώτες ιδιωτικές βιβλιοθήκες αποτέλεσαν λεία πολέμου, το λάφυρο του κατακτητή σε βάρος του ηττημένου. Κατ' επέκταση είναι αναγκαίο να εξεταστούν τα κίνητρα που ώθησαν τους Ρωμαίους να συλλέξουν βιβλία και να τα οργανώσουν τόσο σε ιδιωτικές όσο και σε δημόσιες βιβλιοθήκες, ανάλογα με την διαίρεση των Ελληνικών βιβλιοθηκών. Έτσι, θα αναπτυχθεί με βάση τη διάκριση των βιβλιοθηκών σε ιδιωτικές και δημόσιες. Στο τέλος, θα παρουσιαστούν οι βιβλιοθήκες που χτίστηκαν κατά την Ρωμαϊκή περίοδο σε πόλεις της Ελλάδας.

Μέσα από την αναλυτική παρουσίαση της αρχιτεκτονικής των βιβλιοθηκών τόσο στον Ελλαδικό χώρο όσο και στο Ρωμαϊκό θα αναδειχτεί η διαφοροποίηση του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού αυτών, καθώς και ο τρόπος αποθήκευσης των βιβλίων.

ΟΙ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΡΩΜΗ

Η Βιβλιοθήκη του Αιμίλιου Παύλου

Όπως αναφέρθηκε, οι πρώτες Ρωμαϊκές ιδιωτικές βιβλιοθήκες προήλθαν από τα λάφυρα των Ρωμαίων κατά τις πολεμικές αναμετρήσεις. Ένα τέτοιο πολεμικό λάφυρο ήταν η βιβλιοθήκη του βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα, την οποία μετέφερε ο Αιμίλιος Παύλος στην αυλή του μετά την επικράτησή του και την νικηφόρα έκβαση της μάχης της Πύνδας που πραγματοποίησε εναντίον του βασιλείου της Μακεδονίας, το 168 π. Χ.. Ο Αιμίλιος Παύλος κληροδότησε την βιβλιοθήκη του στους δύο γιους του, ένας από τους οποίους ήταν ο Σκιπίωνας Αιμιλιανός. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η μεταφορά αυτής της Μακεδονικής βιβλιοθήκης, αφού, όπως σχολιάζει ο Ισίδωρος, ήταν η πρώτη ολοκληρωμένη βιβλιοθήκη που απέκτησαν οι Ρωμαίοι.

Ο Πολύβιος αναφέρει την ανάπτυξη του δεσμού της φιλίας μεταξύ του ίδιου και του Σκιπίωνα Αιμιλιανού, στην αυλή του οποίου μεταφέρθηκε ο Πολύβιος ως όμηρος, ύστερα από την προαναφερθείσα μάχη. Όπως σχολιάζει ο Blanck, ο συνδετικός κρίκος των δύο ανδρών, που συντέλεσε στην ανάπτυξη του δεσμού της φιλίας, ήταν η κοινή ανάγνωση βιβλίων από την βιβλιοθήκη που είχε αποκτήσει ο Σκιπίωνας. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το έργο του Πολύβιου, το οποίο συνέγραψε στην αυλή του Σκιπίωνα και σχετίζεται με την Ρωμαϊκή ιστορία από την έκρηξη του δεύτερου Καρχηδονιακού πολέμου μέχρι την κατάλυση του βασιλείου της Μακεδονίας.

Ο Πολύβιος συμβουλευτηκε προγενέστερα έργα ιστορικών, τα οποία μάλλον πρέπει να διέθετε η βιβλιοθήκη του Σκιπίωνα, η οποία μάλλον αποτελούσε την πρώτη πλήρη βιβλιοθήκη των Ρωμαίων. Η έμφυτη βιβλιοφιλία του Σκιπίωνα αλλά και η πρόσβασή του στον «θησαυρό» της βιβλιοθήκης του, είχε σαν αποτέλεσμα να καλεί στην αυλή του διά-

φορους πνευματικούς της εποχής, να αναπτύσσει δεσμούς φιλίας μαζί τους και να τους επιτρέπει να χρησιμοποιούν τα βιβλία του.

Η Βιβλιοθήκη του Λούκουλλου

Ο πλούσιος άνδρας Λούκουλλος μετέφερε στην έπαυλή του, στο Τούσκουλο, την βιβλιοθήκη του Μιθριδάτη, του βασιλιά του Πόντου, μόλις κατέκτησε το βασίλειο του Πόντου. Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η περιγραφή της έπαυλης του Λούκουλλου από τον Πλούταρχο, γιατί παραπέμπει στην περιγραφή του Μουσείου της Αλεξάνδρειας. Σύμφωνα με την περιγραφή, η έπαυλη αποτελείτο από στοές κατά μήκος των οποίων περπατούσαν και συνομιλούσαν οι επισκέπτες, καθώς και χώρους παραμονής των επισκεπτών, χώρους φύλαξης των βιβλίων και αίθουσες, όπου μελετούσαν οι επισκέπτες.

Ο Blanck, υποστηρίζει ότι ο Λούκουλλος προσπάθησε να αναβιώσει έναν τρόπο ζωής επηρεασμένο από τα Ελληνικά πρότυπα, όπως και άλλοι ηγεμόνες της Ελληνιστικής περιόδου, οι οποίοι διέθεταν στις επαύλεις τους κήπους, παλαίστρες και χώρους συλλογής καλλιτεχνημάτων. Επίσης, ο Blanck αναφέρει ότι κατά την διάρκεια των συγκεντρώσεων σπουδαίων ανδρών στις επαύλεις, εκτός από τις συζητήσεις τους, κάποιοι δούλοι τους διάβαζαν αποσπάσματα από τα βιβλία της βιβλιοθήκης. Την ύπαρξη της βιβλιοθήκης του Λούκουλλου και το πολύτιμο περιεχόμενο της μνημονεύει ο Κικέρωνας στο έργο του Περί των ορίων του καλού και του κακού.

Στο έργο αυτό ο Κικέρωνας αποκαλύπτει ότι επισκεπτόταν συχνά την βιβλιοθήκη του Λούκουλλου, γιατί βρισκόταν κοντά στην μία από τις επτά επαύλεις του. Παραθέτει μια ενδιαφέρουσα αφήγηση της επίσκεψής του στην βιβλιοθήκη του Λούκουλλου, για να δανειστεί κάποια βιβλία που τον ενδιέφεραν. Όταν έφτασε εκεί, συνάντησε τον Κάτωνα, ο οποίος βρισκόταν στην βιβλιοθήκη για τον ίδιο λόγο που βρισκόταν και ο Κικέρωνας, με την διαφορά, όμως, ότι ο Κάτωνας μελετούσε στην βιβλιοθήκη τα βιβλία των Στωικών. Κατά την συνάντηση αυτή ο Κάτωνας ρώτησε τον Κικέρωνα για τον λόγο της επίσκεψής του στην βιβλιοθήκη, μια και γνώριζε ότι ο Κικέρωνας διαθέτει πολλά βιβλία.

Ο Κικέρωνας του απάντησε ότι θα βρισκόταν εκεί για να δανειστεί κάποια βιβλία του Αριστοτέλη, τα οποία διέθετε ο Λούκουλλος. Αξίζει να σημειωθεί ότι η παραπάνω συζήτηση είναι μια από τις πρώτες ρητές αναφορές για τον δανεισμό βιβλίων και την μεταφορά τους εκτός του χώρου φύλαξής τους, από ανθρώπους που είχαν έντονα πνευματικά ενδιαφέροντα. Η αρχιτεκτονική της έπαυλης του Λούκουλλου σε συνδυασμό με τον τρόπο αξιοποίησης της βιβλιοθήκης της, τόσο από τον Λούκουλλο όσο και από τους άλλους μορφωμένους άνδρες της εποχής, ώθησε τον Πλούταρχο να επαινέσει τον Λούκουλλο για την τιμητική, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει χρήση των βιβλίων, και να παρομοιάσει την έπαυλη ως άλλο άσυλο των Μουσών, όμοιο με εκείνο της Αλεξάνδρειας.

Η Βιβλιοθήκη του Σύλλα

Μία ακόμη Ελληνική βιβλιοθήκη, η οποία αποτέλεσε πολεμικό λάφυρο για τους Ρωμαίους ήταν η βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη, η οποία περιείχε και τα βιβλία του Θεόφραστου. Ο Σύλλας, όταν κυρίευσε την Αθήνα το 86 π. Χ., μετέφερε την βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη στην έπαυλή του στην Κύμη της Νεάπολης. Βέβαια, όπως προαναφέρθηκε η βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη είχε περιέλθει στα χέρια του Απελλίκωνα, ο οποίος είχε αναθέσει σ' ένα άλλο άτομο την αποκατάσταση του κειμένου των βιβλίων του Αριστοτέλη, αφού είχαν υποστεί σοβαρές φθορές, εξαιτίας του ενταφιασμού τους. Μετά τον θάνατό του, ο

γιος του Σύλλα, δικτάτορας Φαύστος, κληρονόμησε μεταξύ των άλλων και την βιβλιοθήκη του πατέρα του.

Η έλλειψη του ενδιαφέροντος του Φαύστου για εκείνη, είχε σαν αποτέλεσμα να ανατεθεί η διοίκηση της βιβλιοθήκης έναν βιβλιοθηκάριο. Αυτόν τον βιβλιοθηκάριο προσέγγισε ο Τυραννίων, ο οποίος εξασφάλισε την εύνοιά του αλλά και την συγκατάθεσή του για τη αποκατάσταση των κειμένων των βιβλίων του Αριστοτέλη. Όπως ο Κικέρωνας επισκεπτόταν την βιβλιοθήκη του Λούκουλλου, για τον ίδιο λόγο επισκεπτόταν και την βιβλιοθήκη του Σύλλα. Η αδιαφορία του Φαύστου για την βιβλιοθήκη του πατέρα του, είχε σαν αποτέλεσμα να δημοπρατηθούν τελικά τα βιβλία της βιβλίων της, αρκετά από τα οποία αγόρασε ο Κικέρωνας, που ήταν γοητευμένος τη βιβλιοθήκη.

Η Βιβλιοθήκη του Κικέρωνα

Από όσα αναφέρθηκαν για τις βιβλιοθήκες του Λούκουλλου και του Σύλλα, είναι βέβαιο ότι ο Κικέρωνας διέθετε την προσωπική του βιβλιοθήκη και μάλιστα όχι μία αλλά σε κάθε έπαυλή του και στο σπίτι του στο Άντιο φαίνεται ότι είχε διαφορετική βιβλιοθήκη. Από τις διασωθείσες περιγραφές στις επιστολές του προς τον φίλο του Αττικό αποδεικνύεται ότι τα βιβλία του συγκεντρώθηκαν από τον ρήτορα με πολύ μόχθο. Ο Αττικός αναδείχτηκε πολύτιμος αρωγός όχι μόνον στην οργάνωση της προσωπικής του βιβλιοθήκης αλλά και στη εξασφάλιση βιβλίων. Ο Κικέρωνας είχε αγοράσει όλα τα βιβλία της βιβλιοθήκης με προσωπικά του έξοδα, συχνά ξοδεύοντας μεγάλα χρηματικά ποσά, που δυσκολευόταν να συγκεντρώσει.

Έτσι, η αγωνιώδης προσπάθειά του να αποκτήσει βιβλία φαίνεται χαρακτηριστικά από την έκκληση που απευθύνει στον Αττικό να αναλάβει υπό την προστασία του τα βιβλία που του κληροδότησε ο Λεύκιος Παπίριος Παίτος και να μην χάσει ούτε ένα φύλλο από αυτά. Ο ζήλος που τον διακατείχε για την συγκρότηση της προσωπικής του βιβλιοθήκης αποδεικνύεται και από την επιτυχημένη προσπάθεια που κατέβαλε, για να αποσπάσει ένα χρηματικό ποσό από την σύγκλητο, ως αποζημίωση για τον εμπρησμό της βιβλιοθήκης του στο Άντιο ύστερα από την εξορία του, το 58 π.Χ., από τον δήμαρχο Κλώδιο Πούλχερ. Ο Αττικός φρόντισε να αποκατασταθούν οι ζημιές, να ξαναχτιστεί η βιβλιοθήκη του και να τροφοδοτηθεί με νέα βιβλία.

Στην ίδια επιστολή αναφέρεται και ο Τυραννίωνας, που είχε αναλάβει την οργάνωση της νέας πια βιβλιοθήκης. Ο Τυραννίωνας ως φιλόλογος που είχε επιμεληθεί την αποκατάσταση των βιβλίων του Αριστοτέλη, γνώριζε το περιεχόμενο των βιβλίων, τον τρόπο ταξινόμησης τους στα ράφια καθώς και τη μέθοδο κατάρτισης καταλόγου. Σε αντίθεση με τον Τυραννίωνα, οι δούλοι, οι οποίοι ήταν ελληνικής καταγωγής για να γνωρίζουν την γλώσσα των κειμένων, αναλάμβαναν άλλα καθήκοντα στην βιβλιοθήκη, όπως την αντιγραφή των κειμένων, την υλική αποκατάσταση από την φθορά των παπύρων, την τοποθέτηση ραφιών και άλλες τεχνικές εργασίες που θα αναφερθούν παρακάτω.

Από τις παραπάνω πληροφορίες συμπεραίνουμε ότι και ο Αττικός διέθετε τη δική του προσωπική βιβλιοθήκη, αφού γνώριζε τον τρόπο οργάνωσης του υλικού μιας βιβλιοθήκης και είχε στην διάθεσή του πολυάριθμο προσωπικό δούλων, όπως προκύπτει από τα αιτήματα του Κικέρωνα προς αυτόν. Επίσης, ένα από αιτήματα του Κικέρωνα προς τον Αττικό ήταν να δώσει εντολή στους ανθρώπους του σπιτιού του να του επιτρέψουν να επισκέπτεται την βιβλιοθήκη του σαν να ήταν ο ίδιος εκεί. Ο βιογράφος Νέπωτας αναφέρει ότι ο Αττικός διοργάνωνε συμπόσια στην οικία του, όπου ένας δούλος διάβαζε αποσπάσματα από διάφορα βιβλία της βιβλιοθήκης του.

Η Βιβλιοθήκη της Έπαυλης του Ηράκλειου

Τον 18ο αιώνα η αρχαιολογική σκαπάνη, με την βοήθεια της διάνοιξης μιας υπόγειας σήραγγας, περιέσωσε δεκαοχτώ χιλιάδες παπύρους και τα καλλιτεχνήματα της πλούσιας διακόσμησης μιας έπαυλης του 1ου π. Χ. αιώνα, που ήταν θαμμένα κάτω από τα πετρώματα της έκρηξης του Βεζούβιου, το 79 μ. Χ. στην αρχαία πόλη του Ηράκλειου της Καμπανίας. Λόγω του μεγέθους και του πλήθους των παπύρων που βρέθηκαν εκεί η βιβλιοθήκη της έπαυλης ονομάστηκε βιβλιοθήκη των παπύρων. Ωστόσο, μέχρι τώρα δεν γνωρίζουμε τον ιδιοκτήτη της έπαυλης, ενώ εικασίες θέλουν ως ιδιοκτήτη τον πεθερό του Καίσαρα, Λεύκιο Καλπούρνιο Πίσωνα.

Κύρια μέρη της έπαυλης ήταν μια τετράγωνη αυλή με κίονες και μια εξέδρα που ένωνε την αυλή και το κύριο μέρος του σπιτιού, ενώ στο κύριο μέρος του σπιτιού ανάμεσα στους άλλους χώρους βρέθηκε ένα δωμάτιο τρία επί τρία μέτρα. Ολόγυρα στους τοίχους βρίσκονται ντουλάπια για τα βιβλία, ενώ υπήρχαν και άλλα στη μέση του δωματίου, ύψους ενός μέτρου και ογδόντα εκατοστών, εξασφαλίζοντας γύρω από αυτά χώρο για να μπορεί ο επισκέπτης να έχει εύκολη πρόσβαση στα ράφια. Επίσης, υπήρχε μία πόρτα που οδηγούσε σε μια στοά, η οποία χρησίμευε ως αίθουσα ανάγνωσης των βιβλίων και ως χώρος διεξαγωγής συζητήσεων.

Βέβαια, το πλήθος των παπύρων αυξάνει την περιέργεια για το ποιος θα μπορούσε να είναι ο ιδιοκτήτης μιας τόσο μεγάλης ιδιωτικής βιβλιοθήκης, όταν η τιμή των βιβλίων ήταν ιδιαίτερα υψηλή. Ίσως ήταν ιδιοκτησία ενός ισχυρού άνδρα, ο οποίος διέθετε την βιβλιοθήκη του για τις πνευματικές εργασίες κάποιου διανοούμενου. Οι σύγχρονοι μέθοδοι, που διευκολύνουν το ξετύλιγμα, την αποκατάσταση των παπύρων και την ανάγνωση των κειμένων, έδωσαν την δυνατότητα στον παπυρολόγο και παλαιογράφο Guglielmo Cavallo να μελετήσει τους παπύρους και να επιβεβαιώσει ότι πρόκειται για έργα του Επίκουρου, των μαθητών του και για πραγματείες του επικούρειου φιλοσόφου Φιλόδημου.

Είναι γνωστό ότι ο Φιλόδημος είχε διαμείνει στην περιοχή της Καμπανίας, ενώ διάφορα σκίτσα και σχέδια στα συγγράμματα, οδηγούν τον Guglielmo Cavallo στο συμπέρασμα ότι η βιβλιοθήκη αποτελούσε τον χώρο εργασίας του Φιλόδημου. Μαζί με τα Ελληνικά έργα βρέθηκαν και λίγα Λατινικά έργα, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι

πέρα από την Ελληνική βιβλιοθήκη υπήρχε και άλλη για τα Λατινικά έργα. Η αρχιτεκτονική των ιδιωτικών βιβλιοθηκών, το κοινό που τις επισκεπτόταν, καθώς και ο τρόπος λειτουργίας τους δείχνουν ότι ακολουθούσαν το πρότυπο της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας.

ΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΡΩΜΗΣ

Το Σχέδιο για την Πρώτη Δημόσια Βιβλιοθήκη στην Ρώμη

Η έμπνευση για την ίδρυση της πρώτης δημόσιας βιβλιοθήκης στην Ρώμη ανήκει στον Αυτοκράτορα Ιούλιο Καίσαρα. Ο Σουητώνιος αναφέρει την πρόταση του Καίσαρα να δοθούν σε δημόσια χρήση όσο περισσότερες Ελληνικές και Λατινικές βιβλιοθήκες γίνεται. Σκέφτηκε, δηλαδή, την οικοδόμηση ενός δημόσιου κτίσματος το οποίο θα διαθέτει Ελληνικά και Λατινικά βιβλία στο ευρύ κοινό. Δεν εννοεί δύο διαφορετικά κτίσματα, αλλά την στέγαση διαφορετικών βιβλιοθηκών στο ίδιο κτίριο, αφού επρόκειτο για μια νέα διάκριση που εισήγαγαν οι Ρωμαίοι μεταξύ της Ελληνικής και Λατινικής γραμματείας.

Η ιδέα του Καίσαρα πρόσφερε την δυνατότητα της υπέρβασης του κλειστού κύκλου των πνευματικών ανδρών που μπορούσαν μόνον εκείνοι να έχουν το δικαίωμα στην γνώση, τώρα η γνώση μπορεί να γίνει κτήμα περισσότερων πολιτών. Η είσοδος των διάφορων πνευματικών ανδρών στις ιδιωτικές βιβλιοθήκες των φίλων τους, μετά την χορήγηση της άδειάς τους, μεταβιβάζεται από τον αυτοκράτορα σε όλους τους πολίτες που θα απολαμβάνουν την παροχή της γνώσης μιας δημόσιας βιβλιοθήκης. Για να επιτευχθεί αυτό το σχέδιο, ο Καίσαρας ανέθεσε στον Βάρρωνα την προμήθεια των βιβλίων και την οργάνωση της βιβλιοθήκης.

Ο ίδιος ο Βάρρων πρέπει να διέθετε ιδιαίτερα μεγάλη βιβλιοθήκη, αφού σ' ένα μόνο από τα έργα του που διεσώθησαν, αναφέρει τις πενήντα Ελληνικές πηγές που είχε συμβουλευτεί προκειμένου να συγγράψει ένα έργο του για την γεωργία. Έχει γίνει λόγος για την ανάθεση του απαιτητικού έργου της οργάνωσης μιας ιδιωτικής βιβλιοθήκης, όπως εκείνης του Κικέρωνα, σ' έναν μορφωμένο άνδρα που διαθέτει σχετικές γνώσεις. Η επιλογή αυτού του προσώπου είναι πιο απαιτητική και πιθανόν απαιτεί ένα άνδρα που διαθέτει αντίστοιχα πιο εμπλουτισμένη βιβλιοθήκη, σε σχέση με εκείνη που διαθέτει κάποιος που οργανώνει μια ιδιωτική βιβλιοθήκη, για να κατορθώσει να οργανώσει μια δημόσια βιβλιοθήκη.

Ο Βάρρωνας μάλλον πληρούσε αυτές τις προϋποθέσεις. Για τον τρόπο οργάνωσης μιας δημόσιας βιβλιοθήκης, όπως αυτήν που ονειρεύτηκε ο Καίσαρας, θα ήταν ιδιαίτερα διαφωτιστικό, αν είχε σωθεί, το έργο του Βάρρωνας με τίτλο *De bibliothecis*. Η δολοφονία του Καίσαρα και ο κίνδυνος που διέτρεξε ο Βάρρωνας είχε σαν αποτέλεσμα να μην γίνει πραγματικότητα η ιδέα της ίδρυσης της πρώτης δημόσιας βιβλιοθήκης.

Η Πρώτη Δημόσια Βιβλιοθήκη στη Ρώμη

Η πρώτη δημόσια βιβλιοθήκη στην Ρώμη ανεγέρθη το 39 π. Χ. από τον Γάιο Ασίνιο Πωλλίωνα. Η εξασφάλιση μιας τεράστιας πολεμικής λείας από τον Πωλλίωνα, μετά την διεξαγωγή στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Μακεδονία, έδωσε την δυνατότητα στον Πωλλίωνα να ιδρύσει την πρώτη δημόσια ρωμαϊκή βιβλιοθήκη. Ωστόσο, γνωρίζουμε την ύπαρξή της μόνο μέσα από τις γραπτές πηγές, αφού δεν έχει σωθεί το αντίστοιχο κτίσμα. Είναι γνωστό ότι είχε ανεγερθεί κοντά στο *Atrium Libertatis*, ανάμεσα σ' ένα σύμπλεγμα

κτιρίων στην αγορά. Είναι γνωστή η διακόσμηση της βιβλιοθήκης με ανδριάντες σημαντικών ρωμαϊκών ανδρών, όπως εκείνος του Βάρρωνα.

Δεν είναι γνωστές περισσότερες πληροφορίες για την αρχιτεκτονική του κτιρίου, διότι κατεδαφίστηκε για να διαμορφωθεί στη συνέχεια η αγορά του Τραϊανού, με αποτέλεσμα να μην είναι εφικτή η διαμόρφωση σταθερής άποψης για την βιβλιοθήκη.

Οι Βιβλιοθήκες του Αυγούστου

• Η Βιβλιοθήκη του Ναού του Απόλλωνα στον Παλατίνο Λόφο

Ο Σουητώνιος αλλά και τα επιγραφικά ευρήματα παρέχουν πληροφορίες για τις βιβλιοθήκες που έχτισε ο Αύγουστος στον Παλατίνο λόφο. Τόσο ο Σουητώνιος, όσο και μια ευρεθείσα επιγραφή μαρτυρούν την ύπαρξη δύο ξεχωριστών τμημάτων της βιβλιοθήκης του Παλατίνου λόφου. Το ένα από αυτά τα τμήματα περιελάμβανε τα βιβλία της Ελληνικής γραμματείας και το άλλο της Λατινικής, σύμφωνα με την διάκριση που είχε σκεφτεί ο Καίσαρας. Εξαιτίας της τοποθεσίας της η βιβλιοθήκη ονομαζόταν βιβλιοθήκη του ναού του Απόλλωνα ή Παλατινή βιβλιοθήκη.

Η βιβλιοθήκη ήταν μέρος ενός συμπλέγματος κτιρίων ανάμεσα στα οποία βρισκόταν το παλάτι του Αύγουστου, ο ναός του Απόλλωνος, ο οποίος εγκαινιάστηκε το 27 π.Χ., ένα παράρτημα με μια στοά και ανατολικά αυτής βρίσκονταν τα δύο δωμάτια της βιβλιοθήκης που βρισκόταν στον Παλατίνο λόφο. Από ένα παλιό μαρμάρινο Ρωμαϊκό πολεοδομικό σχέδιο φαίνεται ότι τα δύο δωμάτια της βιβλιοθήκης ήταν κατασκευαστικά όμοια, τοποθετημένες η μία δίπλα στην άλλη με έναν κοινό τοίχο και με διαστάσεις εικοσιπέντε επί είκοσι μέτρα, όπου στην μέση του πίσω τοίχου σχηματιζόταν μια ορθογώνια κόγχη για την υποδοχή πιθανότατα του αγάλματος του Θεού στον οποίο ήταν αφιερωμένος ο ναός.

Σκοπός της αρχιτεκτονικής επιλογής της τοποθεσίας του αγάλματος ήταν να μαγνητίζει το βλέμμα του επισκέπτη της βιβλιοθήκης με την είσοδό του. Ολόγυρα στους τοίχους υπήρχαν εσοχές, όπου τοποθετούνταν τα ερμάρια, για να φυλάσσονταν τα βιβλία. Ο Casson αναφέρει τις διαστάσεις αυτών των εσοχών, σύμφωνα με τις οποίες οι εσοχές είχαν ύψος τρία μέτρα και ογδόντα εκατοστά, πλάτος ένα μέτρο και ογδόντα εκατοστά και βάθος εξήντα εκατοστά. Υπολογίζονται συνολικά δεκαοχτώ εσοχές. Σ' αυτές τοποθετούνταν τα ερμάρια, τα οποία περιείχαν τα βιβλία και πιθανόν θα ήταν αριθμημένα, για να σημειώνεται στους καταλόγους η αντίστοιχη τοποθεσία εύρεσης του βιβλίου.

Κάτω από τις εσοχές και περιμετρικά στον τοίχο υπήρχαν σκαλοπάτια, για να μπορεί ο επισκέπτης να φτάνει και να ανοίγει το ερμάριο. Εξαιτίας του ύψους των εσοχών, ο Blanck υποθέτει την ύπαρξη δύο επιπέδων πατωμάτων και συνακόλουθα την ύπαρξη μιας σκάλας, ώστε οι επισκέπτες να φτάνουν τα υψηλότερα ερμάρια. Μεταξύ των σκαλοπατιών υπήρχαν εξέδρες και κίονες πάνω σ' αυτές, ενώ μπροστά από τους κίονες υπήρχαν εξέδρες, οι οποίες προορίζονταν για την τοποθέτηση αγαλμάτων διαφόρων θεοτήτων, ή διάσημων πνευματικών ανδρών, Λατίνων και Ελλήνων για κάθε τμήμα που περιείχε τη αντίστοιχη γραμματεία, όπως υπήρχαν στην Πέργαμο.

Ο συγκεκριμένος τρόπος διαμόρφωσης των δύο τμημάτων της βιβλιοθήκης εξασφάλιζε χώρο για την διαμόρφωση ενός οίκου, ενός δηλαδή χώρου, όπου πρέπει να υπήρχαν καρέκλες για την ανάγνωση των παπύρων από τους επισκέπτες. Την ύπαρξη των καθισμάτων στο χώρο επιβεβαιώνει και η υπάρχουσα επιγραφή, η οποία διασώζει και το όνομα του δούλου, του Ινκέρτου, που τακτοποιούσε τα καθίσματα στο ναό του Απόλλωνα. Ο χώρος αυτός που εξασφάλιζε η διαρρύθμιση της βιβλιοθήκης χρησιμοποιείτο και ως χώρος συγκέντρωσης της Συγκλήτου, σε έκτακτες περιπτώσεις.

Η επιγραφή παραδίδει το όνομα του υπεύθυνου για την οργάνωση της βιβλιοθήκης, που ήταν ο Γναίος Πομπήιος Μάκρος, τον οποίο στη συνέχεια διαδέχτηκε ο απελεύθερος Γάιος Ιούλιος Ιγίνος. Ωστόσο, η βιβλιοθήκη καταστράφηκε αρχικά με την πυρκαγιά του Νέρωνα ή του Τίτου, αλλά μερίμνησε για την ανοικοδόμησή της ο Δομιτιανός, ο οποίος έστειλε ανθρώπους στην βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, όπου ήταν συγκεντρωμένος μεγάλος αριθμός βιβλίων, για να δημιουργήσει αντίγραφα και να εμπλουτίσει την βιβλιοθήκη. Ολοκληρωτικά η βιβλιοθήκη καταστράφηκε τον 3ο μ. Χ. αιώνα.

- **Η Βιβλιοθήκη της Στοάς της Οκταβίας**

Προς τιμή της αδελφής του Οκταβίας, ο Αύγουστος έχτισε μια βιβλιοθήκη σε μια τετραγωνική στοά, λίγο πιο δυτικά από την Αγορά, η οποία πήρε το όνομα της αδελφής του, Στοά της Οκταβίας. Η βιβλιοθήκη εγκαινιάστηκε από την Οκταβία προς τιμή του πρόωρα χαμένου γιού της, Μαρκέλλου, το 23 π.Χ.. Υπεύθυνος για την οργάνωσή της ήταν ο απελεύθερος του Μαικήνα, Γάιος Μέλισσος, ενώ διάφορα επιγραφικά ευρήματα παρέχουν περισσότερες πληροφορίες για το προσωπικό της βιβλιοθήκης. Στην τετραγωνική αυτή στοά υπήρχε ο ναός της Ήρας και του Δία.

Η βιβλιοθήκη χτίστηκε χάρη στα πολεμικά λάφυρα από την εκστρατεία στην Δαλματία και την αποτελούσαν δύο τμήματα, ένα Ελληνικό και ένα Λατινικό, όπως διαπιστώνεται από τα επιγραφικά ευρήματα και τους τίτλους των καθηκόντων του προσωπικού. Όπως η βιβλιοθήκη του Παλατίνου λόφου έτσι η βιβλιοθήκη της Στοάς της Οκταβίας πυρπολήθηκε επί Τίτου το 80 μ.Χ., ενώ επί Δομιτιανού επιχειρήθηκε η ανοικοδόμηση αυτής. Ωστόσο, δεν έχει διασωθεί κάποιο κατάλοιπο της βιβλιοθήκης.

- **Η Βιβλιοθήκη του Ναού του Αυγούστου**

Προς τιμή του θεοποιημένου Αυγούστου, ο Τιβέριος έχτισε την βιβλιοθήκη του ναού του Αυγούστου στον Παλατινό λόφο. Η ύπαρξή της είναι γνωστή από τη μαρτυρία του Καλιγούλα, ο οποίος εγκαινίασε την βιβλιοθήκη και από τον Πλίνιο, ο οποίος παραδίδει την ημερομηνία πυρπόλησής της, το 79 μ.Χ. Δεν παραδίδονται κάποιες πληροφορίες για την αρχιτεκτονική της, παρά μόνο ότι την κοσμούσε ένα τεράστιο άγαλμα του Απόλλωνα, ύψους δεκαπέντε μέτρων, στοιχείο που επιβεβαιώνει το μεγάλο μέγεθός της.

Το άγαλμα αυτό θα πρέπει να βρισκόταν στην εξέδρα που σχηματιζόταν ως εξοχή στον πίσω τοίχο, στην μέση της αίθουσας και εξαιτίας του ύψους του, θα πρέπει να υπήρχαν δύο πατώματα για την τοποθέτηση των βιβλίων, όπως και στην Παλατινή βιβλιοθήκη. Ο Μαρτιάλης παρουσιάζει ποιητικά την ανοικοδόμηση της βιβλιοθήκης από τον Δομητιανό. Ο Γέλλιος αναφέρει την επίσκεψή του στην Τιβεριανή βιβλιοθήκη, αλλά δεν μπορεί να εξακριβωθεί, αν πρόκειται για την ίδια ή για μια δεύτερη βιβλιοθήκη που είχε χτίσει ο Τιβέριος, αφού η αναφορά του Γέλλιου είναι αρκετά μεταγενέστερη.

- **Η Βιβλιοθήκη του Ναού της Ειρήνης**

Ο ναός της Ειρήνης χτίστηκε από τον αυτοκράτορα Βεσπασιανό το 79 μ.Χ., ύστερα από το τέλος του Ιουδαϊκού πολέμου, το 70 μ.Χ. Ο ναός περιελάμβανε μία βιβλιοθήκη και βρίσκονταν στην νότια πλευρά της Αγοράς. Η βιβλιοθήκη ανοικοδομήθηκε από τον Σεπτίμιο Σεβήρο, μετά την πυρπόληση του περιβάλλοντος χώρου και την συνακόλουθη πυρπόληση της βιβλιοθήκης του ναού το 191 μ.Χ. Έτσι, η άποψη που σχηματίζεται για την βιβλιοθήκη του ναού πρέπει να ταιριάζει με την μορφή που της πρόσδωσε ο Σεβήρος παρά ο Βεσπασιανός. Η βιβλιοθήκη του συγκεκριμένου ναού παρουσιάζει μια αρχιτεκτονική πρωτοτυπία, η οποία σε κατοπινούς χρόνους θα αποτελέσει το πρότυπο για την οικοδόμηση των βιβλιοθηκών.

Συνεχίζεται η μορφή της διπλής βιβλιοθήκης, αλλά όχι σαν παράλληλα κτίσματα, αλλά αντικριστά, πλαισιώνοντας τον ναό που βρισκόταν μεταξύ τους και στον οποίο ήταν αφιερωμένη η βιβλιοθήκη. Φαίνεται ότι πλευρικά του δωματίου της βιβλιοθήκης και του ναού υπήρχε ένα ακόμα δωμάτιο, όπως υπήρχε ανάλογο δωμάτιο δυτικά του ναού της Ειρήνης. Εικάζεται ότι για λόγους αρχιτεκτονικής συμμετρίας θα πρέπει να υπήρχε αντίστοιχα ένα τέτοιο δωμάτιο ανατολικά του ναού. Μπροστά από τον ναό ανοιγόταν μια μεγάλη τετράγωνη αίθουσα από κίονες. Στα δωμάτια που αποτελούσαν τις βιβλιοθήκες υπήρχαν κόγχες στους τοίχους, οι οποίες χρησίμευαν για την τοποθέτηση των ερμαρίων, όπου ταξινομούνταν τα βιβλία.

Ο Γέλλιος, ως συχνός επισκέπτης της βιβλιοθήκης, αναφέρει ότι κάποιος μπορούσε να βρει εκεί σπάνια βιβλία παλιών γραμματικών. Ο Γαληνός εξιστορεί την πυρπόληση της βιβλιοθήκης το 191 μ. Χ., εξαιτίας της οποίας αναγκάστηκε να ξαναγράψει μια ιατρική διατριβή του, αφού μόνο εκεί φυλασσόταν και ο ίδιος δεν είχε κρατήσει, αλλά και δεν κυκλοφορούσε κάποιο αντίγραφο.

• Η Βιβλιοθήκη του Τραϊανού

Η νέα αρχιτεκτονική τεχνοτροπία, που παρατηρήθηκε στην βιβλιοθήκη του ναού της Ειρήνης, εφαρμόζεται και στην διπλή βιβλιοθήκη του Τραϊανού. Ο Τραϊανός για να οικοδομήσει την Ρωμαϊκή Αγορά, το 112 / 113 μ.Χ., γκρέμισε την βιβλιοθήκη του Ασίνιου Πωλλιώνα, με αποτέλεσμα να γκρεμιστεί η πρώτη Ρωμαϊκή βιβλιοθήκη. Επιγραφικά ευρήματα στα οποία αναφέρεται το όνομα του Αννίου Ποστούμιου, ως διοικητικού διευθυντή των βιβλιοθηκών, μαρτυρούν την επίσημη ονομασία της βιβλιοθήκης του Τραϊανού, σύμφωνα με την οποία ονομαζόταν Βιβλιοθήκη του Θείου Τραϊανού.

Επίσης, κατά το τέλος της αρχαιότητας, ο άγνωστος συγγραφέας της Αυγουστιανής Ιστορίας, ονομάζει την βιβλιοθήκη ως βιβλιοθήκη Ουλπία, είτε εξαιτίας της τοποθεσίας της (πίσω από την Βασιλική Ουλπία) είτε εξαιτίας του οικογενειακού του ονόματος. Σήμερα σώζονται αρκετά από τα κατάλοιπα της βιβλιοθήκης κάτω από την οδό των Αυτοκρατόρων, δίπλα από τον λόφο του Καπιτωλίου. Η βιβλιοθήκη βρίσκεται στην βόρεια πλευρά της αγοράς του Τραϊανού, πίσω από την Βασιλική Ουλπία. Η βιβλιοθήκη του Τραϊανού αποτελείτο από δύο ορθογώνια δωμάτια, τα οποία βρίσκονταν αντικριστά στις δύο πλευρές ενός περιστυλίου, στην μέση του οποίου υψωνόταν η στήλη του Τραϊανού.

Σήμερα, σώζονται αρκετά κατάλοιπα της βιβλιοθήκης που βρισκόταν νοτιοδυτικά του ορθογώνιου περιστυλίου. Τα λιγοστά κατάλοιπα ανατολικά αυτού επιβεβαιώνουν την ίδια αρχιτεκτονική του άλλου τμήματος της βιβλιοθήκης. Βασιζόμενοι στα υπάρχοντα στοιχεία για την ύπαρξη διπλών βιβλιοθηκών για τα δύο είδη της γραμματείας, την Ελληνική και την Λατινική, θα λέγαμε ότι οι δύο αυτές ορθογώνιες στοές, ανατολικά και δυτικά της στήλης του Τραϊανού, αποτελούσαν το Ελληνικό και Λατινικό τμήμα της βιβλιοθήκης. Αρκετά λεπτομερή είναι τα στοιχεία που διαθέτουμε για την αρχιτεκτονική των δύο τμημάτων της βιβλιοθήκης.

Η είσοδος των δύο τμημάτων βρισκόταν στο πλάι του περιστυλίου και δεν είχε κάποια πόρτα. Η είσοδος αυτή οδηγούσε σε μια ορθογώνια αίθουσα, είκοσι επτά μέτρα μήκους και δεκαεπτά μέτρα πλάτους. Υπήρχαν δύο πατώματα που οδηγούσαν σε μια θολωτή οροφή. Στους τοίχους των αιθουσών της βιβλιοθήκης του Παλατίνου λόφου υπήρχαν κόγχες, στις οποίες τοποθετούνταν ερμάρια. Οι πλευρικοί τοίχοι περιελάμβαναν δεκατέσσερις εσοχές, επτά στο πρώτο και επτά στο δεύτερο πάτωμα. Οι εσοχές αυτές είχαν πλάτος ένα μέτρο και εξήντα ένα εκατοστά και βάθος εξακόσια είκοσι πέντε εκατοστά.

Από το διασωθέν χαμηλό επίπεδο της βιβλιοθήκης υπολογίζουμε ότι το ύψος των εσοχών πρέπει να ήταν το διπλάσιο, δηλαδή περίπου στα τρία μέτρα και είκοσι τρία εκατοστά. Η τοποθέτηση μαρμάρου γύρω από την εσοχή, εξασφάλιζε ένα κενό ανάμεσα στις ε-

σοχές και στο ερμάριο που εφάρμοζε στην εσοχή, ώστε να εξασφαλίζεται ο αερισμός των κυλίνδρων που βρίσκονταν στα ερμάρια. Μπροστά από κάθε ερμάριο υπήρχαν τρία σκαλοπάτια τα οποία διακόπτονταν από μια εξέδρα, πάνω στην οποία υπήρχε ο κίονας που στερέωνε τα δύο επίπεδα. Μπροστά από τον κίονα μια δεύτερη εξέδρα προοριζόταν για την τοποθέτηση ενός αγάλματος.

Στον μετωπιαίο τοίχο της εισόδου της βιβλιοθήκης υπήρχε μια εσοχή όπου τοποθετούνταν το άγαλμα της θεότητας, όπως στην παλατινή βιβλιοθήκη. Στον τοίχο στο βάθος υπήρχαν οχτώ εσοχές που συνολικά μπορούσαν να φιλοξενήσουν τριάντα έξι ερμάρια, στα οποία υπολογίζεται ότι χωρούσαν δέκα χιλιάδες κύλινδροι. Αν συνυπολογιστεί ότι και το άλλο τμήμα της βιβλιοθήκης περιείχε τον ίδιο αριθμό παπύρων, τότε μπορούμε να πούμε ότι η βιβλιοθήκη του Τραϊανού διέθετε είκοσι χιλιάδες παπύρους. Πλούσιος ήταν και ο διάκοσμος της βιβλιοθήκης του Τραϊανού.

Ο Casson αναλυτικά αναφέρει ότι το δάπεδο της βιβλιοθήκης αποτελείτο από γκρίζο Αιγυπτιακό γρανίτη και οι λωρίδες που σχηματίζονταν από την ένωση των γρανιτών, καλυπτόταν από Αφρικανικό μάρμαρο κίτρινου χρώματος. Επίσης, από μάρμαρο που προερχόταν από την Μικρά Ασία καλύπτονταν οι τοίχοι της βιβλιοθήκης, ενώ κάθε εσοχή είχε πλαίσιο και γείσο από λευκό μάρμαρο. Από μάρμαρο της Μικράς Ασίας ήταν οι κίονες μπροστά από τα ερμάρια, οι βάσεις, τα κιονόκρανα και τα αγάλματα.

• Οι Βιβλιοθήκες της Αθήνας κατά τη Ρωμαϊκή Εποχή

Κατά την διάρκεια του 2ου μ.Χ. αιώνα η Αθήνα απέκτησε δύο βιβλιοθήκες, τα ερείπια των οποίων σώζονται μέχρι σήμερα. Στην Αθηναϊκή Αγορά στο νοτιοανατολικό σημείο αυτής βρέθηκε μια επιγραφή, σύμφωνα με την οποία ο Τίτος Φλάβιος Πάνταινος, ιερέας των Μουσών, αφού ανέγειρε με προσωπικά του έξοδα την στοά, το περιστύλιο, την βιβλιοθήκη με τα βιβλία της, επιμελήθηκε τον εσωτερικό διάκοσμό της, την αφιέρωσε στον Τραϊανό και στην θεά Αθηνά. Εξαιτίας του ονόματος του ιδρυτή της βιβλιοθήκης έχει επικρατήσει η ονομασία βιβλιοθήκη του Πανταίνου.

Μία άλλη επιγραφή που βρέθηκε στην ίδια περιοχή αναφέρεται στον κανονισμό της λειτουργίας της βιβλιοθήκης και αναφέρει ότι με δέσμευση όρκου απαγορεύεται να απομακρυνθεί κάποιο βιβλίο από την βιβλιοθήκη από την πρώτη μέχρι την έκτη ώρα. Μία ακόμη βιβλιοθήκη κατά την ίδια περίοδο, διακόσια μέτρα βορειοανατολικά της βιβλιοθήκης του Πανταίνου, αφιερώθηκε από τον αυτοκράτορα Αδριανό στην Αθήνα. Ο Πausanias περιγράφει την εντύπωση που του προκάλεσε το μεγαλειώδες αυτό οικοδόμημα, το οποίο περιελάμβανε εκατό κίονες από φρυγικό μάρμαρο, επιχρυσωμένες στέγες και έντονο διάκοσμο με αγάλματα και πίνακες στις αίθουσες, όπου φυλάσσονταν τα βιβλία.

Οι εκατό κίονες που περιγράφει ο Pausanias αποτελούσαν το περιστύλιο, το οποίο εκτεινόταν σε ογδόντα δύο μέτρα και είχε πρόσοψη εξήντα μέτρα, όπου στο κέντρο της υπήρχε το πρόπυλο, η είσοδος, δηλαδή, του οικοδομήματος. Το περιστύλιο σχημάτιζε μια περιφερειακή στοά, στο εσωτερικό της οποίας υπήρχαν εξέδρες για ανάπαυση και κήπος με λίμνη. Στον πίσω τοίχο της στοάς υπήρχαν διάφορες αίθουσες, εκ των οποίων η μεσαία ήταν μεγαλύτερη από τις άλλες και αποτελούσε την βιβλιοθήκη με πρόσοψη είκοσι τρία μέτρα. Η αρχιτεκτονική της βιβλιοθήκης ακολουθούσε το τυπικό σχήμα των Ρωμαϊκών βιβλιοθηκών.

Είχε ορθογώνιο σχήμα με εσοχές στους πλευρικούς τοίχους για την τοποθέτηση ραφιών, όπου θα τοποθετούνταν τα βιβλία. Οι εσοχές είχαν 2, 80 μέτρα ύψος, 1, 20 μέτρα πλάτος και 50 εκατοστά βάθος, σχηματίζοντας εξήντα έξι εσοχές. Ενώ έχουν σωθεί τα δύο πατώματα της βιβλιοθήκης, υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη και τρίτου. Στο κέντρο του πίσω τοίχου υπήρχε η προβλεπόμενη ασίδα για την τοποθέτηση του αγάλματος ενώ η είσοδος της βιβλιοθήκης ήταν ανοικτή προς την στοά. Γειτονικά στους δύο πλευρικούς τοί-

χους της βιβλιοθήκης υπήρχαν δύο αίθουσες με κερκίδες, που χρησίμευαν ως χώροι διαλέξεων.

- **Η Βιβλιοθήκη του Κέλσου**

Μία από τις πιο καλοδιατηρημένες και πιο γνωστές βιβλιοθήκες της αρχαιότητας είναι η βιβλιοθήκη του Κέλσου ή Κελσιανή βιβλιοθήκη στην Έφεσο. Μετά τον σεισμό του 262 μ.Χ. και τις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν τον 20ο αιώνα βρέθηκαν πολλά από τα ερείπια της βιβλιοθήκης με αποτέλεσμα να αναστηλωθεί με μεγάλη επιτυχία. Έτσι, ο σημερινός περιηγητής επισκέπτεται μια βιβλιοθήκη της ελληνορωμαϊκής εποχής, διαμορφώνοντας πλήρη άποψη για την αρχιτεκτονική και τη λειτουργία της. Αρκετά χρήσιμα είναι τα στοιχεία που αντλούνται από τις επιγραφές που σώζονται στην βιβλιοθήκη.

Έτσι, λοιπόν, στο κέντρο της πρόσοψης της βιβλιοθήκης υπάρχει η επιγραφή, η οποία γνωστοποιεί στον επισκέπτη ότι η βιβλιοθήκη χτίστηκε προς τιμή του Τιβέριου Ιούλιου Κέλσου Πολεμειανού, του ανθύπατου της Ασίας κατά το 92 μ.Χ. Όταν πέθανε ο γιος του Ακύλας, ο οποίος ήταν ύπατος το 110 μ.Χ. και είχε αναλάβει την οικοδόμηση της βιβλιοθήκης, το έργο αποπερατώθηκε από τους κληρονόμους του Ακύλα.

Μία ακόμη ιδιαίτερα εκτενής επιγραφή στην είσοδο της βιβλιοθήκης, πάνω από ένα άγαλμα αναφέρει αναλυτικά το ποσό που θα δινόταν για το χτίσιμο της βιβλιοθήκης, για την αγορά και την συντήρηση των βιβλίων αλλά και την δέσμευση των κληρονόμων να στολίζουν τα αγάλματα της βιβλιοθήκης, που αποτελούσαν το βασικό διακοσμητικό στοιχείο της, τρεις φορές το χρόνο κατά την διάρκεια της εορτής του Κέλσου. Υπήρχαν έφιππα αγάλματα του Κέλσου με δίγλωσση επιγραφή, όπου δεξιά στην λατινική γλώσσα και αριστερά στα αρχαία ελληνικά αναφέρονταν τα αξιώματα και οι τιμητικοί τίτλοι που είχε αποκτήσει ο Κέλσος. Εκτός από τα αγάλματα του Κέλσου, υπήρχε και ένα άγαλμα του γιου του Κέλσου, Ακύλα.

Παραπλεύρως των τριών εισόδων της βιβλιοθήκης υπήρχαν γυναικεία αγάλματα, ενώ η επιγραφή της βάσης ανέφερε τα ονόματα των γυναικών, Αρετή, Σοφία, Επιστήμη και Έννοια. Αυτές οι γυναικείες μορφές προσωποποιούσαν τις αρετές του Κέλσου. Πρόκειται για μια εντυπωσιακή πρόσοψη βιβλιοθήκης, που καλυπτόταν από Φρυγικό μάρμαρο με μοβ στίγματα, με κίονες που προεξείχαν και κατέληγαν σε κιονόκρανα δημιουργώντας δύο ορόφους. Το εσωτερικό της βιβλιοθήκης αποτελείτο από μία ορθογώνια αίθουσα με πρόσοψη 16,7 μέτρα και πλευρά 10,9 μέτρα περιλαμβάνοντας μια ανίδα στο κέντρο του πίσω τοίχου της βιβλιοθήκης, το οποίο σύμφωνα με τα Ρωμαϊκά πρότυπα προοριζόταν για την τοποθέτηση αγάλματος.

Στην ανίδα της βιβλιοθήκης υπήρχε η σαρκοφάγος του Κέλσου στην μνήμη του οποίου ήταν αφιερωμένη η βιβλιοθήκη. Περιμετρικά της βιβλιοθήκης υπήρχαν κόγχες στους τοίχους για την τοποθέτηση των ερμαρίων, όπου θα φυλάσσονταν τα βιβλία. Οι κόγχες είχαν 2,80 μέτρα ύψος, ένα μέτρο πλάτος και πενήντα εκατοστά βάθος. Αν και οι εσοχές της βιβλιοθήκης ήταν στενότερες σε σχέση με άλλες Ρωμαϊκές βιβλιοθήκες, η βιβλιοθήκη του Κέλσου αποτελείτο από τρία πατώματα. Έτσι, υπολογίζεται ότι η βιβλιοθήκη φιλοξενούσε περίπου τρεις χιλιάδες βιβλία.

Ο έντονος διάκοσμος της βιβλιοθήκης, αφιερωμένος στην προσωπικότητα του Κέλσου, σε συνδυασμό με την σαρκοφάγο που υπήρχε στο εσωτερικό της βιβλιοθήκης και την δέσμευση των κληρονόμων του Κέλσου να στολίζουν τα αγάλματα μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι βιβλιοθήκης ήταν ένα Μουσείο για τον Κέλσο.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Οι παρεχόμενες πληροφορίες για την διαμόρφωση πλήρους εικόνας σχετικά με την οργάνωση και την διοίκηση των βιβλιοθηκών της αρχαιότητας είναι ανεπαρκείς. Οι κύριες πηγές για την άντληση σχετικών πληροφοριών είναι οι ίδιοι οι συγγραφείς που μας παρέχουν πληροφορίες για την ύπαρξη των βιβλιοθηκών, καθώς και οι επιγραφικές μαρτυρίες. Οι επιγραφές είτε είναι επιτύμβιες, είτε τιμητικά ψηφίσματα που αναφέρουν την ιδιότητα του προσώπου που απεβίωσε ή τιμήθηκε, μας παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες για την στελέχωση, την οργάνωση και τη διοίκηση των βιβλιοθηκών.

Στόχος, λοιπόν, είναι η ανίχνευση του τρόπου οργάνωσης και στελέχωσης των βιβλιοθηκών της αρχαιότητας και ιδιαίτερα των Ρωμαϊκών βιβλιοθηκών για τις οποίες διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες. Οι δημόσιες βιβλιοθήκες της Ρώμης φαίνεται να ακολουθούν ένα ιεραρχικό σύστημα οργάνωσης και διοίκησης. Αρχικά, είναι γνωστό ότι η ανάθεση της ίδρυσης και της οργάνωσης της βιβλιοθήκης γινόταν από τον αυτοκράτορα σε έναν λόγιο της εποχής, ο οποίος διέθετε και ιδιωτική βιβλιοθήκη, για να γνωρίζει τον τρόπο επιλογής των βιβλίων και τη μέθοδο οργάνωσης και τακτοποίησής τους στην βιβλιοθήκη.

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η επιλογή του Ασίνιου Πωλλίωνα, στον οποίο ο Καίσαρας είχε αναθέσει την ίδρυση και την οργάνωση της πρώτης βιβλιοθήκης της Ρώμης στον Παλατίνο λόφο, αυτήν που αργότερα θα κατεδαφίσει ο Τραϊανός μαζί με ένα τμήμα του λόφου για να διαμορφώσει την ονομαζόμενη Αγορά του Τραϊανού. Επίσης ο Αύγουστος είχε αναθέσει στον απελεύθερο Γναίο Πομπήιο Μάκρο την οργάνωση της βιβλιοθήκης του ναού του Απόλλωνα στον Παλατίνο λόφο και στον απελεύθερο Γάιο Μαικίνα Μέλισσο, τον γραμματικό, την οργάνωση της βιβλιοθήκης της Στοάς της Οκταβίας.

Τον Γάιο Πομπήιο Μάκρο θα τον διαδεχτεί στην συνέχεια ο απελεύθερος Γάιος Ιούλιος Υγίνος, απελεύθερος του Αυγούστου, στο αξίωμα του διευθυντή. Ο Υγίνος είχε έντονα φιλολογικά ενδιαφέροντα και είχε συγγράψει αρκετές φιλολογικές μελέτες. Όλα αυτά τα πρόσωπα είχαν αναλάβει πρώτα το δύσκολο έργο της ίδρυσης της ανατεθείσας σε αυτούς βιβλιοθήκης και κατόπιν της διεύθυνσής της. Κατά την διάρκεια της δυναστείας των Κλαυδίων τα επιγραφικά ευρήματα μαρτυρούν ότι η διεύθυνση του συνόλου των βιβλιοθηκών της Αυτοκρατορίας ανατίθετο σ' ένα πρόσωπο που είχε αναλάβει κεντρικά την διοίκηση τους και έφερε τον τίτλο του επιτρόπου των βιβλιοθηκών, *procurator bibliothecarum*.

Ένα τέτοιο πρόσωπο ήταν ο Τιβέριος Ιούλιος Πάππος, Ρωμαίος πολίτης με Ελληνική καταγωγή, στο οποίο ανατέθηκε το αξίωμα του επόπτη όλων των Αυτοκρατορικών βιβλιοθηκών. Το ίδιο αξίωμα έφερε και ο Τιβέριος Κλαύδιος Σκίρτος, απελεύθερος του Αυγούστου. Ο Casson αναφέρει ότι ο Σκίρτος δεν ήταν κάποιος μορφωμένος της εποχής, όπως ήταν οι ιδρυτές των βιβλιοθηκών που προαναφέρθηκαν, αλλά ένας υπάλληλος της Ρωμαϊκής γραφειοκρατίας που κέρδισε την ελευθερία του εξαιτίας των υπηρεσιών του στον Αύγουστο.

Συμπεραίνει, λοιπόν, ότι στο αξίωμα του επιτρόπου των βιβλιοθηκών προωθήθηκαν και άτομα που έχαιραν της εύνοιας του εκάστοτε Αυτοκράτορα και επεδίωκαν με τις υπηρεσίες του να ανέλθουν στα αξιώματα της Ρώμης με απώτερο σκοπό την ανάληψη του καθήκοντος του επιτρόπου μιας επαρχίας. Οι άνδρες αυτοί προέρχονταν κυρίως από την τάξη των ιππέων. Την διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει η κλίμακα των αξιωμάτων που ανέλαβε σταδιακά ο Ευδαίμων Βαλέριος ο οποίος υπήρξε επίτροπος των βιβλιοθηκών και στη συνέχεια έγινε έπαρχος της Αιγύπτου. Ωστόσο, παρατηρείται ότι στη συνέχεια το καθήκον του επιτρόπου των βιβλιοθηκών ανατίθετο σε άνδρες της εποχής που προέρχονταν από υψηλά οικονομικά ή κοινωνικά στρώματα.

Τέτοια ονόματα σημαντικών ανδρών με τον αξίωμα του επιτρόπου των βιβλιοθηκών παραδίδονται από τις επιγραφές. Ο Διονύσιος Αλεξανδρινός, ο οποίος είχε υπάρξει και επικεφαλής στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας ήταν μορφωμένος άνδρας με έντονα πνευματικά ενδιαφέροντα ο οποίος διορίστηκε επίτροπος των βιβλιοθηκών κατά την διάρκεια της εξουσίας του Αδριανού. Επίσης, μαρτυρείται η ανάληψη διαφόρων καθηκόντων στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας από τον Λεύκιο Ιούλιο Βεστίνιο, ο οποίος στη συνέχεια ανέλαβε όμοια με τον Διονύσιο το αξίωμα του επιτρόπου των βιβλιοθηκών κατά την διάρκεια της διακυβέρνησης του Αδριανού.

Ακόμη, επιγραφή που βρέθηκε στην Ιπώνα, την γενέτειρα του Σουητώνιου, αποδεικνύει την ανάληψη του καθήκοντος του επιτρόπου των βιβλιοθηκών από τον ίδιο τον Σουητώνιο. Ένας ακόμη γνωστός άνδρας που ανέλαβε το αξίωμα του επιτρόπου των βιβλιοθηκών κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Αδριανού ήταν ο Άννιος Ποστούμιος. Κατά την διάρκεια της δυναστείας των Αντωνίων ο Μαικιανός ανέλαβε το καθήκον του επιτρόπου των βιβλιοθηκών. Ο Μαικιανός και ο Σουητώνιος αναφέρονται ως οι επιμελητές των λόγων του αυτοκράτορα με το χαρακτηριστικό χαρακτηρισμό *a studiis*, ενώ ο Διονύσιος και ο Βαλέριος ως υπεύθυνοι για τις επιστολές του αυτοκράτορα, *a epistulis*.

Υπεύθυνος τόσο για τους λόγους όσο και για τις επιστολές του αυτοκράτορα ήταν ο Βεστίνιος. Ο Houston, ο οποίος παρουσιάζει αναλυτικά ονόματα των ατόμων με τα αντίστοιχα καθήκοντά τους στις βιβλιοθήκες, διαπιστώνει ότι οι παραπάνω επίτροποι ήταν μορφωμένοι άνθρωποι της εποχής, οι οποίοι αποτέλεσαν επιλογή των αυτοκρατόρων όχι τόσο για την διοίκηση της βιβλιοθήκης, όσο για την παροχή συμβουλών στον Αυτοκράτορα, χαρακτηρίζοντάς τους ως επιστημονικούς συμβούλους.

Ο Casson υποστηρίζει ότι η κύρια αρμοδιότητα του επιτρόπου των βιβλιοθηκών ήταν η διεκπεραίωση οικονομικών και διοικητικών ζητημάτων που αφορούσαν την διαμόρφωση του προϋπολογισμού των εξόδων των βιβλιοθηκών (τις παραγγελίες, την προμήθεια των βιβλίων και την αποπληρωμή τους), την ομαλή λειτουργία των βιβλιοθηκών, καθώς και τον έλεγχο του περιεχομένου των συλλογών των βιβλίων. Για τους επιτρόπους των βιβλιοθηκών προβλεπόταν η καταβολή μισθού, ενώ δεν είναι γνωστό τι μισθό εισέπραττε το υπόλοιπο προσωπικό των βιβλιοθηκών.

Ο Blanck αναφέρει ότι ο επίτροπος της επαρχίας της Δακίας αποζημιωνόταν με διακόσιες χιλιάδες σηστέριους ενώ ο Άννιος Ποστούμιος, ο οποίος ήταν επίτροπος μόνο των βιβλιοθηκών του Αδριανού, αμειβόταν με εξήντα χιλιάδες σηστέριους. Σχετικά με την οικονομική διαχείριση των βιβλιοθηκών, μαρτυρείται το όνομα του Καλλίστρατου Βετούριου με τον γενικό τίτλο του επιτρόπου όλων των βιβλιοθηκών του Αυγούστου. Ο Houston σχολιάζει ότι ήταν ο πληρεξούσιος της διαχείρισης των οικονομικών πόρων του Αυτοκράτορα, ο οποίος εξασφάλιζε το απαραίτητο εκείνο πόσο για τα έξοδα των βιβλιοθηκών του Αυτοκράτορα.

Η απόδοση αυτού του γενικού τίτλου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν θα πρέπει να ανήκε στο προσωπικό της βιβλιοθήκης. Το υπόλοιπο προσωπικό της βιβλιοθήκης ήταν δούλοι, που αναλάμβαναν διαφορετικά καθήκοντα για την υλοποίηση όλων των εργασιών της βιβλιοθήκης. Αυτά τα καθήκοντα εκτελούνταν από διαφορετικούς δούλους, οι οποίοι στελέχωναν καθένα από τα δύο τμήματα των Ρωμαϊκών βιβλιοθηκών, της Ελληνικής και της Λατινικής γραμματείας, όπως φαίνεται από τις διασωθείσες επιγραφές. Οι επιγραφές αναφέρουν επίσης τον τίτλο του επιστάτη (*vilicus*), ο οποίος πιθανόν μεριμνούσε για την καθαριότητα και την συντήρηση του κτηρίου της βιβλιοθήκης.

Ο Houston παραθέτει την άποψη του Jesper Carlsen σχετικά με τα καθήκοντα του επιστάτη, ο οποίος υποστηρίζει ότι εφόσον η λέξη κυριολεκτικά σημαίνει τον διαχειριστή μιας περιουσίας, ο τίτλος αυτός υποδεικνύει τον άνθρωπο που διαχειρίζεται την περιουσία του αυτοκράτορα, μέρος της οποίας ήταν και η βιβλιοθήκη. Έτσι, λοιπόν, σύμφωνα με τον

Carlsen είτε θα επέπτευε την συγκεκριμένη εγκατάσταση της βιβλιοθήκης, είτε θα ήταν ο υπεύθυνος για την συντήρηση και την λειτουργία της, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα και την ευθύνη για την διανομή των διαφόρων εργασιών στους δούλους.

Το γεγονός ότι οι επιγραφικές μαρτυρίες προσδιορίζουν σε ποιο τμήμα, το ελληνικό ή το λατινικό, εργάζονταν οι δούλοι, οδηγούν τον Houston στο συμπέρασμα ότι οι δούλοι τοποθετούνταν είτε στο ελληνικό είτε στο λατινικό τμήμα της βιβλιοθήκης με βάση την γλώσσα που μιλούσαν. Επίσης, επειδή τα δύο τμήματα των βιβλιοθηκών πολλές φορές βρίσκονταν σε διαφορετικά σημεία, τοποθετούνταν διαφορετικοί δούλοι σε καθένα από αυτά, αφού δεν ήταν εφικτό να βρίσκονται ταυτόχρονα και στα δύο σημεία.

Ως επιστάτες αναφέρονται ο Άλκιμος, πιθανόν ο Ευτύχης, ο Σατουρνίνος, ο οποίος ήταν επιστάτης στο τμήμα της Λατινικής γραμματολογίας της βιβλιοθήκης, ο Μοντάνος Ιουλιανός και ο Ύμνος Αυρηλιανός, οι οποίοι ήταν επιστάτες στο Λατινικό τμήμα της βιβλιοθήκης της Οκταβίας. Επίσης, αναφέρεται το όνομα του Ονήσιμου²⁶⁰ ως επιστάτη στις Θέρμες. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτοί οι δούλοι εκτός από τον Ύμνο και τον Μοντάνο αναφέρονται ως μέλη του οίκου του Καίσαρα, αφού οι δούλοι των βιβλιοθηκών ορίζονταν από τον ίδιο τον Αυτοκράτορα και προέρχονταν από το ευρύτερο προσωπικό του Αυτοκρατορικού οίκου (*familia Ceasaris*).

Κατά τον Weaver στον Αυτοκρατορικό οίκο υπήρχαν δύο ομάδες δούλων, η μια που ασχολείτο με τις προσωπικές υπηρεσίες του αυτοκράτορα, ανάμεσα στις οποίες ήταν και η λειτουργία των Αυτοκρατορικών βιβλιοθηκών και η άλλη ομάδα που βοηθούσε τον Αυτοκράτορα στην εκτέλεση των καθηκόντων του ως δικαστή. Στη βιβλιοθήκη υπηρετούσε και γιατρός (*medicus a bibliothecis*), όπως παραδίδει μια επιγραφή, που φρόντιζε και για την υγεία των οικιακών δούλων, Ιατρός των βιβλιοθηκών ήταν και ο Υμέναιος, απελεύθερος του Κλαυδίου. Ένας ακόμη τίτλος που προκύπτει από τις σωζόμενες επιγραφές είναι ο τίτλος με την γενική περιγραφή επί της βιβλιοθήκης (*a bibliothecis*).

Βασίζόμενοι και στις γραπτές μαρτυρίες που παραδίδονται από τους διάφορους πνευματικούς της εποχής, με αυτό τον γενικό τίτλο πρέπει να περιγράφονται μια σειρά από καθήκοντα που εκτελούσαν οι δούλοι όμοια με εκείνα των δούλων των ιδιωτικών βιβλιοθηκών, αφού ο Αυτοκράτορας διέθετε και ιδιωτικές βιβλιοθήκες, το περιεχόμενο των οποίων μόνο οι φίλοι του Αυτοκράτορα μπορούσαν να επεξεργαστούν, όχι το ευρύτερο κοινό της Ρώμης. Ανάμεσα σ' αυτούς, λοιπόν, ήταν οι κλητήρες που έφερναν το βιβλίο στον επισκέπτη της βιβλιοθήκης και το τοποθετούσε ξανά στο χώρο προέλευσής του, μεριμνώντας για την γενικότερη τακτοποίηση των ραφιών ή των ντουλαπιών.

Αυτό προκύπτει από την προσωπική μαρτυρία που του Γέλλιου, ο οποίος επισκεπτόμενος την βιβλιοθήκη του Τραϊανού και αναζητώντας ένα συγκεκριμένο βιβλίο βρήκε τα διατάγματα των παλαιών πραιτόρων. Σε άλλο σημείο αναφέρει ότι ενώ καθόταν στην βιβλιοθήκη του Τιβέριου μαζί με άλλους φίλους του, τους έφεραν τυχαία ένα βιβλίο του Μάρκου Κάτωνα Νέπωτα. Επίσης, με τον γενικό τίτλο επί της βιβλιοθήκης πρέπει να προσδιορίζονταν εκείνοι που φρόντιζαν για την συντήρηση των βιβλίων, ιδιαίτερα των παπύρων, οι οποίοι εξαιτίας του ευπαθούς υλικού τους μπορούσαν να φθαρθούν από την κακή χρήση τους.

Αρκετά ονόματα αναφέρονται με την γενική περιγραφή "ἐπὶ τῆς βιβλιοθήκης", χωρίς να προσδιορίζονται τα συγκεκριμένα καθήκοντά τους. Από το σύνολο των γραπτών μαρτυριών που διαθέτουμε, μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι κάποια από τα καθήκοντα που θα εκτελούσαν οι δούλοι στις βιβλιοθήκες θα πρέπει να είχαν σχέση με την συντήρηση και την τακτοποίηση των βιβλίων σε αυτές, ανάλογα με τα καθήκοντα των δούλων στις βιβλιοθήκες του Κικέρωνα, όπως θα αναφερθεί στην συνέχεια.

Με αυτόν τον τίτλο παραδίδονται τα ονόματα του Καλλισθένη, ο οποίος ήταν δούλος του Καίσαρα και στελέχωνε το λατινικό τμήμα της βιβλιοθήκης του ναού του Απόλ-

λωνα, το όνομα του Διοπίθη, ο οποίος όμοια με τον Καλλισθένη εργαζόταν στο Λατινικό τμήμα της βιβλιοθήκης του ναού του Απόλλωνα. Στο τμήμα της Ελληνικής γραμματολογίας της βιβλιοθήκης της Οκταβίας εργαζόταν ο Λάρυξ. Ο Απολλώνιος, ο Αλέξανδρος, ο οποίος ήταν δούλος του Καλιγούλα και εργαζόταν στο ελληνικό τμήμα της βιβλιοθήκης του ναού του Απόλλωνα, και ο Αντίοχος, δούλος του Κλαύδιου, ο οποίος πρόσφερε τις υπηρεσίες του στο Λατινικό τμήμα της βιβλιοθήκης του ναού του Απόλλωνα.

Προέρχονταν από τον οίκο του Καίσαρα και συγκαταλέγονται σε εκείνους που οι επιγραφές τους αποδίδουν το τίτλο "ἐπὶ τῆς βιβλιοθήκης" (a bibliothecis). Ο κατάλογος με τα ονόματα όσων είχαν αναλάβει αυτό το αξίωμα συμπληρώνεται με το όνομα πιθανόν του Χάρωπα, του Φέστου, του Λιβεράλη, ο οποίος εργαζόταν στο λατινικό τμήμα της βιβλιοθήκης του ναού του Απόλλωνα, ενώ στην βιβλιοθήκη της Οκταβίας παραδίδεται το όνομα του Σοτήριχου και του Φιλόξενου, ο οποίος εργαζόταν στο ελληνικό τμήμα αυτής, αλλά δεν είναι γνωστό σε ποια βιβλιοθήκη εργαζόταν ο Ινκέρτος.

Δεν είναι γνωστό αν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο που αναφέρεται με το ίδιο όνομα να φροντίζει για τα καθίσματα στην βιβλιοθήκη του ναού του Απόλλωνα. Ωστόσο, πρόκειται για μια χρήσιμη πληροφορία η οποία συνυφαίνει την εικόνα για την στελέχωση των βιβλιοθηκών, όπου τα καθίσματα θα χρησίμευαν για τους επισκέπτες της βιβλιοθήκης και την διευκόλυνσή τους στην ανάγνωση των παπύρων. Ένας Ινκέρτος αναφέρεται από τον Γέλλιο να εργάζεται στην βιβλιοθήκη του Τιβέριου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τίτλος του βιβλιοθηκάριου (bibliothecarius). Ο βιβλιοθηκάριος πρέπει να ήταν ο επικεφαλής όλου του υφιστάμενου προσωπικού μιας βιβλιοθήκης. Ως βιβλιοθηκάριος αναφέρεται ο Ινκέρτος.

Αποκαλυπτικό για την σημασία που έδειχναν οι αυτοκράτορες στις βιβλιοθήκες είναι το περιεχόμενο μιας σωζόμενης επιγραφής από την βιβλιοθήκη του Τραϊανού, σύμφωνα με την οποία οι υπάλληλοι της βιβλιοθήκης δεσμεύονται με όρκο να μην απομακρυνθεί κανένα βιβλίο από τον χώρο της βιβλιοθήκης, στοιχείο το οποίο πιστοποιεί την χρήση των βιβλίων εντός των βιβλιοθηκών και όχι των δανεισμών τους. Επίσης, μια ακόμα μαρτυρία αποτελεί η επιστολή του Μάρκου Αυρήλιου προς τον δάσκαλό του Φρόντο, όπου εκφράζει τη χαρά του που έχει στην κατοχή του κάποια βιβλία, τα οποία δεν θα μπορούσε να εντοπίσει ο δάσκαλός του, παρά μόνο αν πείσει ή αν δωροδοκήσει τον βιβλιοθηκάριο της βιβλιοθήκης του Τιβέριου.

Η προαναφερθείσα επιγραφή είναι η μοναδική πληροφορία που διαθέτουμε για το ωράριο λειτουργίας της βιβλιοθήκης. Η έλλειψη άλλων μαρτυριών για τον τρόπο λειτουργίας αλλά και την οργάνωση των βιβλιοθηκών δεν μας επιτρέπει την εξαγωγή πιο βέβαιων συμπερασμάτων, αρκούν όμως για τον σχηματισμό μιας σαφούς εικόνας σχετικά με τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας αυτών. Ανάλογες πληροφορίες τόσο για το ενδιαφέρον όσο και για την μέριμνα της οργάνωσης των ιδιωτικών βιβλιοθηκών αντλούμε από διάφορες γραπτές μαρτυρίες. Χρήσιμες είναι οι πληροφορίες που παραδίδει ο Κικέρωνας στις επιστολές του προς τον φίλο του τον Αττικό, ο οποίος τον βοήθησε για την οργάνωση των βιβλιοθηκών του, ο Πλίνιος ο Νεότερος και ο βιογράφος Νέπωτας.

Οι δούλοι που απασχολούνταν στις ιδιωτικές βιβλιοθήκες ονομάζονταν *servi litterari*, ενώ οι μορφωμένοι δούλοι αναλάμβαναν καθήκοντα που απαιτούσαν γνώσεις. Ο Κικέρωνας αναφέρει σε μία από τις επιστολές του ότι οι δούλοι του κατάφεραν μετά βίας να τελειώσουν το ένα αντίγραφο του βιβλίου του "Περὶ τῶν ὀρίων τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ", ενώ αλλού κάνει λόγο για τους δούλους που ήταν αρμόδιοι για την αντιγραφή των βιβλίων (*librarii*). Ο Νέπωτας αναφέρει ότι ο Αττικός διέθετε πολλούς δούλους για να αντιγράφουν βιβλία. Μία ακόμη αρμοδιότητα των δούλων ήταν η συντήρηση και συγκόλληση των φθαρμένων παπύρων.

Ο Κικέρωνας με επιστολή του ζητά από τον Αττικό να του στείλει κάποιους από τους δικούς του δούλους, για να βοηθήσουν στα κολλήματα των παπύρων αλλά και σε άλλες δουλειές υπό την επίβλεψη του δικού του δούλου, του Τυραννίωνα. Ταυτόχρονα του ζητά οι δούλοι που θα στείλει να του προσκομίσουν λίγη περγαμηνή, για να φτιάξουν τις ετικέτες των βιβλίων. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι κάποιοι μορφωμένοι δούλοι, όπως εδώ ο Τυραννίων, αναλάμβαναν την επίβλεψη της συντήρησης της βιβλιοθήκης, την τακτοποίηση και την οργάνωση των βιβλίων στα ράφια.

Η προσφορά αυτή των δούλων ήταν πολύ σημαντική, γεγονός που παραδέχεται και ο Κικέρωνας. Επίσης, γνωρίζουμε από γραπτές πηγές την ύπαρξη των δούλων ως αναγνωστών, δηλαδή εκείνων που διάβαζαν στον κύριο τους κάποια αποσπάσματα κατά τη διάρκεια του λουτρού του, ή πριν αποκοιμηθεί ή απάγγελαν στους παρευρισκόμενους στα δείπνα που παρέθετε ο κύριός τους.

ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗ BYZANTINΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μετά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας καταστράφηκαν πολλά βιβλία από τις βιβλιοθήκες. Οι λόγοι για τους οποίους το βιβλίο δεν διακινήθηκε στους ρυθμούς των προηγούμενων χρόνων αναζητούνται στην προσπάθεια της Εκκλησίας να επιβάλει τη Χριστιανική θρησκεία, εξοβελίζοντας έργα που θεώρησε ειδωλολατρικά. Τα κέντρα πώλησης των βιβλίων στον Ρωμαϊκό κόσμο έπεσαν σε αδράνεια και η υψηλή τιμή πώλησης της περγαμηνής μείωσε τον ρυθμό κατασκευής βιβλίων. Οι διπλοβιβλιοθήκες του Ελληνορωμαϊκού κόσμου συνέχισαν μέχρι τον 5ο και 6ο αιώνα μ.Χ. Έδωσαν τη θέση τους στις Χριστιανικές βιβλιοθήκες (*bibliothecae sacrae* ή *bibliothecae christianae*).

ΟΙ BYZANTINEΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Πρώτες Χριστιανικές Βιβλιοθήκες

Οι πρώτες Χριστιανικές κοινότητες είχαν ενοριακές βιβλιοθήκες με βιβλία θεολογικά για την υποστήριξη της πίστης, όπως στην ενορία της Ρώμης και των Ιεροσολύμων.

Από τις γνωστές βιβλιοθήκες που εμφανίζονται στους πρώτους Χριστιανικούς χρόνους είναι η βιβλιοθήκη που ίδρυσε στα Ιεροσόλυμα τον 3ο αιώνα μ.Χ. ο επίσκοπος Αλέξανδρος. Η βιβλιοθήκη στην παραλιακή πόλη της Παλαιστίνης την Καισάρεια ήταν γνωστή μαζί με τη σχολή της. Ιδρυτής ήταν ο Ωριγένης, ο πιο σημαντικός χριστιανός θεολόγος της εποχής, που από το 231 μ.Χ. μετακόμισε από την Αλεξάνδρεια στην Καισάρεια.

Το έργο του Ωριγένη Εξαπλά είναι μια εξάστηλη έκδοση της Βίβλου με το Εβραϊκό κείμενο μεταφρασμένο σε πέντε γλώσσες. Το έργο αυτό προϋποθέτει για τον συγγραφέα τη χρήση βιβλιοθήκης με κέντρο αντιγραφών, καλλιγράφων και διορθωτών. Η βιβλιοθήκη άκμασε την εποχή του πρεσβυτέρου Παμφίλου (309 μ.Χ.) όταν η βιβλιοθήκη είχε 30.000 ρόλους και στη συνέχεια στην εποχή του Ευσέβιου που έγραψε την Εκκλησιαστική Ιστορία. Ο Ευσέβιος πήρε παραγγελία από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο να ετοιμάσει στο αντιγραφικό εργαστήριο 50 αντίγραφα της Βίβλου για τις εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης.

Τον 4ο αιώνα μ.Χ. επί επισκόπου Ευζώιου μεταγράφηκαν πολλοί παπύρινοι κύλινδροι σε περγαμηνούς κώδικες για τη διάσωσή τους. Η βιβλιοθήκη της Καισάρειας ήταν εξίσου σημαντική για την εποχή της όσο η βιβλιοθήκη και του Μουσείου της Αλεξάνδρειας και επέζησε μέχρι το 637 μ.Χ., όταν κατέλαβαν οι Άραβες την Παλαιστίνη.

Οι Βιβλιοθήκες της Κωνσταντινούπολης

Το 330 μ.Χ. ο Αυτοκράτορας Κωνσταντίνος μετέφερε την πρωτεύουσα του ανατολικού τμήματος της Αυτοκρατορίας στη Νέα Ρώμη, στον μυθό του Κερατίου Κόλπου, στην πόλη που πήρε το όνομά του. Μετατοπίστηκε ταυτόχρονα το κέντρο του Ελληνορωμαϊκού πολιτισμού στην Ανατολή και άρχισε να αναπτύσσεται γραμματεία με βάση τον Χριστιανισμό. Η πρώτη μεγάλη Αυτοκρατορική ή παλατινή βιβλιοθήκη στην Κωνσταντινούπολη φαίνεται ότι κτίστηκε επί αυτοκρατορίας του Κωνσταντίου Β', γιου του Κωνσταντίνου τον 4ο αιώνα.

Ο Θεμίστιος αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος Β' συγκρότησε συνεργείο με καλλιγράφους για να αντιγράψουν και να διασώσουν από την εξαφάνιση τα έργα της Ελληνικής γραμματείας που ήταν σκορπισμένα σε ιδιωτικές συλλογές. Πλάι στα Ελληνικά και Λατινικά συγγράμματα άρχισε να αναπτύσσεται τμήμα με τη χριστιανική γραμματεία, ενώ διέθετε τοπογραφικό και θεματικό κατάλογο. Ο διάδοχος του Κωνσταντίου Αυτοκράτορας Ιουλιανός έκτισε βιβλιοθήκη, που ήταν ανοικτή στο κοινό, χωρίς να είμαστε σίγουροι αν ήταν ιδιωτική ή η Αυτοκρατορική. Το 372 μ.Χ. ο Αυτοκράτορας Ουάλης πρότεινε να προσληφθούν βιβλιοθηκάριοι *condicionales* για τη διαφύλαξη και διατήρηση των Ελληνικών και Λατινικών κωδίκων.

Η Αυτοκρατορική βιβλιοθήκη κάηκε από πυρκαϊά το 473, όταν το περιεχόμενό της ανέρχονταν σε 120.000 βιβλία κυρίως περγαμηνοί κώδικες. Μετά την πυρκαϊά ιδρύθηκε νέα βιβλιοθήκη, η οποία κατά τον Μιχαήλ Γλυκά είχε 36.500 τόμους με έργα της ύστερης αρχαιότητας και θεολογικά. Το 726 επί Λέοντος του Ισαύρου καταστράφηκε ξανά. Η Αυτοκρατορική βιβλιοθήκη αναφέρεται επί Λέοντος του Αρμενίου (813 - 820 μ.Χ.) και μέσα από περιπέτειες επέζησε περίπου μέχρι το 1453. Ο Αυτοκράτορας Ιουστινιανός διέταξε να κλείσουν οι φιλοσοφικές σχολές της Αθήνας ως ειδωλολατρικές και το 529 έκλεισε την Ακαδημία του Πλάτωνος.

Έτσι ανακόπηκε η πορεία της αναγέννησης του πολιτισμού και της παιδείας που άρχισε με τον Κωνσταντίνο και τον Ιουλιανό. Κατά τους αιώνες 6ο - 9ο με τις πολιτικές έριδες και την εικονομαχία, το βιβλίο οδηγήθηκε σε παρακμή. Η νομοθεσία των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων (Θεοδόσιος 438 και Ιουστινιανός 529) γράφτηκε σε περγαμηνούς κώ-

δικες, συνήθεια που μεταφέρθηκε από τη Ρώμη. Για την υποστήριξη των φοιτητών και καθηγητών ιδρύθηκε η βιβλιοθήκη του Οικουμενικού Διδασκαλείου ή Ακαδημίας ή Παιδευτηρίου της Κωνσταντινούπολης που στεγάζονταν στο Τετραδίσιον Οκτάγωνον μαζί με το πανεπιστήμιο και επέζησε μέχρι τον Μεσαίωνα.

Μετά το 425 μεταφέρεται από το Οκτάγωνο στο Καπιτώλιο και αργότερα επέστρεψε στον ίδιο χώρο, ενώ το 532 επί Ιουστινιανού δεν γίνεται λόγος για τη βιβλιοθήκη αυτή. Καταγράφεται επίσης η ύπαρξη της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης (617 - 618) στα κτήρια του Πατριαρχείου της Κων/πολης, με ιδρυτή τον Πατριάρχη Θωμά Α' με βιβλία εκκλησιαστικού δικαίου. Βιβλιοθήκες υπήρχαν επίσης στα Πατριαρχεία Αλεξανδρείας, Ιεροσολύμων, Ρώμης, Αντιόχειας και Νικομήδειας. Από τον 5ο αιώνα με την ανάπτυξη της χριστιανικής γραμματείας μέσα από τα συγγράμματα των Πατέρων της Εκκλησίας καθίσταται αναγκαία η ίδρυση άλλου είδους βιβλιοθηκών των μοναστηριακών σε εκκλησίες και μοναστήρια.

Μοναστηριακές Βιβλιοθήκες

Από τον 4ο αιώνα μ.Χ. ο Παχώμιος (πέθανε το 346 μ.Χ.) στην Αίγυπτο, ιδρυτής του μοναχισμού, όρισε τους κανόνες της μοναστικής ζωής, καθιερώνοντας τη μοναστηριακή βιβλιοθήκη. Η μελέτη ήταν υποχρεωτική για τους μοναχούς. Κάθε μοναχός έπαιρνε το πρωί ένα χειρόγραφο βιβλίο από τα χέρια του secundus, το οποίο έπρεπε να διαβάσει και να επιστρέψει μέχρι τη δύση του ηλίου. Προβλέπονταν κανόνες για τη σωστή μεταχείριση των βιβλίων. Το τυπικό του Παχωμίου επεκτάθηκε σε μοναστήρια στην Παλαιστίνη, Μεσοποταμία και Μικρά Ασία. Ο μοναχισμός ήλθε στην Κωνσταντινούπολη από τη Συρία.

Το 382 μ.Χ. ιδρύθηκε το πρώτο μοναστήρι, ενώ τον 5ο και 6ο αιώνα άκμαζαν τα μοναστήρια με την υποστήριξη των Αυτοκρατόρων. Η Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά ήταν το παλαιότερο κέντρο της χριστιανοσύνης που ίδρυσε ο Ιουστινιανός τον 6ο αιώνα, με πλούσια βιβλιοθήκη σε έργα Χριστιανών, Εθνικών και αιρετικών συγγραφέων. Παράδειγμα επιφανούς έργου που σώθηκε στις μέρες μας είναι ο Codex Sinaiticus που περιέχει την Παλαιά και Καινή Διαθήκη και τα Απόκρυφα Ευαγγέλια. Ωστόσο σε κάθε μοναστήρι υπήρχαν τρία είδη βιβλιοθηκών:

α) Η βιβλιοθήκη του καθολικού. Η κύρια βιβλιοθήκη του μοναστηριού με λειτουργικά βιβλία.

β) Η αρχαιακή βιβλιοθήκη. Η πρώτη αρχαιακή βιβλιοθήκη για την οποία έχουμε ασφαλείς πληροφορίες είναι της Μονής των Ακοιμήτων στην Κωνσταντινούπολη, που ιδρύθηκε το 420. Διέθετε βιβλιοθήκη με Συνοδικές Αποφάσεις και βιβλία για το χριστολογικό θέμα.

γ) Η προσωπική βιβλιοθήκη των μοναχών. Ορισμένοι μοναχοί διατηρούσαν στις μονές τις δικές τους συλλογές βιβλίων. Αυτοί ήταν κάποιοι λόγιοι ηγούμενοι ή σημαντικοί λαϊκοί που ακολούθησαν τον μοναχικό βίο προσκομίζοντας τις βιβλιοθήκες τους στα μοναστήρια.

Για την οργάνωση των μοναστηριακών βιβλιοθηκών της περιόδου αυτής δεν έχουμε γενικευμένους κανόνες και τυπικό που να διέπουν την λειτουργία τους, εκτός από το παράδειγμα της Μονής Στουδίου. Η λειτουργία της μοναστηριακής βιβλιοθήκης στην πορεία της ιστορίας της ήταν συνάρτηση της προσωπικότητας και της μόρφωσης του ηγουμένου. Είχε και κοσμικό χαρακτήρα, αλλά και αντιγραφική δραστηριότητα. Γενικά στα μοναστήρια αυτά διατηρήθηκε ο βιβλιακός πλούτος του βυζαντινού πολιτισμού σε θέματα λειτουργικά, έργα των Πατέρων της Εκκλησίας, βίους αγίων, αλλά και γραμματικά, ιστορικά, ποιητικά της κλασικής αρχαιότητας.

Το 825 ο Θεόδωρος Στουδίτης στη Μονή Στουδίου κατέγραψε νέους κανόνες για τη μοναστική ζωή. Περιέγραφε τα καθήκοντα του βιβλιοθηκονόμου. Ο Θεόδωρος έδινε σημασία στη συστηματική μελέτη και καλλιγραφία ως καθήκον των μοναχών. Ίδρυσε βιβλιογραφικό εργαστήριο για αντιγραφές βιβλίων και φρόντισε για τη μόρφωση των μοναχών της Μονής. Οκτώ άρθρα από τους κανόνες που θέσπισε αφορούσαν την πειθαρχία στο αντιγραφικό εργαστήριο με διευθυντή τον πρωτοκαλλιγράφο, ενώ τιμωρούνταν όποιος παραποιούσε το κείμενο που αντέγραφε. Υπεύθυνος για τα βιβλία ήταν ο βιβλιοφύλαξ.

Υπήρχε δανεισμός βιβλίων από το πρωί ως το βράδυ, ενώ προβλέπονταν τιμωρίες για όποιον δεν φρόντιζε για την καλή κατάσταση του βιβλίου που είχε δανειστεί και για όποιον δεν το επέστρεφε. Κυρώσεις επιβάλλονταν στον βιβλιοφύλακα που άφηνε ατάκτως στοιβαγμένα βιβλία, δεν τα τακτοποιούσε και δεν τα ξεσκόνιζε. Κατά την περίοδο της Εικονομαχίας ο εικονομάχος Πατριάρχης Ιωάννης ο Γραμματικός (9ος αιώνας) προξένησε αναστάτωση στις μοναστηριακές βιβλιοθήκες. Αναζητούσε παλιά βιβλία από μοναστήρια και εκκλησίες, τα οποία συγκέντρωσε στο παλάτι, για να εντοπίσει κείμενα που να υποστηρίζουν την καταδίκη των εικόνων.

Δεν γνωρίζουμε όμως τα είδη των βιβλίων που συγκέντρωσε. Αυτές οι ανακατατάξεις αποθάρρυναν περαιτέρω τη μελέτη, διάδοση και αναπαραγωγή των βιβλίων. Από τον 10ο αιώνα ακμάζει η μονή στο όρος Λάτμος κοντά στη Μίλητο, όπου ο όσιος Χριστόδουλος συγκρότησε βιβλιοθήκη, η οποία αργότερα αποτέλεσε την αρχική συλλογή της βιβλιοθήκης στη Μονή του Αγίου Ιωάννη στην Πάτμο. Το Άγιο Όρος από τον 10ο αιώνα επισκίασε με το μέγεθος των βιβλιοθηκών του τα υπόλοιπα μοναστικά κέντρα.

Ήδη από τον 9ο αιώνα στο Άγιο Όρος υπήρχαν σχολές αναπαραγωγής χειρογράφων σε αντιγραφικά εργαστήρια, αρχικά για τις λειτουργικές ανάγκες των μονών και αργότερα για εκπαιδευτικούς αλλά και εμπορικούς λόγους. Η αντιγραφή κωδίκων περιλαμβάνονταν στα καθήκοντα των μοναχών. Σήμερα οι βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους περιλαμβάνουν χειρόγραφα, αρχαιακό υλικό για την ιστορία των μονών, πατριαρχικά έγγραφα και έντυπα βιβλία. Τα βιβλία αυτά προέρχονται από το τυπογραφείο του Νικολάου Γλυκέως, που ιδρύθηκε το 1670 στη Βενετία.

Άλλες Βιβλιοθήκες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και Σημαντικά Σχετικά Γεγονότα

Δεν διαθέτουμε αρκετές πληροφορίες για τη λειτουργία των ιδιωτικών βιβλιοθηκών. Χριστιανοί και Εθνικοί συγγραφείς αλλά και επιφανείς λόγιοι διατηρούσαν τις δικές τους ιδιωτικές συλλογές βιβλίων. Ο Λιβάνιος (314 - 393), εγγράμματος σοφιστής και ρητοροδιδάσκαλος είχε πλούσια βιβλιοθήκη, οργανωμένη ως αντιγραφικό κέντρο. Οι μαθητές του Γρηγόριος ο Νύσσης, Ιωάννης ο Χρυσόστομος και ο Μέγας Βασίλειος διατηρούσαν προσωπικές συλλογές. Μάλιστα ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος θεωρούσε ότι το βιβλίο ήταν ισχυρό όπλο και το κάημιμό του συνιστούσε ύβρη προς τον Θεό.

Επέκρινε όσους ήθελαν να καλλωπίζονται με ενδύματα και δεν φρόντιζαν για την απόκτηση και ανάγνωση βιβλίων, τα οποία θεωρούσε «φάρμακα της ψυχής». Στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν βιβλιοπωλεία και το εμπόριο βιβλίων από τον 6ο αιώνα είχε συγκεντρωθεί κοντά στα εκπαιδευτήρια και τη βιβλιοθήκη που είχε οικοδομήσει ο Ιουλιανός, ίσως και κοντά στο αντιγραφικό εργαστήριο που ίδρυσε ο Κωνσταντίνος Β'. Τον 8ο αιώνα υπήρχε μια μεγάλη βιβλιοθήκη με 36.500 τόμους στα ανάκτορα που ίσως περιείχε προσωπικά βιβλία των Αυτοκρατόρων. Από το τέλος του 8ου και τις αρχές του 9ου αιώνα συντελείται μια μεγάλη αλλαγή.

Η μεγαλογράμματη γραφή μετατρέπεται σε μικρογράμματη, ενώ λίγο αργότερα εισάγεται το χαρτί ως γραφική ύλη και αντικαθιστά την περγαμηνή και τον παλαιότερο πάπυρο. Αυτή η αλλαγή συντέλεσε στη μείωση του αριθμού των σελίδων, επειδή τα κεφαλαία γράμματα καταλάμβαναν μεγαλύτερο χώρο. Εισάγεται επίσης η στίξη, ο τονισμός και ο χωρισμός των λέξεων και ταυτόχρονα αρχίζει η μεταγραφή των κειμένων στη μικρογράμματη γραφή. Το πρώτο χάρτινο χειρόγραφο στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία χρονολογείται το 1052, το χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Μονομάχου για τη Λαύρα. Το πρώτο χρονολογημένο Αραβικό χειρόγραφο σε χαρτί είναι του 866.

Τον 9ο αιώνα ο Πατριάρχης Φώτιος συνέταξε μεταξύ άλλων το σπουδαίο έργο του Βιβλιοθήκη ή Μυριόβιβλος, που κατέχει σημαντική θέση στην ιστορία του Ουμανισμού. Πρόκειται για καταγραφή με σχόλια ενός corpus συγγραμμάτων και είναι το μόνο έργο φιλολογικής ιστορίας που έχουμε από το Βυζάντιο. Ο πλήρης τίτλος του έργου είναι: «Απογραφή και συναρίθμησης των ανεγνωσμένων ημίν βιβλίων ως εις κεφαλαιώδη διάγνωσιν ο ηγαπημένος ημών αδελφός Ταράσιος εξητήσατο' έστι δε ταύτα είκοσι δεόντων εφ' ενί τριακόσια». Η Βιβλιοθήκη χωρίζεται σε 279 κεφάλαια (κώδικες). Σε καθένα σχολιάζει το θέμα ενός Χριστιανικού ή ειδωλολατρικού έργου.

Στα 122 ειδωλολατρικά ή κοσμικά έργα περιλαμβάνονται έργα ιστορικά, ρητορικά, μυθιστορηματικά, ενώ λιγότερα είναι τα ποιητικά και φιλοσοφικά έργα. Ο ίδιος ο Φώτιος διατηρούσε πλούσια βιβλιοθήκη εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα τόσο της θύραθεν παιδείας όσο και της χριστιανικής γραμματείας. Το εύρος του έργου του αποδεικνύει ότι θα είχε πρόσβαση σε μεγάλη βιβλιοθήκη. Τον 10ο αιώνα η συγγραφική δραστηριότητα του Κωνσταντίνου Ζ' του Πορφυρογέννητου γέννησε τον εγκυκλοπαιδισμό με κατ' εξοχήν δημιούργημα το λεξικό του Σουίδα με χιλιάδες λήμματα σε αλφαβητική σειρά για να καλύψει τις ανάγκες των μορφωμένων ανθρώπων.

Ο Κωνσταντίνος Ζ' εμπλούτισε τις συλλογές της Αυτοκρατορικής βιβλιοθήκης και ίδρυσε δημόσιες βιβλιοθήκες στην πρωτεύουσα. Για την εποχή των Κομνηνών έχουμε διακίνηση του βιβλίου και βιβλιοθήκες, τις οποίες φαίνεται ότι χρησιμοποίησαν συγγραφείς όπως η Άννα Κομνηνή (1083 - 1147) για να γράψει την Αλεξιάδα και ο Ιωάννης Τζέτζης (1110 - 1185), διευθυντής κάποιας σχολής στην Κωνσταντινούπολη για να γράψει το έργο του Ιστορία με αποσπάσματα από αρχαίους και Βυζαντινούς συγγραφείς. Τον 12ο αιώνα στις σημαντικές ιδιωτικές βιβλιοθήκες αναφέρεται εκείνη του βιβλιόφιλου Ευσταθίου, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

Το 1204 με την επέλαση των Σταυροφόρων Χριστιανών καταστράφηκαν οι περισσότερες βιβλιοθήκες από πυρκαϊές και λεηλασίες. Μετά το 1204 συγκροτήθηκαν τρία κράτη:

- Το κράτος των Κομνηνών με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα.
- Το δεσποτάτο της Ηπείρου.
- Το κράτος της Νίκαιας, ως νόμιμος κληρονόμος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ο Αυτοκράτορας Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης (1222 - 1254) ίδρυσε βιβλιοθήκη στη Νίκαια. Ο διάδοχός του Θεόδωρος Β' Λάσκαρης (1254 - 1258) ίδρυσε σχολή που είχε δημόσια δανειστική βιβλιοθήκη και επί Μιχαήλ Παλαιολόγου το 1261 επανασυστάθηκε η Αυτοκρατορική βιβλιοθήκη. Η δεινή οικονομική κατάσταση στην οποία περιήλθε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία μετά τις Σταυροφορίες κατέστησε το βιβλίο είδος πολυτελείας. Ήδη από τον 10ο αιώνα η περγαμηνή που προερχόταν από τη Μικρά Ασία, είχε υψηλό κόστος και άρχισε να σπανίζει. Αλλά και ο βαμβύκινος χάρτης (από την πόλη Βαμβύκη κοντά στον Ευφράτη ποταμό) δεν είχε ιδιαίτερα διαδοθεί. Επομένως ήταν ακριβός προτού το χαρτί διαδοθεί ευρέως στη Δύση.

Αποτέλεσμα αυτών ήταν να αυξηθεί το κόστος της αντιγραφής, αλλά και οι αντιγραφείς έπαιρναν υψηλές αμοιβές. Μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1261 ορισμένα μοναστήρια χρησιμοποιούνταν ως κέντρα ανωτέρων σπουδών με σημαντικές βιβλιοθήκες, όπως η Μονή του Ακαταλήπτου που ιδρύθηκε το 1270, όπου δίδαξε και ο Μάξιμος Πλανούδης. Στην Αυτοκρατορική Μονή της Χώρας ιδρύθηκε σπουδαία βιβλιοθήκη. Η βιβλιοθήκη στεγαζόταν σε χωριστό κτήριο όπου είχαν συγκεντρωθεί βιβλία από πολλά μέρη της Αυτοκρατορίας και είχαν καταλογογραφηθεί.

Για τη συντήρηση και διαφύλαξη των βιβλίων ο Μάξιμος Πλανούδης έκανε την πρόταση ο βιβλιοφύλακας να λογοδοτεί στον πρωτοβεστιάριο ή απευθείας στον Αυτοκράτορα για να έχει μεγαλύτερες ευθύνες και να διασφαλίζεται η συντήρηση των βιβλίων. Ο Θεόδωρος Μετοχίτης συνέχισε το έργο του προκατόχου του και κατόρθωσε να διατηρηθεί η βιβλιοθήκη ανέπαφη. Η Μονή του εν τη Πέτρα λειτούργησε ως ανώτερο πνευματικό ίδρυμα με σχολές και ονομάστηκε Καθολικό Μουσείον. Εκεί δίδαξε μεταξύ άλλων ο Γεώργιος Σχολάριος που διετέλεσε πρύτανης (1425 - 1448).

Προς το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η αναγέννηση των γραμμάτων συνεχίζεται στη Δύση, κυρίως στην Ιταλία με τη μεταφορά βιβλίων, κωδίκων και λογίων. Σημαντικός ήταν ο ρόλος των μοναστηριακών βιβλιοθηκών για τη διάσωση του Βυζαντινού πολιτισμού. Οι Βυζαντινοί υπήρξαν οι θεματοφύλακες της κλασικής Ελληνικής γραμματείας, της αρχαίας Ελληνικής σκέψης, αλλά και πρωτοπόροι του ανθρωπιστικού κινήματος. Έχουμε απεικονίσεις των Ευαγγελιστών κατά τη συγγραφή των Ευαγγελίων τους με παράσταση βιβλίων, αλλά όχι μοναχών ή λαϊκών βιβλιογράφων.

Ομοιότητες - Διαφορές Μεταξύ των Βιβλιοθηκών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και στη Δύση

Χωρίς να αναφερθούμε στην περιγραφή των βιβλιοθηκών της Δύσης και μάλιστα των μοναστηριακών βιβλιοθηκών, θα παραθέσουμε σύντομα ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των βιβλιοθηκών στην Ανατολή και στη Δύση από τον 6ο αιώνα μ.Χ.

Ομοιότητες:

- Το βιβλίο περνά κυρίως στα χέρια του κλήρου.
- Οι μοναστηριακές βιβλιοθήκες είναι σημαντικά κέντρα αναπαραγωγής βιβλίων.
- Γίνονται πνευματικές κινήσεις για την επανεκτίμηση των κλασικών κειμένων.
- Μετά την ανάσχεση της διακίνησης του βιβλίου κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, παρουσιάζεται εντυπωσιακή διακίνηση του βιβλίου στους κοσμικούς κύκλους.

Διαφορές:

- Το Βυζάντιο διατήρησε ζωντανή την Ελληνική παιδεία σε όλη την πορεία του δημιουργώντας προϋποθέσεις για τη διακίνηση του βιβλίου. Στη Δύση ο εκπολιτισμός ημι-βαρβάρων λαών καθυστέρησε την εξέλιξη της παιδείας.
- Στο Βυζάντιο τα πρώτα ανώτερα πνευματικά ιδρύματα στεγάζονται σε μοναστηριακά κέντρα. Αντίθετα στη Δύση επικρατούν οι σχολές των καθηδρικών ναών που από τον 12ο αιώνα αντικαθίστανται από πανεπιστημιακά ιδρύματα.
- Στο Βυζάντιο επικρατεί ο θεσμός της διπλοβιβλιοθήκης μέχρι τον 7ο αιώνα, αλλά η Ελληνική γλώσσα και παιδεία κυριαρχούν στους κατοίκους. Στη Δύση καταργείται σύντομα η διπλοβιβλιοθήκη και επομένως περιήλθε σε αφάνεια η Ελληνική γλώσσα και παιδεία, ώστε διανοούμενοι όπως ο Πετράρχης αγνοούσαν την Ελληνική γλώσσα.

Γενικά περί Οργάνωσης και Λειτουργίας των Βιβλιοθηκών από την Αρχαιότητα μέχρι τον Μεσαίωνα

Σε επιγραφή από τη βιβλιοθήκη του Πανταίνου στην Αθήνα μαθαίνουμε ότι η βιβλιοθήκη ήταν ανοικτή από την πρώτη έως την έκτη ώρα, δηλαδή έξι ώρες από την ανατολή του ηλίου. Οι χρήστες των δημοσίων βιβλιοθηκών ήταν κυρίως άνδρες που είχαν πνευματική ή συγγραφική ενασχόληση. Το κοινό στις βιβλιοθήκες που βρίσκονταν δίπλα σε θερμές, ιαματικά λουτρά και Ασκληπιεία υποθέτουμε ότι ήταν άνθρωποι που ήθελαν να περάσουν ευχάριστα την ώρα τους. Οι Αυτοκρατορικές βιβλιοθήκες της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης δεν γνωρίζουμε αν ήταν ανοικτές στο ευρύ κοινό.

Η βιβλιοθήκη του Μουσείου της Αλεξανδρείας ήταν ανοικτή μόνο στους λογίους - μέλη του, ενώ η βιβλιοθήκη του Σεραπείου ήταν προσιτή σε όλους. Για τους καταλόγους

των βιβλιοθηκών χρησιμοποιήσαμε ως αντιπροσωπευτικότερο δείγμα τους Πίνακες του Καλλίμαχου. Ο τίτλος κάθε βιβλίου ήταν χαραγμένος στον σίλλυβο, ετικέτα που κρεμόταν από τον παπύρινο ρόλο. Όπως συνάγουμε από αφηγήσεις του Gellius, οι υπάλληλοι της βιβλιοθήκης έφερναν τα βιβλία στους χρήστες και τα επανατοποθετούσαν μετά τη χρήση τους. Η ανάπτυξη της συλλογής γινόταν με δωρεές των ιδίων των συγγραφέων, με αντιγραφές στα εργαστήρια, αλλά και με λεηλασίες και λαφυραγώγηση κατά τη διάρκεια πολέμων.

Δεν γνωρίζουμε σε ποιους χώρους της βιβλιοθήκης ήταν το αντιγραφείο, το γραφείο καταλογογράφησης και οι αποθήκες των παπύρων, επειδή τα απομεινάρια από ανασκαφές δεν παρέχουν πολλές διευκρινίσεις. Οι συγγραφείς δεν πληρώνονταν, ενώ θεωρούσαν τιμή τους να βρίσκεται ένα βιβλίο τους στη βιβλιοθήκη. Ως προς το προσωπικό συνάγουμε από επιγραφές και από τη Ρωμαϊκή εποχή ότι τιμητικό ήταν το αξίωμα του επιτρόπου / διευθυντή βιβλιοθηκών της Ρώμης (*procura* or *bibliothecarum* ή *a bibliothecis*), επινόηση του Τιβέριου. Ο *procurator* ήταν υψηλά αμοιβόμενος ανώτερος κυβερνητικός υπάλληλος για τις δημόσιες βιβλιοθήκες της Ρώμης.

Ο επιστημονικός διευθυντής, ο επιστάτης των βιβλίων από τον 2ο αιώνα μ.Χ. λεγόταν *armarius* (*armarium* = θήκη βιβλίων ή χώρος για τοποθέτηση βιβλίων) ή *bibliothecarius* ή *custos librorum* (φροντιστής βιβλίων) με πρώτη αναφορά σε επιστολή του Μάρκου Αυρήλιου. Για την υγειονομική περιθαλψη του προσωπικού υπήρχε η θέση του *medicus a bibliothecis* (ιατρός βιβλιοθηκών). Ο *promus librorum* (βιβλιοφύλαξ) ήταν επιφορτισμένος με το καθήκον να φέρνει βιβλία από τη βιβλιοθήκη, ενώ οι *librarii* (*servi literati*) ήταν υπεύθυνοι για τη συγκόλληση των ρόλων των βιβλίων, αλλά και σκλάβοι για μικρότερες δουλειές, όπως αναγνώστες κειμένων για τους κυρίους τους.

Τέλος *vilicus* ήταν ο έφορος, ο συντηρητής του κτηρίου και *a bibliotheca* ήταν ο γραφέας. Ο διαδανεισμός δεν ήταν γνωστός τον Μεσαίωνα, αλλά μόνο δανεισμός στους κατοικούντες τη μοναστική κοινότητα. Τα βιβλία ταξινομούνταν κατά θέμα, μετά κατά μέγεθος και αριθμό εισαγωγής. Καταρτίζονταν κατάλογοι συγγραφέων και τίτλων στις μοναστηριακές βιβλιοθήκες. Ο βιβλιοθηκονόμος ήταν ο επιστάτης της βιβλιοθήκης, συνήθως ένας μοναχός που ήταν επιφορτισμένος με τη φροντίδα της βιβλιοθήκης, μεταξύ των άλλων καθηκόντων του. Δεν έχει σωθεί το βιβλίο του Varro "*De Bibliothecis*".

Ο Varro είχε επιφορτιστεί από τον Ιούλιο Καίσαρα να οργανώσει την παλατινή Ελληνολατινική βιβλιοθήκη, την οποία θα ίδρυε ο Αυτοκράτορας, αλλά δεν πρόλαβε. Στις Αγγλικές εκκλησιαστικές βιβλιοθήκες οι κανόνες για τον βιβλιοθηκονόμο όριζαν: "Να μην δανείζουν βιβλία χωρίς απόδειξη που μπαίνει στον κύλινδρο". Πρώτο καθήκον του βιβλιοθηκονόμου είναι να φροντίζει για την αύξηση της συλλογής. Είναι υπεύθυνος για τα βιβλία, που δεν πρέπει να χάνονται με κανένα τρόπο. Θα πρέπει να επισκευάζει τα κατεστραμμένα βιβλία και να γνωρίζει τα ονόματα των συγγραφέων της συλλογής.

Από αρχιτεκτονική άποψη οι Ελληνικές βιβλιοθήκες ήταν δωμάτια με βιβλία, ενώ οι Ρωμαϊκές είχαν αναγνωστήρια. Αρκετές Ρωμαϊκές βιβλιοθήκες συνδέονταν με ναούς και αργότερα με τα αυτοκρατορικά λουτρά (θέρμες), π.χ. Λουτρά Τραϊανού (109 μ.Χ.), Καράκालα (212 μ.Χ.), Διοκλητιανού (305 - 206 μ.Χ.). Στην εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας η βιβλιοθήκη δεν ήταν πια μόνο αποθήκη με βιβλία. Γίνεται χώρος ανάγνωσης στις γειτονικές αίθουσες και στοές. Η έλλειψη χώρου επέτεινε την ίδρυση νέων κτηρίων βιβλιοθηκών με αναγνωστήρια. Οι παπύρινοι κύλινδροι και οι περγαμηνές τοποθετούνται σε κυλινδρικές θήκες και φυλάσσονται σε ξύλινα ράφια σε ορθογώνιες κόγχες στους τοίχους.

Οι Βιβλιοθήκες μετά την Άλωση (1453 μ.Χ.)

Μετά το 1204, αλλά κυρίως μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 υπήρχε μια έντονη κινητικότητα προς τη Δύση. Το ενδιαφέρον ήταν έκδηλο για τη συλλογή, με κάθε θυσία, κειμένων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων με αγορά, αντιγραφή, αρπαγή, ακόμα και κλοπή. Έτσι εξηγείται γιατί μεγάλες βιβλιοθήκες της Δύσης (Παρίσι, Βατικανό, Οξφόρδη, Μαδρίτη, Βιέννη) που ιδρύθηκαν μετά τον 15ο αιώνα διατηρούν μέχρι σήμερα πλήθος Ελληνικών χειρογράφων. Πολλά από τα χειρόγραφα και βιβλία που οδηγήθηκαν στη Δύση, αποτέλεσαν τα πρώτα σπέρματα της Αναγέννησης.

Μετά την Άλωση οι Τούρκοι διασκόρπισαν τα βιβλία από τις βιβλιοθήκες, κατέστρεψαν ένα μέρος των συλλογών αφαιρώντας τα χρυσά και αργυρά στολίσματα από τις βιβλιοδεσίες των βιβλίων. Ορισμένες ιδιωτικές βιβλιοθήκες εξακολουθούσαν να λειτουργούν. Οι Έλληνες λόγιοι που έφυγαν στη Δύση, πήραν μαζί τους χειρόγραφα και κώδικες. Έτσι διέσωσαν από την καταστροφή τα πολύτιμα αυτά κείμενα με τα έργα των Ελλήνων συγγραφέων και των Πατέρων της Εκκλησίας, μεταλαμπαδεύοντας τον Ελληνικό πολιτισμό στη Δύση. Στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας και στη Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας σώζονται μέχρι σήμερα εκατοντάδες Ελληνικά χειρόγραφα.

Οι λόγιοι Έλληνες στην Ιταλία δίδαξαν τη μελέτη των κλασικών συγγραφέων σε Ακαδημίες και πανεπιστήμια (ο Βησσαρίωνας, μητροπολίτης Νίκαιας, θεολόγος και φιλόσοφος: 1403 - 1472, Γεώργιος Πλήθων - Γεμιστός, Μάρκος Μουσούρος). Στην Ιταλία ιδρύθηκαν σχολεία, όπως το Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης (1514 - 1521) από τον φιλέλληνα Πάπα Λέοντα Γ' για την εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων και έγιναν φυτώρια της ανθρωπιστικής παιδείας. Τον 15ο αιώνα με την εφεύρεση της τυπογραφίας από τον Ιωάννη Γουτεμβέργιο έγιναν εκδόσεις και μεταφράσεις Ελλήνων συγγραφέων της κλασικής φιλολογίας από τον Άλδο Μανούτιο.

Το πρώτο βιβλίο που τυπώθηκε ήταν η Βίβλος το 1455 στη Μαγεντία στο τυπογραφείο που ίδρυσε ο Γουτεμβέργιος από τη Γερμανία. Το πρώτο Ελληνικό βιβλίο που τυπώθηκε στη Βενετία ήταν η γραμματική (Ερωτήματα) του Μανουήλ Χρυσολωρά το 1471, που χρησιμοποιήθηκε ως εγχειρίδιο για την εκμάθηση της Ελληνικής γλώσσας από τους Ιταλούς. Την ίδια εποχή υπήρχαν Ελληνικά τυπογραφεία στη Βενετία, όπως του κρητικού Ζαχαρία Καλλ(ι)έργη. Από το 1476 - 1600 τυπώθηκαν 620 βιβλία από Έλληνες εκδότες με έργα αρχαίων συγγραφέων, γραμματικές, επιστημονικές μελέτες και θρησκευτικά βιβλία.

Γραφείς και καλλιγράφοι από μονές της Κωνσταντινούπολης, της Θεσσαλονίκης, της Κέρκυρας, του Μυστρά και της Κρήτης μετέφεραν τα χειρόγραφα στη Δύση, όπου συνέχιζαν να ασκούν την τέχνη των αντιγραφών κωδίκων σε βιβλιοθήκες και σε τυπογραφεία. Στην Κωνσταντινούπολη διατηρήθηκαν μετά την Άλωση βιβλιοθήκες όπως της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, της Μεγάλης του Γένους Σχολής, του Παναγίου Τάφου στο Φανάρι με χειρόγραφα και του Φιλολογικού Συλλόγου. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας η Πατριαρχική Ακαδημία ή Σχολή στην Κωνσταντινούπολη αποτελούσε εκπαιδευτικό κέντρο του Ελληνισμού από τον 16ο αιώνα.

Στον Πατριαρχικό θρόνο εμφανίζονταν φωτισμένες μορφές όπως ο μοναχός Γεννάδιος (Γεώργιος Σχολάριος) που ορίστηκε Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης το 1454 από τον Μωάμεθ Β' τον Πορθητή. Στην Πατριαρχική Σχολή επιφανείς λόγιοι δίδασκαν αρχαία Ελληνική γλώσσα και γραμματεία, φιλοσοφία και μαθηματικά. Το 1593 ο Πατριάρχης Ιερεμίας παρότρυνε τους μητροπολίτες της υπόδουλης Ελλάδας να ανοίξουν σχολεία για να διδαχθούν τα ελληνόπουλα την ελληνική γλώσσα και παιδεία.

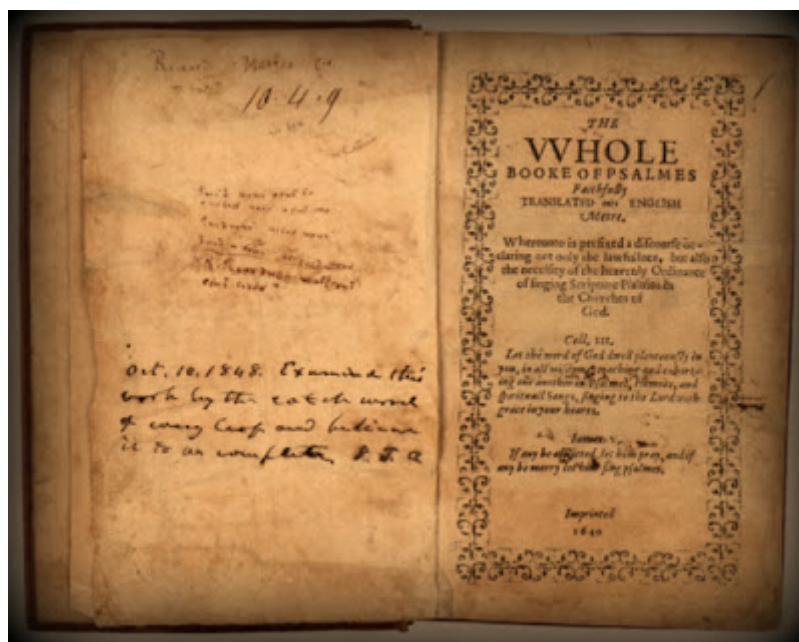
Κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750 - 1830) οι Έλληνες διαπρέπουν στις Ελληνικές παροικίες της Δύσης, όπως στη Βενετία όπου λειτούργησε το Φλαγγιανό Φροντιστήριο και όπου τυπώθηκαν εκατοντάδες Ελληνικά βιβλία στα τυπο-

γραφεία που ίδρυσαν Έλληνες. Σε τυπογραφεία της Βιέννης και της Τεργέστης δημοσιεύτηκαν πολλά Ελληνικά βιβλία, όπως τα έργα του Ρήγα Φεραίου (1757 - 1798), αλλά και στο Παρίσι όπου έκανε έντονη την παρουσία του ο Αδαμάντιος Κοραής. Οι ιδέες που μετέφεραν οι λόγιοι αυτοί, συνέβαλλαν αποφασιστικά στην πνευματική αναγέννηση του έθνους, ανέβασαν το μορφωτικό επίπεδο των υποδούλων Ελλήνων και συντέλεσαν στην αύξηση του αριθμού των σχολείων.

Λόγιοι όπως ο Κύριλλος Λούκαρης που φοίτησε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβα στην Ιταλία, έγινε οικουμενικός πατριάρχης το 1620 και ίδρυσε το 1627 το πρώτο τυπογραφείο στην Κων/πολη. Ο Θεόφιλος Κορυδαλέας, Αριστοτελικός φιλόσοφος, διευθυντής της Πατριαρχικής Ακαδημίας, αναμορφώνοντας το διδακτικό πρόγραμμα, εξύψωσε τη σχολή σε πανεπιστημιακό επίπεδο. Ο Αδαμάντιος Κοραής (1748 - 1833) που είχε εκπαιδευτεί σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, φρόντισε με τα συγγράμματά του να μεταδώσει στην Ελλάδα τα πνευματικά επιτεύγματα της Ευρώπης. Κατά τον 18ο αιώνα ο κλήρος συντέλεσε επίσης στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης και της ιδέας του Ελληνισμού.

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός (1714 - 1779) που σπούδασε στην Πατριαρχική Ακαδημία, δίδαξε σε όλη την Ελλάδα την αξία της παιδείας. Ο Ευγένιος Βούλγαρης (1716 - 1806), ως οπαδός του διαφωτισμού δίδαξε στην Ελλάδα φυσικές επιστήμες και μαθηματικά. Τον 18ο αιώνα στις Κυδωνίες της Μ. Ασίας η ακμαία αστική τάξη της πολιτείας ίδρυσε σχολικό οικοδόμημα, το οποίο από περιγραφές, μαρτυρεί το υψηλό πολιτιστικό επίπεδο των κατοίκων των Κυδωνιών. Το οικοδόμημα εκτός από αίθουσες διδασκαλίας, εργαστήρια, κατοικίες καθηγητών και σπουδαστών και όλους τους βοηθητικούς χώρους, περιλάμβανε δωμάτιο με «λαμπρά και πολύτομο βιβλιοθήκη».

Από τις σπουδαιότερες σχολές που διέθεταν σύμφωνα με τις πηγές και βιβλιοθήκη ήταν η Σχολή της Χίου (1792). Αυτή αντικατοπτρίζει τη φροντίδα του Α. Κοραή να διαδώσει την Ελληνική παιδεία και οικοδόμησε υποδειγματικό εκπαιδευτικό συγκρότημα. Η βιβλιοθήκη κατά τις περιγραφές του Γάλλου διπλωμάτη Marcellus το 1820, ήταν «καλοχτισμένη από πέτρες, θολωτή, με μακριές ανίδες: είναι ωστόσο ανεπαρκής και η διοίκηση του κολλεγίου σκέπτεται να την μεγαλώσει να πάρει μερικούς γειτονικούς χώρους». Από τα παραδείγματα αυτά αποδεικνύεται ότι η μέριμνα και η σημασία για τη βιβλιοθήκη ήταν σαφής και κατηγορηματική από τις αρχικές ιδρυτικές πράξεις των σχολών.

Συνοδεύεται από στοιχεία που μαρτυρούν τον εξοπλισμό της. Η φροντίδα για τον εξοπλισμό της βιβλιοθήκης ερμηνεύεται από τις σπουδές που διεξάγονταν στον χώρο της σχολής. Ήταν αδύνατο να λειτουργήσει η σχολή χωρίς την ύπαρξη της βιβλιοθήκης, επειδή τα βιβλία ήταν ακριβά για να μπορούν να τα αγοράζουν οι σπουδαστές, επομένως έπρεπε να φροντίσει η σχολή να τα έχει διαθέσιμα, ώστε οι σπουδαστές να τα χρησιμοποιούν. Στις προσπάθειες εμπλουτισμού των βιβλιοθηκών των σχολών συνέδραμαν και λόγιοι που είχαν διδάξει στις σχολές αυτές κληροδοτώντας τις βιβλιοθήκες τους.

Η βιβλιοθήκη της σχολής της Χίου κατά την περίοδο της ακμής της είχε 30.000 βιβλία, όταν ο μέσος όρος βιβλίων μιας βιβλιοθήκης της εποχής δεν ξεπερνούσε τα 1.000. Στους αιώνες αυτούς δημιουργούνται σχολές ανώτερης εκπαίδευσης στα Ιωάννινα (σχολή Γκιούνμα και Μαρούτση), Άρτα, Μέτσοβο, Καστοριά, Κοζάνη (το 1668 μαζί με την ίδρυση της σχολής ιδρύθηκε βιβλιοθήκη), Μοσχόπολη, Σιάτιστα, Αθήνα, Αμπελάκια Θεσσαλίας, Πάτμος, Σμύρνη (Ευαγγελική σχολή), Κωνσταντινούπολη (Πατριαρχική σχολή), Βενετία (Φιλολογικόν Φροντιστήριον), Πήλιο (Μηλίες, Ζαγορά).

Ορισμένες από τις σχολές αυτές της Τουρκοκρατίας στεγάζονταν σε μοναστήρια που είχαν τους κατάλληλους χώρους για φοιτητές και αίθουσες, ενθαρρύνοντας τον κοινοβιακό χαρακτήρα, καθώς ο φοιτητής έπρεπε να είναι προσκολλημένος στη σχολή του. Κάποια από αυτά διέθεταν βιβλιοθήκες στα εκκλησιαστικά κτίσματα. Αργότερα όμως η αύξηση του αριθμού των σπουδαστών και η εξέλιξη του διδακτικού προγράμματος υπαγορεύει τη δημιουργία αυτοτελών κτηρίων για τις σχολές. Το 1729 ο πλούσιος έμπορος Μανολάκης Καστοριανός έκτισε στην Πάτμο σχολή. Το 1759 στο Μέτσοβο χορηγείται άδεια να οικοδομηθεί σχολείο στα κελιά του περιβόλου του μητροπολιτικού ναού.

Το 1764 στη Δημητσάνα οικοδομείται στον περίβολο της εκκλησίας της Αγίας Κυριακής κτήριο για τη διδασκαλία 300 μαθητών μαζί με τις κατοικίες των καθηγητών και του προσωπικού. Το ίδιο έτος κτίστηκε βιβλιοθήκη με πολύτιμα χειρόγραφα. Το 1776 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, ηγεμόνας της Βλαχίας ανέγειρε στο Βουκουρέστι κτήριο για παράδοση μαθημάτων. Το 1777 στη Ζαγορά με χρήματα του εμπόρου Ιωάννη Πρίγκου από τη Ζαγορά κτίζεται νέο σχολικό κτήριο που εναρμονίστηκε με τη βιβλιοθήκη που είχε κτιστεί 10 χρόνια νωρίτερα με έξοδα του ιδίου. Η βιβλιοθήκη «ήτο εσωτερικώς εξωγραφισμένη ομοιάζουσα με ναόν».

Το 1786 με έξοδα του Υψηλάντη, ανεγέρθηκε στη Χάλκη σχολικό κτήριο. Το 1748 ο προηγούμενος Μελέτιος κτίζει στην περιοχή της Μονής Βατοπεδίου οικοδόμημα κατάλληλο για λειτουργία σχολής με βιβλιοθήκη. Γίνεται εμφανές ότι η συμπόρευση της βιβλιοθήκης δίπλα σε σχολές ανώτερης παιδείας γίνεται ολοένα πιο απαραίτητη και καθίσταται αναπόσπαστο τμήμα της εκπαίδευσης και μόρφωσης των νέων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΒΙΒΛΙΩΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των βιβλιοθηκών της αρχαιότητας και ανατρέχοντας στα αρχικά ερωτήματα που έχουν τεθεί σε καθένα κεφάλαιο μπορούμε να καταλήξουμε σε κάποια χρήσιμα συμπεράσματα. Αρχικά, η έντονη προφορικότητα των αρχαίων κοινωνιών είχε σαν αποτέλεσμα την σταδιακή και αργή διάδοση του βιβλίου, αφού διανύθηκε μια απόσταση τριών αιώνων από την καθιέρωση του αλφαβήτου από τους Έλληνες μέχρι την συστηματική αναπαραγωγή των βιβλίων κυρίως τον 5ο αιώνα, η οποία συνοδεύτηκε με την άνθηση του βιβλιεμπορίου.

Η επιθυμία των ανθρώπων με έντονα πνευματικά ενδιαφέροντα να γνωρίσουν και να μελετήσουν τις καταγεγραμμένες απόψεις άλλων ανδρών αύξησαν το ενδιαφέρον για τα αντίστοιχα χειρόγραφα. Επιπρόσθετα, η Αθήνα είχε μετατραπεί σε μια πόλη που προσέλκυε διαρκώς μορφωμένους και τους εξασφάλιζε την δυνατότητα της διδασκαλίας και της γνωστοποίησης των ιδεών τους μέσω των διαλέξεων που πραγματοποιούσαν στα γυμνάσια και στις φιλοσοφικές σχολές της Ακαδημίας και του Λυκείου. Το στοιχείο της προφορικότητας κυριάρχησε καθ' όλη την διάρκεια της αρχαιότητας, όπως αποδεικνύουν και τα ίδια τα κτίσματα της εποχής.

Η στοά των φιλοσοφικών σχολών, όπου οι περίπατοι των προσώπων εξυπηρετούσε την προφορική εξέταση και τη συζήτηση ενός ζητήματος διατηρήθηκε σ' όλες τις μετέπειτα βιβλιοθήκες, με την ύπαρξη της αίθουσας των διαλέξεων, τα περιστύλια και τις στοές, όπου κατέληγαν οι βιβλιοθήκες, αλλά και το auditorium που χτίστηκε αργότερα στην αγορά της Εφέσου και χρησίμευε για τις δημόσιες διαλέξεις. Επίσης, από την αρχαία Ελλάδα μέχρι την αρχαία Ρώμη, η ανάγνωση αποσπασμάτων από βιβλία αποτελούσε συντροφιά των συνδαιτυμόνων.

Κομβικό σημείο για την μετάβαση της κυρίαρχης προφορικής διάδοσης της γνώσης στην χρήση του βιβλίου και στην αναβάθμιση του ρόλου του γραπτού λόγου μέσω της προσωπικής μελέτης αποτέλεσε η δημιουργία της βιβλιοθήκης του Αριστοτέλη. Αυτή υπήρξε η βάση για την δημιουργία της πρώτης δημόσιας βιβλιοθήκης στην αρχαιότητα, της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Όλες οι δημόσιες βιβλιοθήκες, που χτίστηκαν τόσο στην Αρχαία Ελλάδα όσο και στην Ρώμη, προέκυψαν από την ανάγκη των ιδρυτών τους να αποδείξουν την δύναμή τους, την εξουσία τους και τον πλούτο τους.

Η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας και της Περγάμου ξεκίνησε από την φιλοδοξία των βασιλιάδων να αποκτήσουν όλα τα βιβλία της αρχαιότητας, ένα αρκετά δύσκολο και πολυδάπανο εγχείρημα, για να αποδείξουν την δύναμή τους και την ισχύ τους, όπως αποδείχτηκε και από τον μεταξύ τους ανταγωνισμό. Οι περισσότερες από τις ιδιωτικές Ρωμαϊκές βιβλιοθήκες εμπλουτίστηκαν από έργα που έφτασαν στη Ρώμη ως πολεμικά λάφυρα. Οι Ρωμαίοι Αυτοκράτορες θέλησαν με την ίδρυση δημοσίων βιβλιοθηκών να προβληθούν και να λατρευτούν από τους πολίτες. Έτσι, ο Αύγουστος αφιερώνει μια βιβλιοθήκη στην αδελφή του, ο Τιβέριος στον θεοποιημένο Αύγουστο, ο Βεσπασιανός στην Θεά Ειρήνη.

Ακολούθως ο Τραϊανός ιδρύει δύο βιβλιοθήκες, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν οι βιβλιοθήκες του θείου Τραϊανού, στον οποίο αφιερώνει με την σειρά του ο Πανταίνος μια νέα, δική του βιβλιοθήκη. Επίσης, ο Αδριανός αφιερώνει μια βιβλιοθήκη στην θεά και τη βιβλιοθήκη στην Έφεσο στον Κέλσο, ο οποίος μέσω αυτής γίνεται ήρωας. Ως προς την αρχιτεκτονική, όλες οι βιβλιοθήκες μιμούνται το πρότυπο του Μουσείου της Αλεξάνδρειας. Κεντρικό ρόλο κατέχει ο οίκος, η αίθουσα όπου συγκεντρώνονταν οι πνευματικοί άνδρες για να συζητήσουν ή να δειπνήσουν. Μέσα σ' αυτή την αίθουσα δέσποζε ο ναός ή η ύπαρξη του αγάλματος του θεού στον οποίο αφιερώνεται η βιβλιοθήκη.

Περιμετρικά των βιβλιοθηκών βρίσκονται οι στοές και τα περιστύλια, συνδυάζοντας πολλές φορές την ύπαρξη ενός κήπου ή άλλων οικοδομημάτων στον ευρύτερο εξωτερικό χώρο της βιβλιοθήκης. Εκείνο που διαφοροποιεί τις βιβλιοθήκες της αρχαίας Ελλάδας και των Ελληνιστικών χρόνων από τις ρωμαϊκές, είναι ο χώρος τοποθέτησης των βιβλίων. Στον Ελληνικό χώρο οι βιβλιοθήκες ήταν δωμάτια με ράφια στους τοίχους και κιονοστοιχίες μέσα σ' αυτά, για να διασφαλίζεται η κίνηση των επισκεπτών και η ανάγνωση των παπύρων.

Στον Ρωμαϊκό χώρο, ενώ στην αρχή τα δωμάτια φύλαξης των βιβλίων μοιάζουν με τα αντίστοιχα ελληνικά, στην πορεία αποκτούν διαφορετική διάταξη, σταδιακά κυριαρχεί η μορφή των δίδυμων βιβλιοθηκών, αυτών που αποτελούνται από δύο δωμάτια, ένα για την Ελληνική και ένα για την Λατινική γραμματολογία. Κατά την Ρωμαϊκή περίοδο η τοποθέ-

τηση των βιβλίων στα ερμάρια αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι του οίκου, ενός επιμελημένου και διακοσμημένου χώρου, όπου πραγματοποιούνταν οι διαλέξεις και οι συγκεντρώσεις των λογίων.

Οι επισκέπτες είχαν άμεση πρόσβαση στα ερμάρια, όπου φυλάσσονταν τα διάφορα έργα, και μπορούσαν να μελετήσουν τα βιβλία που επέλεγαν σε τραπέζια που πιθανότατα υπήρχαν στην μεγάλη αίθουσα. Ωστόσο, αυτό που γίνεται σαφές είναι ότι τη δημόσια βιβλιοθήκη δεν επισκεπτόταν το ευρύ κοινό, αλλά οι μορφωμένοι λόγιοι, οι οποίοι μελετούσαν τα βιβλία για την προώθηση του προσωπικού τους έργου. Η μαρτυρία ότι κάποιος έπρεπε να κερδίσει την εύνοια του βιβλιοθηκάρου μιας βιβλιοθήκης για να αποσπάσει την συγκατάθεσή του και να δανειστεί το βιβλίο αναφέρεται στην χρήση του βιβλίου εντός του χώρου της βιβλιοθήκης.

Ίσως η πολιτική αυτή να άλλαξε μετά τον 2ο Μεταχριστιανικό αιώνα, όπως φαίνεται από την επιγραφή της βιβλιοθήκης του Κέλσου κατά την οποία απαγορευόταν η έξοδος του βιβλίου από αυτήν μετά την έκτη ώρα. Ωστόσο, η έλλειψη άλλων παρόμοιων πληροφοριών δεν μπορεί να οδηγήσει σε περεταίρω συμπεράσματα.

Εν κατακλείδι, αν εξαιρεθεί η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, η οποία αποτέλεσε ένα πρωτότυπο κέντρο φιλολογικής επιμέλειας και έκδοσης του πρωτότυπου κειμένου, οι υπόλοιπες βιβλιοθήκες, ιδιαίτερα στην Ρώμη, δημιουργήθηκαν στα πλαίσια ενός Αυτοκρατορικού προγράμματος, που στόχευε στην προβολή του Αυτοκράτορα και τον εντυπωσιασμό και την υποταγή των υπηκόων του. Ωστόσο, η ανεκτίμητη αξία της προφορικότητας και της επικοινωνίας των μελών μιας κοινότητας, η οποία προάγει την γνώση αποδεικνύεται από την ίδια την αρχιτεκτονική των βιβλιοθηκών.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι πρώτες βιβλιοθήκες πρέπει να εμφανίστηκαν στη Μεσοποταμία ήδη από το 3000 π.Χ. Ανασκαφές που έγιναν στη Νινευή το 1850 έφεραν στο φως χιλιάδες πήλινες πινακίδες με σφηνοειδή γραφή, μεθοδικά ταξινομημένες και καταλογογραφημένες, που αποτελούσαν το επίσημο αρχείο του βασιλιά Ασσυρμπασιάλ (668 - 626 π.Χ.). Ο βασιλιάς της Αλεξάνδρειας Πτολεμαίος ο Φιλάделφος (283 - 247 π.Χ.) ίδρυσε την πλουσιότερη και λαμπρότερη βιβλιοθήκη του αρχαίου κόσμου, γνωστή ως «Μεγάλη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας», με 400.000, και κατ' άλλους 700.000 τόμους και καταλόγους, οι οποίοι θεωρούνται ως οι πρώτες προσπάθειες για τη δημιουργία συστηματικής επιστημονικής βιβλιογραφίας.

Οι Ρωμαϊκές βιβλιοθήκες ήταν συνήθως εγκατεστημένες σε συνεχόμενα παραρτήματα - βοηθητικά κτίσματα των ναών, κυρίως στο κέντρο των πόλεων. Αποτελούνταν από δύο τμήματα, της Ελληνικής και της Λατινικής γραμματείας, και αργότερα και από ένα τρίτο, Χριστιανικό τμήμα, ενώ τα τετράγωνα βιβλία από περγαμηνή ήταν τοποθετημένα πλάγια. Κατά τη Μεσαιωνική περίοδο βιβλιοθήκες δημιουργούνταν μόνο στους ναούς και τα μοναστήρια, ενώ η οργάνωση, η λειτουργία τους και η συστηματική αντιγραφή των χειρογράφων γίνονται από μορφωμένους καλλιτέχνες-μικρογράφους μοναχούς.

Στα σημαντικότερα κέντρα του Ισλάμ (Βαγδάτη, Κάιρο, Τρίπολη) δημιουργήθηκαν βιβλιοθήκες εμπλουτισμένες με Ελληνικά χειρόγραφα μεταφρασμένα στην Αραβική γλώσσα. Στην Αναγέννηση παρατηρήθηκε μια τάση ίδρυσης σημαντικών ιδιωτικών βιβλιοθηκών, ενώ στα κατοπινά χρόνια τέθηκαν οι βάσεις για τη δημιουργία των μεγάλων δημόσιων βιβλιοθηκών που υπάρχουν μέχρι σήμερα σε όλο τον κόσμο.

Στην αρχαιότητα οι σοφιστές είναι εκείνοι που συγκεντρώνουν στην Αθήνα όλη τη γνώση των φυσικών φιλοσόφων της Μικράς Ασίας και των Πυθαγορείων. Με τον Μέγα

Αλέξανδρο το Ελληνικό βιβλίο εκτοξεύεται σε όλη την Ανατολή, ενώ στα ρωμαϊκά χρόνια ακολουθεί μια εντυπωσιακή βιβλιοδιαδρομή που ξεκινάει από το Βουθρωτό της Δυτικής Ελλάδας, από την περίφημη βίλα Αμάλθεια του Αττικού, όπου έχει στήσει ένα τεράστιο εργαστήρι με δούλους και διοχετεύει έργα της λατινικής και της Ελληνικής γραμματείας ως την Αλεξάνδρεια.

Η μεγάλη ρήξη στη συνέχεια της Ελληνορωμαϊκής παράδοσης έρχεται με την καθιέρωση της Χριστιανικής παιδείας. Τον 5ο μ.Χ. αιώνα η Ελληνική γλώσσα, πλέον ξεχασμένη, μιλιέται μόνο στην Κάτω Ιταλία. Οι σωζόμενοι κατάλογοι των βιβλιοθηκών, αξιόπιστοι οι περισσότεροι, όπως έχει αποδειχθεί, «μιλούν» για τα διαβάσματα κάθε εποχής και καταδεικνύουν τον χαρακτήρα της παιδείας της. Στον Μεσαίωνα ανθεί το θρησκευτικό βιβλίο, αποτέλεσμα της σιωπηρής συμφωνίας Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας ότι η Αγία Γραφή περιλαμβάνει όλα όσα πρέπει να γνωρίζει ένας Χριστιανός.

Ταυτόχρονα συντάσσονται επιτομές για πολλά γνωστικά αντικείμενα της πρακτικής ζωής (ιατρική, βοτανολογία, πολεοδομία, αρχιτεκτονική κτλ.) δημιουργώντας μια νέα γραμματεία, χριστιανική και κοσμική, και κοινό παρονομαστή το απλό και κατανοητό ύφος. Σημαντικές είναι οι αλλαγές κατεύθυνσης από τον 10ο αιώνα και εξής: η λατινική γλώσσα υποχωρεί - άλλωστε, στην πλειονότητά του το ποίμνιο της Δυτικής Εκκλησίας δεν γνωρίζει Λατινικά - και την ίδια περίοδο εμφανίζεται μια νέα γραμματεία, οι μυθιστορίες.

Ουμανιστικές είναι οι βιβλιοθήκες της Αναγέννησης, μιας περιόδου με κύριο χαρακτηριστικό τη συστηματική εκμάθηση της Ελληνικής. Ο Πετράρχης και ο Βοκκάκιος μαθαίνουν Ελληνικά. Ο Κωνσταντινουπολίτης Μανουήλ Χρυσολωράς διδάσκει πρώτος το 1397 τα Ελληνικά στη Φλωρεντία. Η διδασκαλία τους εξαπλώνεται σε όλη την Ιταλία, στη Γαλλία και στον Βορρά. Η δίψα για την απόκτηση Ελληνικών βιβλίων για την υποστήριξη της διδασκαλίας έρχεται ως φυσικό επακόλουθο. Οργανώνονται βιβλιακές αποστολές στην Ανατολή για αναζήτηση κωδίκων, μεταφράζονται Ελληνικά κείμενα, οι βιβλιοθήκες αναπτύσσονται με κέντρο την Ελληνορωμαϊκή γραμματεία.

Την εικόνα των βιβλιοθηκών αλλάζει καθοριστικά η χρήση της τυπογραφίας από τη δεκαετία του 1450 και μετά. Οι πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες εμπλουτίζονται σημαντικά με τα πολλαπλά αντίτυπα και σταδιακά διαμορφώνεται μια κοινή εκπαιδευτική βιβλιοθήκη, δίνοντας έτσι τέλος στις «βιβλιοταφικές» πρακτικές ορισμένων οι οποίοι καταχώνιαζαν χειρόγραφα στη βιβλιοθήκη τους για να μην τα μοιραστούν με τους άλλους.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΑΘΜΟΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

- Η βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη, επιστημονικώς η πιο ολοκληρωμένη που έχει συγκροτηθεί σε σχέση με το βιβλιακό υλικό της εποχής της. Περιελάμβανε όλα τα βιβλία που κυκλοφορούσαν και, ακόμη πιο σημαντικό, τις προσωπικές σημειώσεις του Αριστοτέλη για πρόσωπα, πράγματα, τεχνικές και συμπεριφορές που δεν βασίζονταν στον γραπτό αλλά στον προφορικό λόγο, όπως όλη η πρωτογενής αναζήτηση σχετικά με τη συμπεριφορά φυτών και ζώων ανά είδη.
- Η Βιβλιοθήκη των Πτολεμαίων, που ήταν έμπνευση του Μεγάλου Αλεξάνδρου.
- Η πρώτη δημόσια βιβλιοθήκη της Ρώμης, που δημιουργήσε το 42 π.Χ. ο Ιούλιος Καίσαρας.
- Οι επτά βιβλιοθήκες που είχε ο Κικέρωνας σε κάθε του έπαυλη με βιβλιοθηκονόμους Ελληνες.
- Η μοναστική βιβλιοθήκη που ιδρύει στο Βιβάριο της Σικελίας ο Κασσιόδωρος, αριστοκράτης της Υστερης Ρωμαϊκής εποχής, με όραμα να διατηρήσει την κλασική εκπαίδευση.

- Η πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη που οραματίστηκε ο Θεμίστιος, πρότανης του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης στα χρόνια του Κωνσταντίου Β' (337 - 361 μ.Χ.), για τη διάσωση της Ελληνορωμαϊκής παράδοσης.
- Η βιβλιοθήκη του Φωτίου, που συμβολίζει τις απαρχές του Βυζαντινού Ουμανισμού.
- Η βιβλιοθήκη της Αγίας Εδρας στην Αβινιόν.
- Η βιβλιοθήκη του Εράσμου.
- Οι πλούσιες ηγεμονικές βιβλιοθήκες που συγκρότησαν ο Ματίας Κορβίνους στη Βουδαπέστη, οι Μέδικοι στη Φλωρεντία και ο μέγας φιλόβιβλος καρδινάλιος Βησσαρίων, ο οποίος δώρισε τη βιβλιοθήκη του στη Βενετική Γερουσία, αυτή που αποτελεί τον πυρήνα της σημερινής Μαρκιανής Βιβλιοθήκης.

ΠΗΓΕΣ

- (1) :
<http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/6513/1/%CE%84%CE%BF%20%CE%B2%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%AF%CE%BF%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%BF%CE%B9%20%CE%B2%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B5%CF%82%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1.pdf>
- (2) :
http://eprints.rclis.org/12221/1/Semertzaki_History_of_Greek_libraries_lecture_May_2006.pdf
- (3) :
<http://olympia.gr/2015/10/07/%CE%B2%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF%CE%B1-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/>
- (4) :
<http://www.eduadvisor.gr/index.php/taxidia-more/14328-to-elliniko-biblio-stin-arxaiotita-apo-ton-kylindro-ston-kodika-meros-a>
- (5) :
<http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=471001>